

Gabriel Andreescu

SPRE O FILOZOFIE
A DISIDENȚEI

LITERA
București, 1992

Spectrul culpei

Deși nu întotdeauna poate fi arătat cu degetul, sentimentul culpei naționale pentru dezastrul istoric la care participăm pare să fi devenit o obsesie cotidiană. Aluzivă, indirectă, mai rar expresivă și gravă, scăpată uneori de tabu-urile oficiale, chestionarea datelor etnice care ar explica inacceptabilul a fost întâlnită, insuficient dar lizibil, în luările de cuvânt ale unor personalități respectabile ce ne reprezintă cultura. Folclorul suburban care are ca subiect concurența mai multor personaje, când un american, un rus și un român, când un englez, un german și un țigan, când președinții a câtorva state, printre care și România sintetizează un mecanism general de autoflagelare, confirmă masochismul neașteptat al mulțimilor. Lamentările obsesive pe tema rușinii colective, la care ajung mai toate discuțiile amicale, nu vor deveni probele unei istorii puse la zid; ele vor trebui totuși amintite atunci când va fi incriminată Marea Culpă.

Pe acest fundal includerea în selecția de studii din opera lui Karl Jaspers a unei lucrări care tratează culpa germană din perioada național-socialismului (*Conștiința culpei* în: *Texte filozofice*, Editura Politică, 1986, pp.34-91) este încă un semn al murmurului în surdină, încă un truc reușit al unui intelectual tentat spre subversiune. Dar, mai mult decât eliberarea unei frustrări, apariția oferă un prilej de meditație pe marginea subiectului culpei, o șansă de a-i da acestuia, dialogînd pe deasupra deceniilor, maturitatea unei reflecții filozofice. Ca și gânditorul german aflat, în 1946, pe alt mal al istoriei, conștiinței românești i se impune

constatarea că numai răspunzînd într-un mod radical problemei culpei naționale poate avea loc acea prefacere lăuntrică, fundamentală, care să mijlocească reînnoirea ființei naționale din chiar originea ei. Contextul este însă altul. Marii vinovați ai dezastrului românesc păstrează încă, trufași, cheia terorii sociale. Mîniile lor violente aruncă încă în închisoare autorii semnelor de întrebare. Cînd mașinile negre trec în trombă pe străzile invadate de milițieni, amenințarea unei forțe invincibile se întipărește în gîndurile intimidatelor trecătorilor. Voința lor, nedomolită de reticențele civilizației, înlocuiește legea în tribunale. Nimic nu stăvilește rîul acela de bunuri care le satisface, zilnic, luxul sfidător. Mai există oameni de stat care îi primesc cu flori și procesiuni, mai aflăm și în afară profitori gata să le dedice volume omagiale. Acuzatorii din țară se află la zid, nu în rîndul magistraturii. În paralel, regimul incriminat de vremuri de Karl Jaspers era un ostatec neputincios, poporul german aștepta inofensiv un verdict căruia nu i se mai putea împotrivi. Principalul vinovat se sinucisese, iar ceilalți responsabili zăceau pe băncile unei săli de procese. Judecătorii păstrau alături semnul unanim de respectabilitate, iar în spate, armata care învinsese. Ororile nu sînt comparabile, dar cine se îndoiește, după semnele de guvernare paranoică din România, că diferența este datorată condiționărilor obiective și nu reticențelor morale? Contextul este altul, dar problema culpei, aceeași.

1. Sentimentul moral

Poate prezența cadrului birocratic pentru un proces efectiv al culpei explică faptul că, răspunzînd unei tendințe de sistematizare, Karl Jaspers își dezvoltă analiza pe baza a patru distincții, a patru forme de vinovăție: culpa criminală (pentru acțiuni care pot fi dovedite obiectiv, încălcînd legi bine stabilite); culpa politică (evaluînd coresponsabilitatea pentru modul în care cetățeanul este guvernat); culpa morală (avînd ca instanță propria conștiință) și culpa metafizică (orientată după criteriul solidarității). Dar oare introducerea culpei morale într-un șir de culpe alternative, separînd prin natură și apropiînd ca importanță, nu afectează fondul problemei? Care este sensul unei astfel de tipologii?

Culpa înseamnă *culpe*. Ramificarea codurilor penale, cu autorii și actele lor minuțios clasificate și ordonate, o demonstrează. Multitudinea principiilor de moralitate, mai vagi dar mai stabile oferă un al doilea exemplu. Situaarea în lungile lanțuri cauzale care derivă, în final, un eveniment aflat pe teritoriul culpei, adaugă demonstrației un nou termen; și așa mai departe. Totuși această diversitate nu atentează la primordialitatea autorității etice (și de aici, la definiția: culpă=greșeală morală). Recunoașterea culpei se face mai ales prin intermediul autorităților delegate. În spatele sistemului legislativ și al celui juridic se află autoritatea socio-politică. Oprobiul sau recunoașterea prestigiului înregistrează intervenții ale autorității publice. Și un tip de autoritate și celălalt, și alte tipuri posibile, au rostul lor de netăgăduit pentru evoluția și formularea conștiinței morale. Nu o înlocuiesc însă; putem spera cel mult ca legalitatea socială sau moravurile grupurilor să încorporeze, să exprime, să sintetizeze, să dea viață autorității morale. Ceea ce se întâmplă: doar parțial, insuficient, deseori contradictoriu, transformând sentimentele morale într-un partener incoruptibil al autorităților formalizate. Constant, omul moral se confruntă în istorie cu răul standardizat, cu inechitatea devenită regulă socială, cu opresiunea consfințită prin lege. Constant, el trebuie să escaladeze disjunția dintre moravuri și morală. Exemplar resortul care te emancipează de colectivitate, în clipa în care solidaritatea devine un promotor al privilegiilor abuzive! Tulburătoare această voință de a ieși din rînd, disocierea pînă și de specia căreia îi aparții, de neurmat în hotărîrea ei de a înghesui vietățile libere și gata de suferință ale planetei într-un imens, ordonat abator, de a mătura din imaginația naturii ceea ce depășește limitata ei imaginație! Înfruntarea forței, a tendințelor totalitare ale majorității, singularizează motivația morală, descoperă în individ o prezență ireductibilă, profundă, universală; și în aceeași măsură desubiectivizatoare, matură, incompatibilă cu superficialitatea și cu capriciile vieții cotidiene. Aceasta reprezintă substanța etică, în natura ei originală, în dimensiunea ei metafizică, care plasează actualizările socio-politice ale drepturilor și interdicțiilor în domeniul interfețelor, interferențelor, superpozițiilor, iar excesele de personalitate, în derizoriu. De aceea criteriul moral este absolut, el ne unește sublim cu cosmosul

aducînd stelele de deasupra noastră în noi; ne descompune și ne recompune din mesajele vitale ale trecutului și ne face solidarii unui viitor. În tipologia delicată care adună factorii, condițiile, referințele, în jurul întristării etice, vina doar iresponsabilă sau criminală, politică sau socială, ..., nu are importanță decît pe măsura prezenței criteriului etic.

2. Culpă criminală împotriva persoanelor

Sîntem obișnuți să reacționăm la auzul sintagmei „crimă de război“ și să gîndim criminalul de război drept stadiul extrem al abjecției omenești. Am fi probabil indignați dacă un criminal de război ar fi lăsat să se plimbe liber printre noi. Cîți ar simți dorința să vorbească despre eventualele lui calități? Emoția estetică pe care i-ar produce-o, eventual, Wagner sau Monet ucigașului a sute sau mii de nevinovați ne face să realizăm cu atît mai bine natura perversă, boala de neiertat a sufletului său. Personajele importante (sau mai puțin importante) s-ar feri să se lase fotografiate alături de un criminal de război. Demnitarii de stat străini nu ar face greșeala de a trimite felicitări sau de a strînge mîna celor pe care colectivitatea îi respinge cu mînie din rîndurile ei.

Dar unanimitatea care, în fond, înseamnă standardizarea acestui comportament, dovedește numai într-o anumită măsură probitatea condiției noastre morale. Poate mai mult, modul imperios în care sîntem supuși semioticii colective. Astfel, cum am putea explica lipsa de sensibilitate a populației românești și a lumii diplomatice față de tragedia ce le înconjoară? În România paranoică nu putem vorbi despre crime în timp de război, dar există crime în timp de pace. Criminalii de pace nu sînt cu nimic mai puțin reprobabili decît criminalii de război: și dacă totuși trebuie să aducem un amendament care să asigure distincția, războiul pare mai curînd o circumstanță atenuantă. Care sînt criminalii de pace ai României? Dacă ar fi să egalăm numai fermitatea celor ce au judecat Germania nazistă ar urma să includem șefii de organizații criminale, organizațiile înseși, inițiatorii și participanții importanți la proiectarea și executarea unor crime în timp de pace. Deci Nicolae Ceaușescu și unii

membri ai familiei, Partidul Comunist Român, membrii guvernului, personajele cheie ale Securității sînt criminalii de pace ai acestei epoci.

Inventarul marilor crime nu este complet. Dar atîta cît este cunoscut – chiar amintit pînă la obsesie – alungă prezentul în ilegalitate, iar pe culpabili, dincolo de puțința iertării. Dincolo de iertare este răspunderea pentru aducerea a milioane de femei române la statutul de șeptel uman planificat să dea norme de nașteri; asasinarea a mii de femei prin interzicerea ajutorului medical în caz de avort; moartea a sute de copii prin întreruperea voluntară a curentului electric din incubatoare sau reducerea intolerabilă a căldurii din maternități; moartea sau nașterea cu malformații a mii de copii prin intervenția abuzivă în sistemul de asistență medicală a sarcinilor cu probleme. Conducătorul statului și principalii săi executanți poartă pe umeri culpa pentru decesele prin privare de căldură și alimente a mii de bătrîni. Să adăugăm culpa pentru asasinarea și maltratarea prizonierilor de conștiință, pentru persecuția politică și religioasă. Crime de pace sînt și jefuirea proprietății publice sau private, aducerea economiei românești într-o stare de ruină; distrugerea bazelor legalității sociale prin încălcarea sistematică a legilor fundamentale: Constituția, Codul muncii și supunerea întregului organism social la arbitrarul nelimitat al puterii; distrugerea valorilor istorice, culturale, afectarea gravă a sănătății fizice, morale, secătuirea forțelor vitale ale națiunii.

3. Culpa criminală împotriva societății

Pentru o interpretare istorică mai exigentă, experiența nazistă rămîne limitată. Acapararea și consolidarea puterii de către Hitler a împins societatea germană spre o dinamică greu de conceptualizat după criteriile aplicabile sistemelor sociale în echilibru. A urmat o scurtă perioadă ce a păstrat caracterul de tranziție, la capătul căreia un război distrugător a exclus, încă o dată, posibilitatea verificării a ceea ce putea fi o evoluție în condiții relativ stabile, a premizelor structurale ale regimului național-socialist. Evident, ne putem declara fericiți că o astfel de verifi-

care nu a avut loc, dar traiectoria printr-o continuă instabilitate, sub presiuni limită, a societății germane din acei ani constituie un teren dificil pentru cuprinderea și extrapolarea teoretică. Mulți analiști sau filozofi au presupus că și evitarea războiului și câștigarea lui ar fi fost urmate de un proces care continua, într-un fel de implozie, tendința inițială. În studiul dedicat culpei germane Karl Jaspers sugerează și el o evoluție orwelliană, degradarea civilizației germane pînă la stadiul unei colectivități de sclavi: „După victorie veți fi lăsați la vatră și veți pleca bucuroși, numai SS-ul va rămîne sub arme iar regimul de teroare al nazismului se va amplifica pînă la transformarea societății într-un stat de sclavi. Nici un fel de viață umană nu va mai fi posibilă; se vor înălța piramide, se vor construi și reconstrui drumuri și orașe după capriciul fűhrerului“ (p.69, op.cit.).

Cuvintele lui Karl Jaspers sînt o adevărată revelație, oferă surpriza unei oglinzi ridicate neașteptat în cale; intră deplin în intimitatea, în cotidianul Romăniei paranoice, unde violarea vieții personale a atins un asemenea grad încît faptul că aceasta nu s-a stins deloc indică limite naturale ale controlului și nu limitări ale intenției. Construim drumuri și orașe după capriciile dictatorului și avem deja piramidele noastre menite să sperie timpul. Este cazul să ne întrebăm: sîntem oare un stat de sclavi?

Formula poate fi oricum folosită metaforic și probabil și Karl Jaspers a gîndit-o în acest mod. Sclavii, piramidele, drumurile și orașele construite după capriciu, voința strivitoare, se înlănțuiesc perfect ca elemente ale unui pattern, ca osatură a unui coerent simbol. Dar mai mult decît emoția asociată metaforei contează adevărul: am ajuns, la propriu, în starea de sclavie? Legislația societății romănești nu împarte cetățenii în sclavi și stăpîni de sclavi, cu atît mai puțin vom regăsi o ideologie sau terminologie de acest gen. Nu este însă cazul să rămînem la indicatorii tipici, să ne lăsăm blocați de o semiotică, de o anecdotică depășite. Conceptul sclaviei trebuie definit de un conținut, nu de formele perisabile ale istoriei.

Primul criteriu al acestui conținut ar fi *supunerea aproape completă a voinței sclavului la voința autorității*: supunere asigurată cu amenințarea – împreună cu posibilitatea realizării în fapt și a legiferării, a birocratizării acestei posibilități – *unor constrîngeri*

ce merg pînă la eliminarea fizică a revoltaților. Amendamentul birocratizării nu este facultativ: interesează sclavia ca fenomen social, deci intrată structural în mecanismele vieții colective, deosebind-o astfel de cazurile ilegale și înfîmplătoare ale exploatării violente dintre anumiți parteneri. *Supunerea persoanei la autoritate se face în interesul subiectiv al autorității:* este criteriul ce deosebește sclavia de imaginabile radicalizări coercitive prin care societatea face față unor situații limită. Neadăugînd relații de cooperare, introducînd exclusiv interese antagonice, *sclavia situează nivelul de viață și de cunoaștere al sclavului la nivelul minim.*

Aceste patru itemuri reprezintă o definiție. În sensul ei, regimul totalitar și personal din România condusă de Nicolae Ceaușescu are caracterul pregnant al unui caz de neosclavagism. Prin comparație cu imaginile pe care le asociem cu Roma antică sau cu Statele Americane de acum două sute de ani sentința ar mai putea trezi contrarierate. Este firesc însă ca, în condiții absolut diferite, un sistem sclavagist modern să ia înfățișări absolut neconvenționale. Stăpîni peste populație sînt astăzi cîțiva obsedați ai puterii, Nicolae Ceaușescu și un mic număr de personaje din aparatul opresiv care pot oricînd și oricît de complet subordona viața unui cetățean. Dar aceștia rămîn separați de sclavii actuali printr-un uriaș tampon social de transmitere a voinței personale. Acest singur aspect este suficient să schimbe majoritatea clișeele ororii. Personajul dominant nu comandă neîndurător celor pe care îi exploatează, ci unui colaborator cu care, eventual, se consultă; el nu pedepsește direct, și nici măcar nu indică nominal aplicarea pedepselor. Cu rare excepții este imposibil să descoperi autorii, posesorii de drept ai bunurilor pe care le consumă nesățioși. Și cu atît mai puțin, amploarea costului social pe care-l plătește colectivitatea pentru că este obligată să-l servească. Dar toate aceste detalii nu diminuează din contră, uneori cresc supunerea covîrșitoare, specifică unei relații de tip sclavagist.

Indicatorul cel mai semnificativ pentru societățile incriminate era corpul de legi ce consfințea marea segmentare ierarhică. Legislația României de astăzi nu conține vreun articol care să stipuleze dreptul acaparatorilor puterii de a dispune oricum de cetățeni și nici vreun altul care să ceară pedeapsa cu moartea

pentru cei ce se opun voinței personale. Dar întregul proces legislativ și executiv, începînd cu drepturile propriu-zise pînă la interpretarea și controlul juridic permit reproducerea, cu o eficacitate și o forță impresionantă, a arbitrariului dreptului sclavagist, verifică complet criteriul submisivității sclavagiste, în ciuda deosebirilor radicale la nivelul formelor. În acest sens, reproducerea sclavajului în România este un efect de sistem: nu reflectă funcțiuni speciale. Așa se și explică dificultatea de a supune unei examinări critice – și a o face cu probe decisive – actele de opresiune ce au intrat în regia pseudolegalității. Indiscutabil, totalitarismul este matca privilegiată a instaurării unui neosclavagism. Societatea sclavagistă modernă nu trebuie totuși identificată cu totalitarismul: ultimul poate căpăta o impersonalitate care nu este conformă cu criteriul afirmării subiectivității egoiste. Apoi există sisteme totalitare – un procent însemnat dintre țările socialiste – unde nu funcționează nici criteriul maximizării arbitrare a beneficiului puterii, dincolo de orice implicație asupra vieții mulțimilor. Este greu imaginabil ca în Ungaria, Polonia, Cehoslovacia măcinarea absurdă a vieții locuitorilor să ia proporțiile din societatea românească fără ca o reacție violentă să le readucă sub un prag critic. Acest aspect nu are un suport structural și organizațional și el dovedește cît de important este să nu reducem societatea la schemele structurale; dinamica sistemului nu depinde numai de universul relațiilor, ci de parametri specifici, locali, care îi asigură un profil inconfundabil. Neosclavagismul românesc definește un fapt, este un concept al dinamicii, nu al structurii. Observația poate interesa științele sociale, încă dominate de viziunea structuralistă, dar notația teoretică are aici o interpretare etică, argumentează, alături de „bunul simț”, contestabil, că organizarea (sau dezorganizarea) comunistă a societății nu explică toate relele; că există o responsabilitate netă a personajelor, în primul rînd a dictatorilor, dar, și a populației.

Natura specifică a relației de sclavie din statul (românesc) modern dă amploare, noi nuanțe disjunției dintre interesul cetățeanului-sclav și interesul autorității, hipertrofiînd caracterul arbitrar, grotesc al acesteia. Stăpînul de sclavi este tentat să ceară de la sclav cît mai multă muncă utilă, dar avînd în perspectivă inconvenientul epuizării rapide. Totuși, cînd legătura dintre stăpînul

de sclavi și sclav era o relație personală se ajunge la o anumită „acomodare“ de unde formele „blânde“ ale sclaviei, apărute peste tot, explicabile prin instinctele etologice de diminuare a agresivității. Dispariția din cadrul noului sclavagism a oricărui contact direct, generalizarea tamponului birocrăției opresive a făcut ca procesul acomodării să dispară, iar autoritatea să fie din ce în ce mai puțin responsabilă de implicațiile propriilor decizii, chiar în raport cu interesele, cu motivațiile sale. Cît de acută devine astăzi contradicția pentru dictatorul României, ale cărui hotărîri, menite să-i aducă gloria, îl afundă în disprețul concetățenilor și în indignarea lumii civilizate! Stăpînul de sclavi trebuia să lupte împotriva exceselor propriiei sale lăcomii: lui i se cerea să-și promoveze scopul într-un mod rațional. Siluitorului României i-ar fi necesară nu numai domolirea pasiunii sale devastatoare, dar și capacitatea de a înțelege fapte, legături nu foarte simplu de evaluat; o sarcină prea grea pentru ființa sa minusculă, o sarcină ce i-a pulverizat bruma de coeziune interioară. Blocată în reveriile propriiei conștiințe bolnave, autoritatea își pierde reflexele minime ale interesului și posibilitatea urmăririi, în detaliul vieților individuale, a conformării dintre rezultate și așteptări. Pentru o populație care își caută identitatea și care solicită promovarea cît de cît coerentă a intereselor sale, subiectivitatea autorității atinge arbitrariul intolerabil (totuși, la noi, tolerat); ruperea dintre motivații, mijloace și o dinamică de o complexitate strivitoare devine grotescă. Cultul personalității, grefat pe o structură totalitară, duce mecanismul sclavajului la absurd.

Transformarea raportului individualizat dintre stăpînul de sclavi și fiecare sclav în parte într-un raport colectiv, stăpîn de sclavi-grupul de sclavi, poate schimba, comparativ, condițiile oprimaților, într-un sens uneori pozitiv – să ne gîndim la dificultățile de control a milioane de oameni – altele negativ – energiile imense desfășurate pentru asigurarea unui astfel de control, sinergiile fatale, birocratizarea pierderilor, sau aspectele comentate mai sus. Însă nuanțele de un gen sau altul nu afectează fondul problemei: societatea românească din perioada cultului lui Nicolae Ceaușescu posedă caracteristicile unui sistem neosclavagist, intolerabil la finele secolului XX. Regăsirea întocmai a celor

patru criterii definiționale ține de un reduționism obiectiv: reduționismul societății în care suferim. Cultul personalității din anii '80 a dus la degenerarea relațiilor sociale pînă la o sărăcie infamantă: relațiile dintre o populație de sclavi și cîțiva stăpîni. Aceasta este marea culpă împotriva societății de care, în oglinda adevăratei istorii, Nicolae Ceaușescu și mandarinii săi nu vor fi absolviți.

4. Culpă colectivă

Culpa criminală împotriva persoanelor și culpa criminală împotriva societății sînt oarecum simplu de schematizat; adevărata aporie morală abia urmează să fie exprimată. În ce sens putem aserta culpa unui popor și, derivat, culpa cetățeanului? În fond, afirmînd-o sau contestînd-o, Karl Jaspers nu sprijină suficient înțelegerea Marii Dileme, sau a Marilor Dileme ale incriminării morale. Experiența dramatică dintr-o societate totalitară ridică pînă la antinomie dificultatea de a corela sentimentele, raționamentele etice cu faptele și condițiile umanului. Interpretarea directă, indiferentă la context, a criteriilor morale: pentru că a tăcut, K. a contribuit (alături de ceilalți) la manifestarea arbitrariului; pentru că a ridicat mîna cînd i s-a cerut să condamne ne-condamnabilul, K. a nedreptățit o ființă umană stimulînd (deci) opresiunea. Cu astfel de sentințe incriminatorul ar fi capabil să-și diriguiească, binevenit, propria lui viață. Dar are prestanță morală cel ce nu simte cum, în spatele compromisului și pasivității se zbate, tăcut, chinul unei existențe? Are dreptul la atenție, la amicalitatea dialogului cel ce nu oferă amicalitatea compasiunii? Principiile morale nu sînt obiectul unei tranzacții. Să le lași însă îndrumate de o conștiință care nu a descoperit sîmburele iluzoriu al dichotomiei bine-rău? Să le supui unui mentor care nu a trăit adeziunea pasională la concret, rebarbativă la etichetele etice?

În anii '80 două fenomene s-au accentuat pînă la acel prag care excludea orice greșeală de interpretare și în paralel exacerba amplitudinea fiecăruia: dezastrul și pasivitatea. Autorii dezastrului au fost amintiți, culpa lor criminală nu mai ridică semne de întrebare. Culpă pasivității? Aroganța moralizatoare este prost

sfetnic. Subiectele morale sînt situații de caz: judecătorul trebuie să meargă în întîmpinarea umanului cu întrebări modeste, mai curînd decît cu răspunsuri normative. În întîmpinarea culpei avem la dispoziție o chestiune laterală: „Care au fost argumentele, pretextele, prin care concetățenii și-au motivat pasivitatea?”

Selecția enunțurilor acelei teorii a pasivității pe care cetățenii au dezvoltat-o spontan nici nu are nevoie de o cercetare originală. Inerent, ea a trezit de mult interesul criticilor sistemelor totalitare. Următorul inventar pe care ni-l propunea, în 1978, Vladimir Boukovski (... *Et le vent reprend ses tours*, Editions Robert Laffont, Paris) are, cred, adeziunea oricărui cetățean român:

- (a) Ce aș putea face eu singur? (Dacă toată lumea ar face-o, atunci și eu...)
- (b) Dacă nu sînt eu, va fi un altul. (Iar cu mine e mai bine; voi face mai puțin rău.)
- (c) Pentru a salva esențialul trebuie făcute compromisuri, concesiile și sacrificii...
- (d) Trebuie servită Rusia (evident, se poate înlocui: România). Comuniștii vor dispărea de la sine, într-o zi sau alta. (Acele argumente sînt răspîndite mai ales între savanți și militari.)
- (e) Este necesar să fie servite valorile eterne, să fie create valorile nepieritoare ale științei și culturii și toate aceste proteste nu fac decît să ne îndepărteze de scop.
- (f) Nu trebuie în nici-un caz protestat în mod deschis: este o provocare care nu poate decît să irite autoritățile și asta va duce la pedepsirea inocenților.
- (g) Protestele publice fac jocul partizanilor liniei dure a Biroului Politic (putem spune: incită la duritate familia Ceaușescu) și împiedică „porumbeii” să încerce o liberalizare.
- (h) Protestele publice îngroapă progresele liberalizării care s-ar putea realiza numai cu ajutorul marii politici și a diplomației secrete.
- (i) A protesta pentru fleacuri nu înseamnă decît să te demaști. Trebuie să te ascunzi. Cînd va veni momentul decisiv, atunci da! Dar, așteptîndu-l, să ne camuflăm!
- (j) Da, dar nu acum, acum este cel mai rău moment: soția este însărcinată, copiii îmi sînt bolnavi, trebuie mai întîi să-mi susțin teza, fiul meu trebuie să intre la universitate... (Și așa

mai departe... pînă la sfîrșitul vieții.)

- (k) Cu cît va fi mai rău, cu atît e mai bine. Este necesar ca toate ineptiile regimului să fie duse pînă la absurd. Atîta timp cît nu se va umple paharul, poporul nu va înțelege ce se întîmplă.
- (l) Rusia (și România, nu?) este o țară de sclavi. Niciodată rușii nu au avut democrație și nu o vor avea-o niciodată. Nu sînt capabili de asta. Nici nu merită măcar să încerce. Cu poporul nostru trebuie procedat altfel.
- (m) Poporul păstrează tăcerea. Cu ce drept un grup de numulțumiți se exprimă astfel? Pe cine reprezintă ei? A cui opinie o exprimă?
- (n) Protestele voastre induc în eroare opinia publică. Occidentul ar putea să creadă că avem posibilitatea de a ne exprima deschis, sau de a schimba ceva; faceți jocul propagandei sovietice (sau românești).
- (o) Trebuie făcută, în liniște, carieră, ajuns pînă în vîrf, și, de acolo, de sus, încercat ceva; de jos nu se va putea face nimic, niciodată.
- (p) Trebuie cîștigată încrederea consilierilor de lîngă conducători, aceștia trebuie educați și instruiți discret. Numai astfel se va putea influența viața statului.
- (r) Protestați voi, eu nu o voi face. Este necesar ca cineva să rămîină în viață pentru a putea depune mărturie.
- (s) Dacă ar exista o nouă teorie în locul marxismului, care să pună în mișcare oamenii, atunci da... Dar numai pe refuz, nu se va putea construi nimic.
- (t) Cerul este cel care a trimis comunismul în Rusia (România) ca să o pedepsească pentru păcatele ei, și ar fi un păcat să te opui pedepsei divine.

Să încercăm o analiză sumară a enunțurilor (a)-(t). Prima teză, (a), a ineficienței opoziției de unul singur, poate cea mai des întîlnită, contrapune motivațiile individualității pînă la tensiunea paradoxului. Evident, acțiunea individuală poate să pară, și este de cele mai multe ori, asemenea unei picături de apă care are de înfruntat un ocean. În astfel de condiții scepticismul devine firesc. Și totuși istoria se face prin individualități, deci apelează, se sprijină pe un răspuns pozitiv și simultan. Ne aflăm în fața unui paradox? Pentru că nu poate fi acuzat aici viciul, rămîne să

descoperim limitarea. În principal, ea constă în orgolioasa punere a disjuncției: risc-eficiență. Nu există un motiv absolut care să facă din eficiență o condiție a implicării individuale. Acțiunea individuală este o *premisă* a rezultatului.

Individul are de luptat cu dilema datoriei față de posibilitate, nu (sau nu neapărat) cu cea față de certitudine. De ce aderăm la cerințele determinismului? Condiția umană ne obligă să răspundem solicitărilor șansei.

Relaxarea condițiilor ne ajută să promovăm criteriile (de acțiune) mai simple. Chiar dacă nu ajunge să schimbe istoria, omul poate, în orice caz, să se schimbe pe sine. Eventual, să contribuie la educarea celor din jur. A accepta compromisul te plasează în cu totul alt punct decât a nu-l accepta; spiritualizarea nu este numai factor al acțiunii ci și rezultat al ei. De oaza de lumină căreia îi dă naștere exemplul sîntem fiecare datori; cînd îl comentează cu ironie, concetățenii regizează doar o scenetă: inconștientul ființelor nu e surd și nu tace.

Ce aș putea face singur? Întotdeauna prin ceea ce fac, prin *karma*, mă voi transforma pe mine; voi popula binefăcător universul semenilor; voi împăca o premisă istorică.

(b) Dacă nu voi fi eu, va fi un altul este, într-adevăr, de așteptat. Dacă voi face mai puțin rău, e deja nesigur. Cei care intră pe traiectoriile puterii, cu pretextul naiv ori fals, de a o schimba, vor fi obligați să se supună regulilor jocului: primul lor pas în întîmpinarea compromisului îl va simplifica pe al doilea, al doilea pe al treilea. Dacă ideea unei implicări pozitive prin participarea la un sistem politic distructiv se dovedește utopică, ne regăsim în fața problemei întîlnite anterior, de data asta în negativ; „Ce pot strica eu, colaborînd cu acest regim?”. Răspunsul: gravitatea degradării interioare, dizolvarea în mediu, răspunderea față de premisa conservării Marelui Rău.

(c) Ca să salvăm esențialul trebuie, uneori, să facem sacrificii, de multe ori concesiile și demonstrația există compromisuri. Dar în argumentarea concetățeanului nostru care-și motivează pasivitatea acest adevăr este de două ori superfluu. Mai înfi, pentru că se lansează pe o logică vicioasă. Din: „Salvarea esențialului obligă uneori la tăcere“ nu este de dedus: „Tăcerea promovează esențialul“. Apoi, pentru că la imensa majoritate a

celor avuți în vedere calea spre esențial și submisiunea se contrazic în fapt. Un fizician de talia lui Richard Feynman susținea o teză asemănătoare, a înfîietății evenimentelor științifice în raport cu evenimentele politice afirmînd că, în comparație cu stabilirea de către Maxwell a ecuațiilor ce-i poartă numele, războiul de secesiune rămîne o referință minoră. Nici măcar exemplul lui Feynman nu este în afara discuțiilor; avînd în vedere ramificarea și dependența paradoxală a cauzalităților în evoluția societăților omenești, nu ar fi absurdă inversarea priorităților dar și acceptînd premisa urmează să ne întrebăm: „Cîți își pot permite o astfel de comparație?” Cum își poate justifica un cercetător român concesiile în numele științei cînd umilirea insuportabilă a lumii științifice românești a compromis activitatea acesteia pentru zeci de ani de acum înainte? Cum să oferim încredere artistului care reclamă retragerea în turnul de fildeș, ca apoi să asculte timid de capriciile puterii? Ce satisfacție rămîne unui arhitect a cărei construcție poate fi în orice moment pulverizată de iresponsabilitatea unui cîrpaci? Dacă esențialul se află în creațiile noastre spirituale sau materiale, atunci în România de astăzi prima obligație este frînarea acelor forțe care au dus la limite inacceptabile penuria ori degradarea acestora. Dacă esențialul ține de lumea noastră sensibilă, afectivă, atunci nimic nu se arată mai urgent decît frînarea voințelor besmetice care sfirtecă natura, poluează aerul, macină relațiile umane, siluiesc amintirile, visurile, speranțele. Dacă vom condiționa esențialul de viața urmașilor noștri, atunci trebuie schimbată grabnic societatea în care trăim. Într-o epocă a dezastrelui esențialul este să te opui dezastrului! Compromisurile, concesiile și sacrificiul tăcerii vor fi acceptabile numai ca strategii excepționale ale aceluiași scop.

(d) Nu există dinamică socială în afara implicării individuale. Privind detașat peste umerii istoriei vom descoperi mase de oameni în rolul de simple anexe, de simpli spectatori. Dar în noi se joacă drama asumată de oricare dintre cei ce au trebuit să existe pentru ca istoria să nu rămînă pe loc. Este drama unei solicitări pornită din obscuritate și îndreptată spre nesiguranță sau aproape necunoscut. La ea trebuie răspuns pozitiv. Comunismul sau, mai corect, realitățile mizerabile care au fost asociate în ultimul secol cu acest termen vor dispărea într-o zi, dar nu de la sine, ci prin

implicarea noastră, sau a unor oameni asemenea nouă, fără responsabilități în minus sau în plus.

(e) Ce este mai nobil decît să sprijini valorile eteme, să crezi bunurile nepieritoare ale științei și culturii? Protestele împotriva confiscării, de către un regim politic, a libertății de expresie, a libertății de comunicare, de inițiativă și de cooperare, protestele împotriva imixtiunii în viața personală și în viața de grup condiționează, direct, șansa perpetuării marilor valori. Ele însele indică de altfel prezența resurselor perene. Reușita lor sprijină creația științifică și culturală.

Truisme și condiționări asupra cărora apărătorul liniștii publice nu se poate înșela; fi rămîne atunci să mistifice.

(f) De zeci de ani, de la început, autocrații s-au arătat iritați de semenii lor, de acești inocenți care nu reușesc să ducă la capăt planurile lor deșarte. De zeci de ani, și acum mai mult decît oricînd, autoritățile întărită, stresează, jignesc, chinuie, macină, disprețuiesc, oprimă viața de zi cu zi și viitorul mulțimii tăcute și supuse. Dacă după mijlocul deceniului opt căderea tabu-urilor sociale și impertinențele din ce în ce mai sfidătoare ale puterii ar fi fost urmate de explozii de revoltă, este puțin probabil ca existența cetățenilor să fi ajuns la gradul insuportabil pe care îl cunoaștem astăzi. Inocenții României nu suferă din pricina protestelor: din contră, suportă surprinzătoarea, anormala lor absență.

(g) O teză al cărei adevăr depinde, în principiu, de amănuntul politic. Cum am putea să riscăm concluzii fără cunoașterea în detaliu a jocului de forțe din Biroul Politic? Dar la noi lucrurile sînt simplificate. Nu există o linie dură, nu există o alta liberală, avem un singur conducător, arbitrar și obtuz, meschin și neiertător. El nu ascultă de rațiune și nu răspunde la dialog; nu cunoaște respectul și nu oferă bunăvoința. Față de astfel de eroi ai lipsei de sensibilitate nu ne rămîne decît intransigența.

(h) Marea politică și diplomația secretă a lumii libere sînt factori majori ce afectează realitățile interne din țările totalitare. Fără ele logica fatală a puterii perfecte ar fi păstrat întotdeauna amenințarea unui stalinism feroce; frustrarea s-ar fi transformat în tragic, iar tragicul în normalitate. Pe de altă parte toată experiența disidenței postbelice a demonstrat că gradul de motivație, de

intervenție și posibilitățile acestor factori au depins pozitiv de anvergura protestelor popoarelor subjugate. Un aspect dramatic al condiției populației românești de astăzi este faptul că umilirii interne i se adaugă o vădită indiferență a diplomației internaționale. Politica americană, condiționată așa cum este de tema drepturilor omului, manifestările opiniei publice occidentale, gata de atâtea ori să adere la cauze spectaculoase, deciziile unor organisme mondiale sau regionale, legate prin statut de promovarea principiilor de libertate în economie și societate, perpetuează un comportament preferențial, de nemotivat, față de unul dintre cele mai opresive regimuri. Dacă ne gândim la amploarea presiunilor internaționale asupra guvernului polonez – prin comparație, aproape liberal și de bun simț – politica occidentală lasă impresia unui obscur paradox. Faptele încep să se explice când punem alăturat acalmia populației românești și caracterul anemic al opoziției românești din Lumea liberă. Lipsa protestelor publice condamnă astfel de două ori – o dată prin efectele interne, o dată prin efectele externe – șansele unui progres al liberalizării.

(i) Să demascăm, ce? Există vreun aspect de anvergură al vieții noastre cotidiene care să rămână ascuns cetățenilor? Există în opinia mondială bine intenționați care să nu poată afla adevărul despre drama țării noastre? Bineînțeles, secrete importante ale perversiunilor puterii rămân de dezvăluit. Temerarii din proximitatea mașinii de opresiune, care își riscă viața pentru a depune mărturie asupra amănuntelor fatale, fac un mare serviciu; camuflajul lor este o strategie indispensabilă în această sarcină delicată de explorare a dedesubturilor. Dar câți au acest statut esoteric? Pentru noi, cetățenii de rînd ai dictaturii, prioritară nu este demascarea – nu mai avem ce – ci rezistența, opoziția, indignarea. Nu de camuflajul spiritului avem nevoie, ci de afirmarea lui. Să nu ne ascundem rațiunea, să umplem cu ea lumea noastră irațională. Afecțiunea, compasiunea nu trebuie alungate în profunzime, din contră, trebuie să izbucnească la suprafață. Iresponsabil apelul de a adăuga tenebrele țării, propriile noastre tenebre.

(j) Nu am sfătui pe un viitor tată să treacă la acțiuni de protest tocmai când soția sa este însărcinată. Rău moment să lepezi cochilia autocenzurii în timp ce copiii își sînt bolnavi. Semnificația individuală a multor clipe din viață transcende obiectiv semnificația

lor istorică. Ce apare însă la un moment dat drept condiție de excepție, nu trebuie folosit ca argument curent: dacă acum este cel mai rău moment, atunci anterior a existat unul mai bun nefolosit și, oricum, va urma un alt moment mai potrivit pentru angajarea morală. Știm însă că vînătorii de pretexte nu se lasă convinși; iar argumentele etice și de raționalitate au valoare numai pentru cei ce cunosc valoarea demonstrației.

(k) Ne imaginăm autorii unor astfel de afirmații așteptînd bine instalați în pliurile confortabile ale societății, fără obligații, fără probleme, un pic detașați, un pic cinici, puțin răutăcioși. Și în orice caz sub un dublu eșec spiritual: al lipsei de compasiune, al lipsei de nuanță. Ar trebui să-i întrebăm: cînd vom putea sancționa absurdul? Suferințele de pînă acum nu sînt oare suficiente? Este nevoie de și mai multă nebulie că să spunem: „gata!“? Adevărat, nu am repetat colapsul cambodgian, mai sînt de făcut cîțiva pași pînă la neant. Cine are curajul să afirme că trebuie să ajungem acolo pentru a încerca o tentativă de schimbare? Ineptiile regimului sînt suficiente pentru a alimenta precauția filozofiei noastre sociale timp de secole. Iar dacă nu sînt suficiente acum, nu vor fi suficiente niciodată.

Ratarea nuanțelor explică aplicarea necritică a adevărilor psihologice în domeniul social. Pentru mulți oameni – dar în nici un caz pentru majoritatea – experiențele suferinței și deziluziei devin resurse ale revelațiilor de profunzime, șanse ale spiritualului. Căderea în marasm precede marele asalt al înălțimilor. Salutul vieților-purgatoriu nu este deci fără suport. Dar socialul ascultă de alte legi. Mai marea lui inerție înseamnă un mai mare grad de continuitate. Cu cît va progresa (regresa) într-o direcție, cu atît revenirea va fi mai dificilă. Cu cît România se apropie de dezastru, cu atît reconstrucția va cere mai mult timp și va fi mai nesigură. Este greșit să așteptăm crizele explozive; să mizăm mai curînd pe promptitudinea reacției.

(l) Examinîndu-le istoria vom descoperi că, într-adevăr, rușii nu au avut, practic, democrație. Românii, însă, au avut. România interbelică a confirmat valoarea unui sistem electiv parlamentar și importanța extinderii drepturilor publice. Se poate ricana pe tema imperfecțiunilor acestui sistem, pe marginea farselor și imixtiunilor politice. Dar imperfecțiunea în raport cu schema

ideală nu schimbă calitativ fenomenul social interbelic. Orice comentarii sceptice devin frivole dacă ne gândim la fructele esențiale: realele libertăți cetățenești, care permiteau oamenilor să viseze, să respire, să fie eficienți, să se împlinească; progresul economiei, progresul educației, progresul culturii. Balcanismul nostru tradițional dădea cu siguranță motive de frustrare luptătorilor pentru justiție și civilizație. Să nu uităm, totuși, că și așa acel moment imperfect pe care românii au fost în stare să-l treacă în istorie a devenit pentru România de astăzi un ideal care ne umple de nostalgie.

Argumentul este infirmat astfel de facto. Există însă și amenamente de principiu. Oriunde pot fi identificate forțe care tind să transforme societatea într-un mecanism de oprimare. Ele acționează uneori din exterior, justificarea luând eventual forma unei violente acuzații colective. Vorbele contelui Csány Lajos, prin care se motiva represiunea ungară în Transilvania, regăsesc, cu referire directă la noi, un context neiertător: „De când există omenire, nicăieri nu se vorbește în paginile nenumărate ale istoriei despre libertatea vieții voastre naționale. Ați fost slugi pe vremea romanilor, slugi ați fost sub domnia popoarelor migratoare, slugi ați fost și mai târziu în cursul veacurilor“. Forțele interne care tind să transforme populația într-o simplă masă de manevră au un plus de actualitate. În fața lor o colectivitate pare mai aptă sau mai puțin aptă să reziste totul punând în mișcare date etnice greu de definit. Dar chiar în modul de exprimare a situației este avută în vedere tendința fiecărui individ în parte – și numai în sensul acesta, a populației – de a obține un confort existențial, incompatibil cu condiția de oprimat, de sclav. Problema nu este atât de a blama slaba rezistență socială – la care se poate privi detașat, ca la orice fapt ce ne înconjoară – ci de a căuta soluții astfel ca forțele opresive să fie contracarate, forțele opuse stimulate. În ultimă instanță, teza (l) nici nu se interesează de neputința de drept, ci exprimă o deziluzie dublată de indiferență.

(m) Este de închipuit cum astfel de replici ar fi aruncate impertinent la un interogatoriu sau într-un proces public. Dar este de un sfidător cinism să pretinzi că pui serios astfel de chestiuni propriei conștiințe. Sentimentul năruirii naționale este trăit astăzi în interiorul oricărui grupuscul, în orice instituție, la orice nivel.

Stresul care îi îngroapă pînă și pe colaboratorii direcți ai puterii, lipsurile de care suferă majoritatea covârșitoare a populației, mizeria dezolantă sar în ochi, te asaltează. Glumele circulă cu viteză nebună, producînd rîsete groase sau isterice, comentariile revin obsesiv, obositor, pe aceleași teme – demență, vinovăție, lașitate, demență, vinovăție, lașitate... – și toate se adună într-un murmur inutil. Nemulțumiri care cutează să se exprime sînt doar un pumn; replica este cu atît mai valabilă la români. Dar ei exprimă opinia adîncă – și uneori nelimpezită – a tuturor; inclusiv opinia reală a celor care sînt oricînd gata să afirme contrariul; exprimă opinia a tot ce a trăit curat pe acest pămînt și opinia oricărui urmaș pentru care rațiunea sau bunăvoința vor mai avea sens.

(n) Ne îndoim că protestele împilaților au constituit, vreo dată, un argument pentru occidentali de a-și declina sprijinul. Sîntem obișnuiți să considerăm că amploarea protestului devine un criteriu pozitiv de evaluare a gradului de teroare instaurat de un regim. Teză falsă sau lipsită de nuanțe. S-ar putea desfășura în România socialistă mișcările din Coreea de Sud? Dictaturile din America Latină sînt doar palide tehnici ale represiunii: opoziția înverșunată o argumentează. Scenele de violență din Africa de Sud reflectă polarizare și ură, dar și o conștiință a limitelor. Comunitatea internațională nu are timp să facă analizele de adîncime, să sesizeze influențele cameleonice ale factorilor cauzali. Analize și rezultate care oricum nu par a fi, din nefericire, cel mai important criteriu. Pe scena acestui tribunal mondial în care hoții și acuzatorii joacă în aceeași măsură rolul de judecător, contează probele. Noi, cei din România condamnată, o știm. Dacă tăcem, asta nu se întîmplă pentru că ne-am teme de inducerea în eroare a opiniei publice sau că am face astfel jocul propagandei regimului.

(o) Nici un bine intenționat nu va critica tenacitatea exemplară a cuiva ce și-a dăruit viața, în toate detaliile ei cotidiene, revanșei morale. Eficacitatea unui participant subversiv la deciziile supreme, importanța strategiei de pătrundere în elita politică sînt dincolo de îndoială. Însă teza are tendința de a deturma responsabilitatea individului. Pentru cetățeanul obișnuit soluția infiltrării în grupul puterii este – și el o știe – iluzorie. Pentru el principiul este superfluu. Într-o lume în care meritele personale au o valoare

insignifiantă în raport cu voința tendențioasă, miza ascensiunii sociale rămâne viabilă numai pentru cei plasați de la început, prin șansa nașterii, în spațiul privilegiatilor. De acolo de jos individul – singur – nu răstoarnă acest sistem al răului. Dar ceea ce face el este cu mult mai mult decât nimic – s-a comentat. Condițiile și rezultatele trebuie măsurate cu aceeași unitate.

(p) De peste patruzeci de ani Europa civilizată se întreabă cum a fost posibil ca atîția dintre intelectualii ei să fi fost drogați de către propaganda marxistă; cum au ajuns să refuze cu obtuzitate, cu încăpăținare stranie, evidența stalinistă. Contrarietatea este un sentiment, nu o judecată. Fenomenul a avut explicațiile lui. *Naivitatea* este doar o premisă conexă, sporadică, chiar dacă poate fi descrisă o adevărată simptomatologie a prostiei. În aceste condiții speranța că ahtiații puterii vor fi victimele unei învăluiți educaționale exprimă o reverie necontrolată (cînd nu rămîne o formulă de evaziune). Aceste personaje care dețin în mîinile lor destinul a milioane de oameni au simțul infailibil al pradei. Sînt victorioșii unui sistem care le-a verificat corectitudinea, bunul simț, amenitatea, consistența, după o ștachetă inversă. Dacă nu sînt inteligenți, atunci sînt vicleni. Purtați de valurile unei ideologii și structuri paranoice, au căpătat intransigența unui psihic bolnav.

Sînt rezonabile aceste trăsături îngroșate? Gîndindu-ne la Stalin, la Kim Ir Sen sau Ceaușescu ne imaginăm acuzați mai curînd de lipsă de cuprindere în descrierea răului. Există și personalități mai complexe, care au dat un sens – dincolo de clișee – întîmplărilor și contorsiunilor propriei istorii. Odată aflați deasupra a tot, au de alăturat voinței și o conștiință. Dubcek, poate Gorbaciov, sînt în firea lucrurilor, nu contra lor. Dar nici conservatorii, nici reformiștii nu par grăbiți să urmeze cursurile bine intenționaților educatori.

(r) A mărturisi, ce? Nedumerirea a mai fost comentată.

(s) Repetarea acestei teze tocmai de către intelectuali ar trebui să producă stupeoare. Disidența este întemeiată numai pe refuz? Caracterul sacru al persoanei, valoarea libertății, apelul la demnitate, compasiunea, spiritul de solidaritate, ritualul respectului, promovarea raționalității, a bunăvoinței și a dialogului, dragostea de adevăr, desfășurate în toată anvergura actului existențial cu o

autenticitate căreia înșiruirea de etichete de aici nu i-o poate sugera, însumează, acoperă fundamentele pozitive ale experienței spirituale. Marxismul nu a adăugat seriei de mai sus nici o revelație morală de esență. Amplitudinea pe care a dat-o sentimentul compasiv-eroic (prometeic) a readus în modernitate o tipologie printre altele; nu a însemnat o înnoire axiologică propriuzisă. Nou a fost locul acordat socialului în reconstrucția ființei umane, însă teoria socială marxistă s-a dovedit pînă la urmă un costisitor eșec. În timp ce experimentarea principiului partidului unic, a întfietății bazei față de suprastructură sau a adevărului de clasă a alungat din normalitate o parte apreciabilă din omenire, o altă bună parte descoperea în soluțiile democratice calea privilegiată a integrării socio-umane. Alternativa teoriei sociale a marxismului nu mai trebuie descoperită: modelul și principiile ei structurale le avem.

(t) S-a vehiculat, nu foarte rar, ideea că pedeapsa divină ar fi un excelent subterfugiu prin care programatorii sociali ar fi asigurat mai multă moralitate comunităților umane. Frica de pedeapsa divină ar fi în stare – se presupune – să facă ceea ce motivații mai nobile nu reușesc. Faptul că teza trece printr-o conștiință sociologică vulgar sistematizatoare nu o condamnă a priori. În privința valabilității ei ne îndoim însă a posteriori. Nu este adevărat că religiile cărora le-a lipsit biciuitorul divin au frînat mai puțin impulsurile malefice din om. Ideea nu este numai crudă, este și o lamentabilă eroare pedagogică. Iar dacă o privim drept Mesaj – așa cum privim pe autorul tezei drept interlocutor – sentimentele pe care ni le trezește ar trebui numite *dezamăgire*, *desolidarizare*, *respingere*; pentru neîmpăcarea cu cei care au ales alt drum; pentru satisfacția perversă pe care o trezește chinul vinovatului; pentru meschinăria care transformă frustrarea individuală într-un oprobriu universal. Inconștientul ce a zămislit ideea pedepsei veșnice este capricios și neiertător. Argumentarea teologică a pasivității nu își trage seva dintr-un sentiment sacru, ci din suma neputințelor.

Aceste comentarii se află la capătul opus cerbiciei etice. Actul înțelegerii trebuie să domine actul judecății. O astfel de logică, căreia Malraux i-a adus suplețea aforistică („A judeca înseamnă a nu înțelege, căci dacă înțelegi nu mai ai ce să judeci“)

are de rezolvat dilemele unui sistem de valori eterogen: compasiune, luciditate critică, reținere și toleranță, implicare morală. Dar analiza sentințelor prin care se argumentează pasivitatea nu are nevoie să fie mai compasivă ca să obțină un spor de luciditate; nu trebuie să ajungă la intoleranță pentru a deveni eficace. Întrebarea: „Este culpabil poporul român pentru faptul că nu și-a asumat responsabilitatea morală?” este rău pusă, la fel cum întrebarea ridicată în mod obișnuit omului de știință: „De ce se întâmplă?” trebuie înlocuită cu întrebarea: „Cum se întâmplă?” Un popor își secretă, în condiții pe care nu le determină, dar pe care le întâmpină în mod specific, irepetabila sa istorie. Desfășurarea istorică implică, nesumativ dar oricum efectiv, oricare individ luat în parte și răspunsurile pe care acesta le dă chestiunilor morale sînt fapte ireductibile, interioare socialului, atît de înalt integrate încît orice scoatere a lor din context le schimbă calitatea. Dacă eliberăm dilema morală din cadrul ei spontan, descoperim că rezolvarea pozitivă, principială, solicită un personaj integral, deplin, un Prometeu al chestiunilor esențiale. Are sens să pretinzi fiecărui participant la destinul social atingerea completitudinii, în parcela lui existențială? Nu aceasta a fost calea care a permis altor popoare să atingă o admirabilă civilizație. Dar atîta timp cît existența unui individ se desfășoară pe marginea unor întrebări ce-l solicită etic – și de aici, politic –, atîta timp cît se poate imagina drept partener într-un dialog moral, este binevenit ca el să se așeze cu fața la adevărul propriei ființe. În particular, este momentul ca cetățeanul obișnuit, spectator și în același timp actor al acestei perioade halucinante, să se afle în fața corectei evaluări a argumentelor prin care și-a motivat pasivitatea. Acestea nu pun în evidență nici rafinamente morale, nici raționalitate exemplară, nici imperative afective superioare. Din contră, se dovedesc o sumă de omisiuni, incoerențe logice, indiferență, lipsă de solidaritate, absența revelațiilor etice, superficiala judecare a condiției individuale, frivola analiză a implicațiilor pe care le are comportamentul nostru, neaderență, grabă, încetineală, insensibilitate, uitare sau orbire, în sfîrșit, frica, frica simplă, frica brută sau frica subtilă, frica cenzor, frica paralizantă, frica crispă, frica stres, frica profanatoare și frica tîmpă, frica caraghioasă și frica tragică;

frica din care un tiran mediocru și o societate polițistă au făcut principalul mecanism reglator al vieții sociale românești.

Dar, evident, pentru foarte mulți problematica etică pe care am discutat-o nu se pune, nu are nici măcar forma aceasta pregătită pentru autoînșelare. Reflexul autoconservării în sensul cel mai strâmt, al actualității biologice, rămîne pentru ei principalul impuls; activismul lor social, expresia foamei de a fi, adîncă chemare spre a exista, în ciuda a orice și împotriva a orice, se lasă ușor pervertite în labirintul tenebros creat de regizorii puterii. Ei, care nu văd, și ceilalți, care nu pot, trăiesc în tăcere dezastrul. Nu uităm.

Tăcerea a fost și ea o formă de protest. Dar alte popoare și-au îngropat în ea conducătorii netrebniți. Poporul român s-a îngropat în tăcere pe sine însuși.

1987, august-septembrie

Secolul XXI va fi democratic sau nu va fi deloc

1) Degradarea mesajului spiritual

Între scrierile sacre originale și textele prin care generații și comunități au fost chemate să ia contact cu mesajul spiritual se interpun, afectând aleatoriu, traduceri, interpretări sau comentarii. În unele cazuri raportul dintre autentic și copie sau pseudocopie ridică probleme de principiu, punând în discuție însăși noțiunea de „scriere sacră”. Cel mai vizat este procesul traducerii: în ce măsură el explică – prin „opacizarea” sensurilor prime, transformând ceea ce ar trebui receptat – producerea gravelor discordanțe, opoziții, între comportamentul atașat de numele unei doctrine și actualizarea conformă a valorilor ei?

Întrebarea are consecințe în politica editorială a scrierilor religioase, fără ca să găsească aici experiența concludentă¹. Apoi, trece printr-o condiție *de principiu*: este realizabilă traducerea satisfăcătoare a unei scrieri ce aparține altui moment istoric, unei alte limbi? Studiile de lingvistică generală au evoluat în măsura necesară pentru a oferi un răspuns consistent. Acesta este pozitiv, în ceea ce privește sensurile: limbile naturale sînt suficient de puternice pentru a găsi replica unei semnificații oarecare, în oricare dintre ele².

1. Biblia a fost tradusă în 1829 de limbi și dialecte. Numai în engleză există aproximativ 260 de variante, în franceză, în jur de 30, de la forme populare pînă la ediții cizelate, ortodoxe. (cum este cea a lui Chouraqui): nu ascensiunea variantelor a produs mutații teologice.

2. Să amintim numai că ebraica, cu numai doi functori temporali, permite descrierea oricărei relații temporale, relații pentru care limbile indo-europene au la dispoziție un sistem de functori mult mai bogat.

Mai delicată pare întrebarea (privind distorsionarea mesajului spiritual) când se are în vedere păstrarea valorilor poetice ale textelor – cu efecte notabile, se consideră, în cazul Coranului sau al Vechiului Testament. Deși subzistă întotdeauna un inefabil al limbilor, practica poetică asigură numeroase echivalente și a dat exemplul multor traduceri convingătoare. O limitare incontestabilă provine din modul de folosire a limbii de către indivizi: expresiile se încarcă de conotații nestructurate în urma corelărilor cu anumite evenimente ori personaje istorice. Totuși, în acest caz există soluția adnotărilor: dispăre contrapunctul, dispăre sugestia lingvistică, dar semnificația este reîntregită. Mesajul spiritual nu crește din jocuri de limbaj. De aceea proprietățile fine implicate în poetica și pragmatica limbajului nu sînt în măsură să explice ratarea sensului doctrinei prin ratarea traducerii ce desparte destinatarul de original.

Rămîn atunci să fie chestionați termenii esențiali, doctrina în sine, destinatarul și natura dialogului dintre doctrină și om, în speranța de a afla resortul acestei *degradări a mesajelor spirituale*, fenomen ce a însîngerat constant istoria, în ciuda sporurilor interioare. Realitatea degradărilor este evidentă; de asemenea, adevărul revelațiilor spirituale, propulsate în lume prin aventura marilor sisteme filozofico-religioase.

Dar să considerăm, pe această linie, și marxismul, a cărui așezare alături de mișcările religioase are, aici, mai multe motivații. Teza marxismului-religie – deja cu istoria ei – este respinsă de orice dogmatică care specifică religia prin stări de dincolo de experiențele umane ordinare (Yves Raguin). Totuși, în măsura în care orice viață religioasă este mai întîi o regularizare a raporturilor dintre om și semenii săi și apoi, a relațiilor cu forțe superioare (Michel Meslin) – între care să includem (de ce nu?) și legile sociale – marxismul poate fi tratat (cu drept deplin?) alături de reformismul religios. Are sens, în acest caz, să vorbim de un „mesaj spiritual“? Ar fi de notat, în paginile marxiste, sentimentul prometeic al eliberării, al situației demiurgice față de propriul destin. Compasiunea fraternă și activă, bucuria luminoasă a raționalității aparțin unui autentic umanism, chiar dacă limitat de spațiul îngust al ontologiei sale. Din diverse motive mulți resping o astfel de înțelegere binevoitoare a textelor marxiste. Există și o

literatură inferioară de genul „Was Marx a satanist?“ care imaginează, în spatele lor, un complot malefic. Sînt lecturi emoționale reflectînd, în general, necunoașterea textelor originale. Prin contrapunct, revenirea la inocența lecturii și la context demonstrează un instinct filozofic motivat și pozitiv. Dar ce au devenit impulsurile autentice – și în fond, spirituale, deși marxismul crește, în enunțuri, din iluzia materialismului – prin actualizarea lor socială? În eforturile de cucerire a puterii, strategiile mișcărilor marxiste nu au fost limitate de nici un fel de scrupule, de nici o valoare care să le domine voința de putere. Odată transformată în arhitectură de stat, ideologia marxistă a modelat un sfișietor mecanism al umilirii individului: comunizarea socială a dat naștere unei societăți de sclavi. Abandonarea și, pînă la urmă, prigonirea valorilor spirituale nu putea fi decît simultană cu incitarea abisurilor. Teoria marxistă, rejudecată și actualizată de noii lideri ideologici a ajuns o sumă de aberații, de naivități agresive, sursă a exploziilor de iraționalitate și insensibilitate. Un necruțător inventar al cruzimii: milioanele de victime ale gulagului, martirizarea Tibetului, dezlanțuirea sîngeroasă a lui Pol Pot... Ce desfrîu al perversității umane, sub stindardul unei filozofii compasive!

Procesul marxismului a început de mult, continuă încă și va continua și în viitor. Istoriei, mișcărilor marxiste i-au zdruncinat aproape toate valorile și nu i-au oferit aproape nimic, dacă excludem conștiința experiențelor negative. Dar ratarea nu este o specificitate a marxismului. Pentru alte religii, fondatoare de cultură și civilizație, semnele abandonului nu sînt mai puțin radicale. Născut sub mesajul iubirii, sub conceptul *aproapelui*, creștinismul a ajuns solidar cu tragice manifestări ale urii. Cum să ocolim, în istoria creștinismului, zelul cruciadelor? Bisericii creștine îi datorăm Inchiziția. Vestita instituție a debutat cu arderea unui grup de eretici (Roma, 1231) și a promulgat în curînd legi care legitimau tortura. Pînă la desființarea ei a inundat Europa cu ruguri și teroare.

La istoria lipsei de milă se adaugă istoria venalității. În anumite epoci, papalitatea, conducătoare a Bisericii și reprezentantă a lui Dumnezeu pe Pămînt, decade înspăimîntător. Innocențiu al VIII-lea, caracter slab și mediocru, face tranzacții cu favori

și transformă Colegiul Sacru într-un sanctuar al plăcerilor. Nici legea, nici divinitatea nu par să mai existe pe vremea lui Alexandru al VI-lea. Depravat, cinic, violent, își închide, își torturează ori își otrăvește oponentii; ceremonii luxuriante, frivolități, scandaluri în viața privată. Iulius al II-lea transformă papalitatea în centru politic și militar și trece – cu consecințe fatale – la vânzarea publică a indulgențelor. În plină criză a Bisericii, Leo al X-lea face demonstrații de extravaganță în timp ce continuă cu sistemul corupt al indulgențelor. Pe acest fundal al inconștinței și imoralității, invadarea Romei sub Clement al VII-lea și cortegiul ei de orori: masacre, violuri, tortură, arderea cărților și monumentelor, delimitează mai multe sute de ani de creștinism trădat.

Nu pentru că acesta s-ar dovedi mai vinovat decât alte mișcări religioase sînt de amintit aici ororile legate de istoria creștinismului. S-ar fi putut începe, foarte bine, cu devastarea Asiei de către Tamerlanc (1363-1405); musulmanul fanatic a construit, la Delhi, piramide din capetele celor 80 000 de locuitori uciși. De amănunte cutremurătoare nu se duce lipsă. Dar dincolo de alte motivații contextuale, creștinismul oferă un exemplu perfect pentru ceea ce înseamnă ambivalența faptelor umane: pentru contradicția dintre spiritul autentic al motivațiilor și realitatea tragică a implicațiilor.

Calea cea mai simplă de ocolire a contradicției este separarea inocentă a termenilor: doctrinele sînt una, oamenii și faptele lor, alta. Dar o astfel de separare comodă reprezintă o eroare epistemologică. Oamenii sînt de vină, în măsura în care oamenii sînt și sursa binelui și sursa răului; însă oamenii în legătură cu propriile sisteme, cu propriile repere de gândire, față de care nu constituie o realitate aparte. Are deci sens să vorbim despre „culpabilitatea doctrinelor“ dacă se supun (sub diferite grade) degradării, cu atît mai mult în cazul în care ele însele degradează. Cum a fost degradat și cum a degradat marxismul?

Omul a transformat compasiunea pentru cei umili în argumentul anihilării valorilor și în ascendența mediocrității. Doctrina marxistă a consfințit prin teza adevărului de clasă strategia validărilor tautologice. Omul a transformat ideea coeziunii sociale în standardizare socială. Doctrina a oferit, prin teza unificării celor trei mari puteri (executivă, legislativă și juridică), algoritmul cel

mai radical al opresiunii sociale. O degradare a fost deriva interesului pentru cunoașterea științifică a realității sociale în dogma științificității asigurate. Sau faptul că ideea internaționalismului proletar a ajuns să deghizeze imperialismul sovietic. Ca degradare s-a instituit principiul dominării culturii de către baza economică.

Cum a fost degradat și cum a degradat creștinismul?

Noul Testament este afit de ambivalent în litera lui, se mulează într-o asemenea măsură pe afectivitatea derutantă a credinciosului, încît mecanismul rebel al degradării și al acțiunii degradante era, probabil, inerent. În mod paradoxal, un astfel de text polarizează sentimentele și extremizează trăirile, în loc să le unifice. În cuvintele lui Isus, așa cum apare el ca personaj al Evangheliilor, poetica iubirii, poetica blîndeții crește alături de explozii de frustrare și mînie: „Să nu vă împotriviți celui ce vă face rău. Ci oricui te lovește peste obrazul drept, întoarce-i și pe celălalt“, „Dar Eu vă spun: Iubiți pe vrăjmașii voștri, binecuvîntați pe cei ce vă blestemă, faceți bine celor ce vă urăsc...“, „Să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși“, dar și: „Șerpi, pui de năpîrci! Cum veți scăpa de pedeapsa gheenei?“, „Duceți-vă de la mine, blestemaților, în focul cel veșnic, care a fost pregătit diavolului și îngerilor lui!“, „... acolo va fi plînsetul și scrișnetul dinților!“.

Omul selectează și doctrina promise. „Milă voiesc, și nu jertfă!“, însă o sfință și derutantă exaltare trezesc cuvintele: „Ferice de cei ce plîng, căci ei vor fi mîngîiați!“, „Ferice de cei prigoniți din pricina neprihănirii, căci a lor este împărăția cerurilor!“. Intoleranța religioasă găsește aici o acoperire perfectă: „Orice păcat și orice hulă vor fi iertate oamenilor; dar hula împotriva Duhului Sfînt nu le va fi iertată“. Evanghelia după Matei spune în clar: „Să nu credeți că am venit s-aduc pacea pe pămînt; n-am venit s-aduc pacea, ci sabia“. Evident este vorba de o lectură inferioară a textului sfințit. Dar este cea curentă. Ea definește faptul sociologic al receptării. Cîți cruciați au surprins metafora: „Dumnezeu nu este un Dumnezeu al celor morți, ci al celor vii“? Cîți credincioși au valorificat, de aici, sensul alegoric? Ca orice text destinat celor mulți, Noul Testament a fost citit elementar, deci deseori deformat. Dar nu mai puțin, el e deformat în mod obiectiv: mitul pedepsei veșnice, imaginile terifiante ale iadului pregăteau, după o logică firească, Evul Mediu sîngeros.

Despre cele două faze ale pervertirii (degradat-degradant) s-a vorbit, pînă acum, simetric. Lăsînd loc liber sugestiei și impresiei. Dar faptul că o doctrină este *degradată* rămîne în domeniul observației. În timp ce faptul că o doctrină este *degradantă* intră în sfera concluziilor, presupune o clarificare cauzală, o rezolvare înlănțuită. Anumite conexiuni sînt evidente; cum ar fi legătura dintre respingerea idolatriei de către islam și cataclismul cultural ce a urmat cuceririi societăților hinduse și budiste de către acesta. Dar oare sîntem în măsură să agregăm sugestii particulare în complexitatea dinamicii generale?

Istoria a dovedit că în intimitatea vieții se produce o degradare a mesajelor spirituale ce formează cheia marilor mișcări filozofico-religioase ale lumii. Aprofundării logice îi rămîne să arate cum și cît au participat doctrinele mișcărilor în cauză la degradarea acestei istorii.

2) Marxism și islamism: logica agresivității

O astfel de analiză care pune de o parte valori (morale, spirituale etc.), de cealaltă, un număr selectiv de fapte corelate cu ele (într-o formă sau alta) este legitimă în măsura în care interpretarea axiologică atinge o anumită independență de obiectul interpretat. Mai precis, dacă prilejul meditației morale depășește ca importanță consistența premiselor ontologice. Asta pentru că în realitate încă nu sîntem capabili să determinăm pertinent efectul anumitor doctrine asupra evenimentelor istorice concrete. Cu atît mai dificil este să cuprinzi dinamica unui fenomen atît de complicat cum este fenomenul religios, în interacția sa cu factorii profani. Sîntem deja obișnuiți cu subtilitatea structurilor autentice ai căror parametri efectivi domină avalanșa parametrilor intuitivi. O minimă trecere prin progresele contemporane în modelarea proceselor multifactoriale și cooperative demonstrează ce dificultăți ar ridica o cunoaștere mulțumitoare a subiectului. Multele teorii socio-filozofice rămîn mitologii interesante și, uneori, funcționale. Afirmînd că lumii sensurilor autentice îi corespunde o lume neautentică a manifestărilor, ne aflăm în cadrul libertății de a propune judecăți fără demonstrații decisive.

Un progres ar consta în descoperirea anumitor legături între tipologiile doctrinale și implementarea lor socială. Așa cum s-a spus, astfel de deziderate se lovesc de condiții prohibitive. Pe de altă parte, tema (confruntarea lumii cu viitorul ei) introduce chestiunea mai generală, a dependențelor dintre sistemele abstracte și actualizările lor profane. La acest sfârșit de secol, doctrina care pune în cel mai înalt grad dileme istoriei este marxismul. Aforismul lui Malraux: „Secolul XXI va fi religios sau nu va fi deloc!” – nu se referă la religie, în sensul în care am înțelege includerea în acest fenomen a marxismului. Și totuși, tocmai marxismul a ridicat, în termenii cei mai limpezi, problema raportului dintre un sistem doctrinal (fie integral, fie parțial religios) și intruziunea lui socială. Tocmai el a dus pînă la acuitate chestiunea dacă lumea mai poate fi sau nu mai poate fi. De aceea stabilirea – dacă este posibilă – a gradului de apropiere dintre marxism și principalele sisteme filozofico-religioase devine un reper pentru regîndirea aforismului lui Malraux. Și pentru că interesează, mai întîi de toate, manifestările istorice ale agresivității, ar urma ca marxismul și alte sisteme doctrinale să fie decupate prin criterii răspunzătoare, direct sau indirect, în fapt sau în ipoteză, de acest atribut.

Care ar fi „criteriile agresivității”? Autoritatea, simbolică sau concretă, este unul din factorii puternici și evidenți ai militantismului doctrinar. Ca și în alte cazuri, criteriul urmează să fie multiplicat și cerc, de fiecare dată, o atentă interpretare. Trebuie distins între autoritatea pur abstractă cum ar fi Dumnezeu și autoritatea concretă – Biserica – ori între autoritatea concentrată și autoritatea distribuită. În budism, spiritul universal nu apare înzestrat atît cu autoritate, cît cu realitate. Este descris mai curînd ca *dat*, obiect al cunoașterii, nu drept *sursă imperativă*, cum apare în creștinism sau în islamism. În hinduism autoritatea are ca expresie structura socială, la rîndul ei expresie a Legii, a structurii de drept. Împărțirea în caste și canonizarea ei în societatea vedică reprezintă conținutul concret al autorității și, în același timp, expresia abstractă a esenței. Sensul pe care doctrina îl conferă condiției umane trebuie urmărit cu și mai multă nuanțare: este de așteptat ca apelul spre împlinirea spirituală să promoveze non-agresivitatea, iar preocuparea materialistă – contrariul. Dar con-

tează în același timp dacă obiectul împlinirii este omul concret sau se află dincolo de el. Valorile impuse de către doctrină oferă factorii de selecție tipici pentru comportamentele indivizilor. Legitimitatea pe care și-o asigură (arogă) doctrinele este, de cele mai multe ori, tautologică, dar rămâne un criteriu pentru că totuși nu se întâmplă întotdeauna astfel. Pretenția la universalitate a fost, desigur, sursa principală a imperialismului religios. Eventual se face distincția dintre universalitatea metafizică și universalitatea politică. Asemănător, afirmarea de principiu urmează să fie dublată de o afirmare istorică, acest ultim factor părînd să aibă o neașteptată importanță: doctrinele care s-au impus prin acțiuni agresive au păstrat intact spiritul acestei afirmări. Segmentarea pe care doctrina o stabilește între aderenți și neaderenți, instituirea sau nu a privilegiilor constituie un alt criteriu de interpretare. Destinatarul – încă unul. Un model despre om, adecvat, cuprinzător (și care intră mai mult implicit în eșafodajul doctrinar), scade neșansa ratărilor tragice. Mijloacele de acțiune au deseori o influență subtilă. În sfîrșit, mitologia pedepsei a jucat un rol major în confruntarea dintre sensurile transcendente și prelungirea socială a mișcărilor filozofico-religioase.

Conform criteriilor de mai sus, principalele sisteme doctrinare sînt interpretate în modul următor:

HINDUISM: *autoritate*: și abstractă, și concretă; *sens*: realizarea spirituală; *valori*: armonia, seninătatea, controlul instinctelor grosiere; *legitimare*: cunoașterea revelată prin scrierile sfinte (tautologică); *universalitatea*: abstractă; *afirmarea de principiu*: prestigiu; *afirmarea istorică*: prestigiu; *destinatar*: universal, dar condiționat de sistemul castelor; *privilegiere*: casta brahmanilor; *modelul despre om*: complex, cu o bogată detaliere în plan biologic, social și transcendental; *mijloace de acțiune*: ritualuri, tehnici speciale, meditație; *mitologia pedepsei*: nedezvoltată.

BUDISM: *autoritate*: numai cea morală, spirituală; *sens*: transcenderea spirituală, eliberarea de suferință; *valori*: compasiune, bunăvoință, cunoaștere, abnegație; *legitimare*: competență existențială, convingere; *universalitatea*: abstractă, dar cu respectul diversității; *afirmarea de principiu*: prin prestigiu,

exemplu; *afirmarea istorică* : prestigiu, exemplu; *destinatar* : universal; *privilegiere* : absentă; *modelul despre om* : complex; *mijloace de acțiune*: studiu, ritualuri; *mitologia pedepsei* : absentă.

JAINISM: aceeași structură ca și în budism, dar la valori se adaugă eroismul, ascetismul, iar la *mijloacele de acțiune*, tehnicile ascetice.

CONFUCIANISM: *autoritate* : și abstractă, și concretă; *sens*: împlinire spirituală, integrare socială; *valori* : curaj, echilibru, respectul strămoșilor, bună intenție; *legitimare* : respectabilitate, eficiență; *universalitatea* : universal, dar cu respectul diversității; *afirmarea de principiu* : prestigiu, adecvarea la realitate; *afirmarea istorică* : prestigiu, convingere, confirmare; *destinatar* : universal, dar condiționat de structura socială; *privilegiere* : ține de respectul ordinii sociale; *modelul despre om*: complex; *mijloace de acțiune* : studiu, ritualuri; *mitologia pedepsei* : doar în sensul profan al penalizării.

TAOISM: *autoritate* : moral-spirituală; *sens* : o viață în pace și vigoare, nemurirea; *valori* : compasiune, răbdare, înțelegere, simplitate; *legitimare* : experiența esoterică; *universalitatea* : abstractă; *afirmarea de principiu* : prestigiu, convingere; *afirmarea istorică* : prestigiu, convingere; *destinatar* : universal; *privilegiere* : fără o teorie specială; *modelul despre om* : esoteric; *mijloace de acțiune* : ritualuri, reverii mistice; *mitologia pedepsei* : absentă.

SHINTO: *autoritate* : împăratul, dar în dublu sens, și abstract, și concret; *sens* : o viață spiritualizată, integrarea socială; *valori*: loialitatea, dragostea față de natură, politețea, curajul, curățenia, frumosul; *legitimare* : tradiția; *universalitatea* : abstractă; *afirmarea de principiu* : respectabilitate; *afirmarea istorică* : respectabilitate, forță; *destinatar*: universal; *privilegiere* : conform structurii rigide a statului; *modelul despre om* : complex; *mijloace de acțiune* : control social, educație, meditație, ritualuri; *mitologia pedepsei* : doar în sensul profan al penalizării.

JUDAISM: *autoritate* : abstractă și, pe plan concret, Biserica; *sens* : glorificarea lui Dumnezeu, instaurarea echității; *valori*: credința, justiția; *legitimare* : voința divină, cărți sacre (tautologică); *universalitatea* : abstractă și concretă; *afirmarea de principiu*: militantism; *afirmarea istorică* : militantism și rezistență; *destinatar* : teza „poporului de aleși”; *privilegiere*: subiect dominat de ideea justiției; *modelul despre om* : simplu; *mijloace de acțiune* : ritualuri, citirea cărților sfinte; *mitologia pedepsei* : prezentă.

CREȘTINISM: *autoritate* : abstractă și, pe plan concret, Biserica; *sens* : glorificarea lui Dumnezeu și a fiului său, viața de apoi; *valori* : credința, caritatea, iubirea; *legitimare* : voința divină, cărți sacre (tautologică); *universalitatea* : și abstractă, și concretă; *afirmarea de principiu* : convingere, militantism; *afirmarea istorică* : convingere, rezistență, urmate de militantism; *destinatar* : universal; *privilegiere* : egalitarism; *modelul despre om* : simplu; *mijloace de acțiune* : ritualuri, citirea cărților sfinte; *mitologia pedepsei* : dezvoltată.

ISLAMISM: *autoritate* : abstractă și concretă; *sens* : glorificarea lui Allah; *valori* : credința, ordodoxia, militantismul; *legitimare* : experiența esoterică a fondatorului; *universalitatea* : abstractă și concretă; *afirmarea de principiu* : militantism, forță; *afirmarea istorică* : militantism, forță; *destinatar* : universal; *privilegiere* : egalitarism; *modelul despre om* : simplu; *mijloace de acțiune* : ritualuri, constrângere; *mitologia pedepsei* : prezentă.

MARXISM: *autoritate* : concretă; *sens* : realizarea unei societăți fericite și unitare; *valori* : compasiunea pentru cei umili, spirit de sacrificiu, disciplină; *legitimare* : prin natura clasei a cărei ideologie este; *universalitatea* : în sens concret; *afirmarea de principiu* : forță; *afirmarea istorică* : militantism și forță; *destinatar*: clasa de jos; *privilegiere* : clasa de jos; *modelul despre om*: simplu, cu excrescența explicației sociologizante; *mijloace de acțiune* : în sensul penalizării.

Segmentările de mai sus arată cât de schematizat devine obiectul cu care lucrăm. Atâtea variante fenomenologice sau de inter-

pretare, importante de altfel, dispar într-o referință artificial unitară. Dacă schematizarea ar identifica un anumit grad de generalitate, atunci operația ar fi perfect motivată și de dorit. Dar o astfel de pretenție poate fi negată în multe feluri, considerînd, spre exemplu, că pentru fenomenul religios importantă nu este doctrina în sine, ci *interacția* dintre un mesaj original și o colectivitate specifică. Ca urmare, rămînînd la astfel de schematizări, ne vom găsi în fața unui fals obiect. Dacă acceptăm totuși drept semnificative structurile rarefiate de mai sus, atunci chestiunea inițială, a gradului de apropiere dintre marxism și alte sisteme religioase devine un subiect de cercetare în sensul cel mai strict al cuvîntului. Doctrinile de comparat au fost decupate după un număr de segmente, a fost definită o listă de trăsături ale agresivității și urmează să fie stabilită, cu o metodă rațională, o „distanță” între doctrine. Sîntem deci în fața unui experiment analitic, care a și fost efectuat în detaliu (utilizînd ceea ce în matematică este cunoscut drept cod binar și distanța Hamming), dar care, evident, nu își găsește locul într-un context discursiv. Nu neapărat surprinzător, doctrina religioasă cea mai apropiată marxismului conform trăsăturilor de agresivitate s-a dovedit *islamismul*. Budiismul și jainismul se situează pe onorabila poziție a depărtării maxime. Deși nu poate echivala cu o lectură analitică, asemănarea dintre marxism și islamism este ușor de urmărit, direct la nivelul itemurilor structurale. Atît marxismul cît și islamismul instituie o autoritate supremă. Fie că este sacră, fie că traduce logica istoriei, ambele sisteme anunță presiunea unei determinări inexorabile. Statul religios și clasa revoluționară prelungesc autoritatea în proximitatea socială: dictatura proletariatului nu este, în algoritm, fundamental diferită de dictatura alaiyahilor. Glorificarea lui Allah poate părea la antipodul glorificării omului nou și a bunăstării materiale. Dar, în interpretarea *sensului* doctrinar, important rămîne faptul că acest sens este căutat *dincolo* de omul concret, de „actualitatea” lui. Implicit, se lasă un cîmp nelimitat indiferenței pentru omul adevărat. Valori comune sînt egalitarismul, solicitarea sacrificiului (pentru gloria lui Allah sau pentru binele general). Este împotriva mitologiilor înrădăcinate să considerăm egalitarismul (extrem) ca factor al agresivității, dar să nu uităm că în sistemele complicate efectul factorilor răstoarnă la

scară mare, logica lor la scară mică. Legitimitatea islamismului se sprijină pe experiența esoterică a fondatorului; legitimitatea marxismului, pe profunzimea unei cunoașteri de natură științifică. Dar, pînă la urmă, ambele rămîn tautologice, competențele sacrului se aliniază asemeni competențelor adevărului de clasă. Orice model integrator, prin însăși natura sa, presupune un anumit grad de universalitate. Dar afirmarea explicită, obsesivă, a universalității care traversează și marxismul și islamismul devine deja o premisă a imperialismului. Textele fundamentale au teoretizat, în ambele cazuri, folosirea forței în propagarea doctrinei. Transformarea evenimentului provincial într-un reper istoric a fost inaugurată și dusă la capăt cu ajutorul armelor. Destinatarul islamului este orice aderent potențial la doctrină. Al marxismului: clasele umile. Numeric, diferența este puțin semnificativă. Ca și promovarea (în principiu) a egalitarismului, acest antielitism are, probabil, o importanță covârșitoare în propagarea (subversivă sau nu) a ideologiilor. Ambele sisteme resping privilegiile, ceea ce le alătură, după un factor non-agresiv. Dacă în fapt, și marxismul și islamismul au creat privilegieri considerabile, explicația trebuie căutată dincolo de stipulația doctrinară. Modelul despre om revine la cîteva tendințe unilaterale: capacitatea de a urma învățătura sacră — respectiv, interiorizarea unei realități sociale externe — și adeviziunea naturală la ideea și solicitările binelui comun. Mijloacele de acțiune includ constrîngerea, forța brută. La nivelul ritualurilor, soluțiile specifice diferă considerabil, dar impetuoșitatea participării la ritualul colectiv le alătură. În islamism se practică amenințarea cu pedeapsa veșnică. Marxismul promovează numai anihilarea în prezent.

Există deci o pregnantă solidaritate structurală între cele două doctrine. Dar faptul cel mai remarcabil constă în prelungirea acestei concordanțe schematice la analogica lor prezență în contemporaneitate. Factori majori ai dezechilibrului politic actual, formele lor extreme, *leninismul* și *integralismul islamic* denumesc două pericole tenace și explozive în același timp. Mișcări esențial agresive, ele își perpetuează ratarea sectară în condiții din ce în ce mai puțin compatibile cu mediul și tendințele imaginare: cuplarea dintre exaltarea specifică și forțele uriașe pe care le introduce societatea modernă creează una dintre acele instabilități capabile să amenințe istoria.

Într-o lume în care conștiința valorii persoanei – dacă nu a sacralității ei – a devenit un bun de răspândire universală, ambele doctrine dezvoltă strategia intolerabilă a anihilării individului. Într-o lume în care simțul realității, al normalității au devenit condiții ale supraviețuirii, marxismul și islamismul, concretizate în mișcările pe care le cunoaștem, lansează și selecționează, în vârful piramidei, debusolați și paranoici.

Istoria Islamului și prezentul său, cu atât mai mult ultimele evoluții din țările comuniste, sugerează fapte contrare sentințelor de mai sus, sau cel puțin, contrare modului radical în care au fost puse. Să nu se omită însă că multe societăți islamice și multe societăți comuniste nu sînt produsul pur al ideologiilor pe care le proclamă: că evoluțiile spre bun simț și normalitate nu apar în virtutea principiilor care le definesc, ci împotriva lor. În sfîrșit, deși sporul lor de agresivitate este incontestabil, nu trebuie avute în vedere numai fețele concretului, uneori mai blînde, ci și fețele posibilului, deseori mai grave.

3) Budism și democrație: victoria lui „meta“

Dacă structura – rezultînd dintr-o anumită lectură – plasează două doctrine (marxismul și islamismul) în primă vecinătate și, în paralel, se verifică faptul că ele sînt – în raport cu un număr de criterii – și cele mai agresive, atunci între structura decelată și caracterul agresiv al doctrinelor există, *probabil*, o legătură. Acesta este, pe scurt, raționamentul paragrafului anterior, aflat în căutarea unei relații de cauzalitate, fragilitatea și caracterul aleator al unor factori ai demonstrației fiind enunțate (asumate). Pe aceeași cale, a unei ontologii sociale nesigure, dar acceptate provizoriu, să citim la capătul opus, al doctrinelor pacifiste, o schemă mai intimă: nu doar corelația dintre structură și natură, ci chiar mijlocul (eventual) prin care o configurație doctrinară se răsfrînge într-o manifestare socială blîndă. La acest capăt opus se află budismul, fie că avem în vedere spiritul principiilor – și rezultatul testului analitic – fie că rezumăm implicarea sa socială în cei 2500 de ani de istorie. Dar, și în continuare, termenii care intră în studiu rămîn foarte modești: budismul, ca suprasistem al

fenomenelor socio-religioase și al curentelor care s-au reclamat, în timp, drept „budiste“ este doar o referință implicită, de avut în vedere numai prin situarea sa „în fundal“. Aici va fi luat în considerație doar micul grup de teze ce exprimă, prin tradiție, filozofia autentică a lui Buda și care este structurat sub forma unor adevăruri nobile, căi de împlinire, cerințe, perfecțiuni:

Cele patru adevăruri nobile. Primul afirmă că bătrânețea produce suferință; boala produce suferință; moartea este suferință; expunerea la ceea ce provoacă neplăcere duce la suferință; nerealizarea ambițiilor și a dorințelor duce și ea la suferință. *Al doilea adevăr nobil:* suferința provine din dorința de a trăi, dorința plăcerii și cea a puterii. *Al treilea adevăr:* suferința dispăre prin anihilarea completă a dorinței, prin separarea eu-lui de dorință. *Al patrulea adevăr:* dominarea tuturor dorințelor poate fi realizată urmînd cele opt căi.

Cele opt căi ale credincioșilor: Adevărul este ghidul omului. Trebuie păstrat tot timpul calmul și nu trebuie urtă nici-o creatură. Nu trebuie să se mintă și să se ponegrească; să nu se folosească un limbaj trivial ori jignitor. Să nu se fure, să nu seucidă și să nu se facă ceva care se poate regreta mai tîrziu. Nu trebuie să se aleagă niciodată o ocupație considerată rea. Trebuie să se evite întotdeauna ceea ce este rău și să se facă eforturi înspre ceea ce este bun. Trebuie contemplate adevărurile nobile în calm și detașare. Concentrarea corectă conduce pe calea păcii perfecte.

Cele zece cerințe: Să nu se distrugă viața. Să nu se ia ceea ce nu este primit. Să nu se comită adulter. Să nu se mintă și să nu se înșele. Să nu se ajungă la intoxicație. Să se mănînce ponderat, iar după-amiaza deloc. Să nu se danseze și să nu se participe la jocuri. Să nu se poarte distincții, parfumuri, ... Să nu se doarmă în paturi luxoase. Să nu se accepte aur sau argint.

Cele zece perfecțiuni: Caritatea. Sentimentul datoriei. Renunțarea. Discernămintul. Curajul. Liniștea. Adevărul. Discriminarea. Iubirea față de copii. Serenitatea.

O primă observație asupra sintezei budiste: impresia de înaltă coerență pe care o lasă acest sistem doctrinar de acum două milenii și jumătate. Principii, scopuri, mijloace se ordonează cu un bun simț al demonstrației. Este coerența o proprietate curentă a sistemelor doctrinare? În cazul Coranului, răspunsul este negativ. Se

poate vorbi cel mult despre măsura în care acceptă o lectură coerentă. Marxismul a fost dat ca exemplu al consecvenței teoretice, pe care de altfel situarea istorică ar fi pretins-o. Dar teza impune comentarii de nuanță. Trebuie notat faptul că și coerența este o chestiune de grad: cu o anumită exigență evaluăm coerența unui model matematic, cu o alta coerența ideologiilor și modelelor sociale. Marxismul este de amendat în raport cu al doilea nivel de exigență. Sistemul lui Marx și Engels s-a dezvoltat în jurul teoriei relațiilor antagonice dintre grupurile sociale. Ceea ce constituie o bază insuficientă: relațiile de tip conflictual separă o clasă din mai multe, nici măcar cea mai semnificativă. Dacă o astfel de reducere sugerează coerența, atunci ea este una *prin sărăcire*. Marxismul a dedus, după o citire unilaterală a faptelor istorice, generala prioritate a bazei economice în raport cu suprastructura. Concluzie nefondată: avem de-a face cu o coerență *prin suprasolicitare*. Evoluția scrierilor marxiste sugerează foarte clar dominanța resortului axiologic primar, întreaga argumentație, organizată după exemplul marilor sisteme științifice contemporane, dezvoltându-se ca o „argumentație de întâmpinare“. Neadecvarea de fond și voința demonstrației conduc la o coerență *artificială*. Minisistemul tezelor budiste primește coerența de la o autenticitate esențială: perspicacitatea, nuanțarea, unitatea, limpezimea sînt termenii ce i se asociază, greu de definit pentru un sistem axiologic, dar nu mai puțin inconfundabili.

Din mulțimea criteriilor de interpretare interesează, în context, cele ce ar putea explica, după o schemă cauzală mai mult sau mai puțin directă, puterea „pacificatoare“ a doctrinei. Coerența este doar o condiție, anexată prin cerințele *adecvării și comunicabilității*. *Natura spiritualizată*, atît a obiectivelor cît și a mijloacelor, definește un al doilea criteriu. *Terapeutică echilibrului*, de asemeni. Atributele par poate banale, dar asta nu le reduce importanța. Este suficient să ne gîndim cum alte sisteme au ajuns să rateze, cu efecte incalculabile, cel puțin unul dintre atribute: confucianismul a ratat adecvarea; marxismul (dacă continuăm să-l alăturăm acestei serii), rangul acordat spiritului; creștinismul și islamismul au suferit prin exaltare. Mai puțin bătaoare la ochi este o altă diferențiere. Din grupul celor patru adevăruri nobile budiste, primul este plasat în concret, în evi-

dență, și numai anvergura și relevanța salvează atenția. Al doilea continuă pe primul, al treilea presupune deja o experiență de dincolo de profan. Al patrulea ne orientează spre cele opt căi, cele zece cerințe și cele zece perfecțiuni. *În marea lor majoritate enunțurile nu au în vedere detalii de comportament, ci condițiile (cadrul) comportamentului.* „Adevărul este ghidul omului“ instituie drept valoare adevărul în genere, nu un adevăr anume. „Să te străduiești întotdeauna pentru ceea ce este bun“ promovează „binele“ în principiu, nu un anumit tip de bine. *Înfietatea naturii axiologice în raport cu premisele ontologice ar trebui simțită în deplinătatea radicalismului ei.* Comparația cu alte doctrine este semnificativă: „Istoria de pînă acum este istoria luptelor de clasă“, declară marxismul; „Cea mai mare poruncă din Legă este să iubești pe Domnul“, stabilește, prin cuvintele lui Isus, creștinismul; „Să te supui Dumnezeuului și profetului“, introduce islamul drept „adevăr fundamental“. Astfel, în budism, preocupările doctrinei sînt deplasate de pe terenul ontologiei pe cel al axiologiei, dezvoltînd valori „în genere“, nu atît formele lor concrete. *Calmul* trebuie privit, pe această linie, nu drept o trăsătură particulară de personalitate, ci drept *cadru* al luării de decizie, al acțiunii. *Ocupația, efortul, contemplația, concentrarea* dau prioritate *mechanismelor* prin care omul aderă la existență, plasînd la nivel secund actualizarea lor. Toate cele zece perfecțiuni reclamă modalități, motivații: nu exprimarea carității, ci *caritatea*, nu o anumită datorie, ci *datoria* și așa mai departe. Probabil (și) din această cauză textele budiste nu includ enunțuri propriu-zis incriminatorii – culpabilizarea preferă criteriile schematice! Cine nu se închină lui Allah, cine reneagă pe Dumnezeu, cine nu votează cu partidul comunist pătrunde într-o clasă incriminată. Maniheismul deseori acut al doctrinelor militante, infantilismul filozofiei lor explicative sînt în directă legătură cu supunerea la concret a criteriilor pe care le dezvoltă. Din contră, principiile budiste tind să deschidă judecăți capabile de dialog; mizînd pe o nuanță de limbaj, am spune: sînt numai *teze*, nu și *sentințe*. Normele comune nu absentează cu totul: să nu ucizi, să nu furi, să nu urăști, să nu comiți adulter, să nu te intoxici, să nu cîmți sau să nu dansezi... Pe de o parte, ele mențin indispensabila legătură cu datele cotidiene ale conștiinței etice, pe de altă parte, ele afectează

puțin tendința globală spre abstractizare. Semnificativ, în contextul în care, peste milenii, budismul păstrează o prestanță tulburătoare, stipulațiile concrete rămân singurele elemente perisabile; se supun limitărilor tehnice și condiționărilor istorice. Cît de operativ poate fi principiul „Nu fura!“ în procesul redistribuirii valorilor sociale în momentul ruperilor de structură? Cerința coroborării dintre o concepție aprofundată a echității și a relațiilor sociale nu poate fi soluționată prin interpretarea elementară a acestui principiu. Ce sens mai are, sub noua logică a raporturilor din comunitățile moderne, a impactului pe care mijloacele anticoncepționale îl au asupra relației dintre erotism, sex și procreație, să ridici interdicția adulterului la rang de normă fundamentală? Mai aproape de bunăvoința, de lipsa de prejudecăți ori de înțietatea absolută a sensului în fața formelor, specifice budismului, este o înțelegere tolerantă și fără complexe a detaliului. Putem accepta că rolul jocului și cîntecului în cultură este un argument minor în raport cu înaltul obiectiv spiritual al budismului; dar nu va fi calificată ca atare, spre exemplu, tradiția tantrică care folosește și cîntecul și dansul în scopuri non-profane. Bunul simț și superba deschidere a spiritului budist lucrează în sensul adaptării doctrinale. Imanente budismului rămîn conștiința cadrului, a condițiilor, a priorității lor comparativ cu orice soluție practică aflată în căutarea binevoitoare a adevărului. Sintetizînd, cu ajutorul unei terminologii moderne: *imanentă budismului se dovedește conștiința nivelului meta*. Un metalimbaj este, în raport cu un limbaj dat, un sistem în care îl putem pune în discuție pe cel de-al doilea. O metateorie este, față de o teorie, un cadru de interpretare, de reformulare, de „scufundare“ a ei. Pe această linie budismul apare dezvoltat ca sistem metacomportamental, meta-decizional, metaopțional. În general, sistemele ample cuprind mai multe nivele, unele *meta* în raport cu altele. De aceea, în astfel de sisteme avem acces nu numai la ansamblul asertiv, ci și în mecanismul, în euristica sistemului (ceea ce asigură evoluția întrebărilor și a scopurilor care îl privesc). Tocmai cuplarea dintre o axiologie completă și conștiința căilor de atingere, această independență de soluții efemere prin întîmpinarea tendințelor, centrarea pe mijloace și pe țeluri în abstracțiunea lor autentică, par să ofere spiritului budist fericita forță de a respinge fanatisme,

de a domoli radicalismele și de a se introduce pașnic în lume. Există o schemă simplă care ar explica avantajele: o regulă precisă, actualizată, de comportament, este inerent tributară datelor momentului. Ea exprimă (înregistrează) limitele experienței istorice. Încorporează, alături de succese, tarele gânditorilor care au creat și au transmis doctrina. (Sînt însă doar argumente minore ale ideii că reușita teoretică și existențială a budismului, împlinirea istorică a mesajului autentic sînt datorate naturii metacomportamentale a corpului doctrinar original). *Motivați de astfel de raționamente, idealul reușitei socio-umane ar trebui orientat spre exploatarea orizontului meta.* Să ne întrebăm deci: care sînt referințele socio-filozofice dezvoltate în acest orizont?

Poate surprinzător pentru unii, orientarea (metasocială!?) avută în vedere este pusă în valoare de către fenomenul politic. În politologie, efortul epistemologic de clarificare a propriei sale naturi are deja o istorie. Teoriile structuraliste au mers sistematic în împinerea subiectului, înlocuind problema naturii cu problema structurii. Sintetic, concluziile lor apar sub forma unor organisme în care deciziile politice relaționează, în sensuri directe și inverse, organismele economice și socio-culturale, după grade mai mult sau mai puțin înalte de detaliere. Toate aceste scheme încetățenite, ce par să-i satisfacă pe reprezentanții gândirii disciplinare, nu rezolvă însă o chestiune presantă pentru sistematizarea științelor sociale: cum separăm faptele propriu-zis politice, propriu-zis economice, propriu-zis socio-culturale etc., dependente unele de altele, dar repartizabile – conform atributelor – în clase distincte? Cum distingem o decizie *economică*, care acționează asupra economicului, de una *politică*, care are efect tot asupra economicului? Evident, afirmînd tautologic că una este *politică* și cealaltă *economică* eludăm problema. O analiză de detaliu a acestor aspecte sugerează următoarea înțelegere: faptele politice au în vedere *reguli* care se aplică nu asupra realităților ca atare (economice, culturale, etc.) ci *asupra regulilor care controlează (organizează) realitățile în cauză.* Ca urmare, decizii cum sînt limitarea / extinderea inițiativei particulare, naționalizarea ori privatizarea, ridicarea și scăderea taxei de scont etc. trebuie privite ca acte propriu-zis economice. Cine ia, în ce condiții ia și în ce limite se pot lua decizii (cu privire la inițiativa privată, la

naționalizare sau la ridicarea taxei de scont) – astfel de întrebări rămân subiectul activității politice. Asemănător, apariția unor lucrări literare, editarea liberă sau controlată, acceptarea sau respingerea difuzării unui ziar trebuie calificate drept acte culturale. Modul în care se iau hotărâri în privința acestora ține de factorii politici. În termenii anteriori vom concluziona deci că politicul, înțeles sub acest pattern al *regulilor peste reguli*, este, în raport cu viața socială, de *ordinul meta*.

Dacă această interpretare a politicului nu a devenit o evidență, asta s-a întâmplat (și) pentru că multe sisteme sociale permit intervenția puterii politice la toate nivelurile. Organismele specifice, a căror funcție naturală este funcția de ordinul II, *funcția meta*, își arogă responsabilități supradimensionate: economice, culturale sau de alt gen. Totalitarismul oferă exemplul extrem: regula sa fundamentală constă tocmai în abolirea distincției dintre niveluri. În loc să rafineze experiența socială, totalitarismul o reduce.

La capătul opus, o remarcabilă distincție și verificare socială realizează democrația. Știm că sensul original al termenului de *democrație* este depășit. Factorul cel mai important pentru viața acestor societăți rămâne mecanismul alegerilor, după cele două reguli: 1) un om, un vot; 2) prioritatea majorității, ce operaționalizează ideea, în definitiv vagă, de *conducere a poporului*. Dar, pe de o parte, criteriul majorității este mai radical decât sugerează simpla evaluare numerică, în al doilea rând, i se adaugă criterii ce pun în valoare minoritățile. Datorită preexistenței, pentru fiecare moment istoric, a unei structuri politice ce beneficiază de ponderea tradiției, datorită eficienței strategiilor de influențare socială, factorul numeric poate fi, într-o anumită măsură, perturbat, pervertit. Competențele sale funcționale trec însă dincolo de rolul de interpret al alegerilor. Odată acceptat, produce o reasezare semiotică a conștiinței colective ce influențează considerabil strategiile de agregare și promovare în câmpul social. Influențează nu numai măsura voinței mulțimilor, ci și calitatea ei.

Pe de altă parte, societățile occidentale sînt intim corelate cu aspecte distincte ori chiar opuse cultului majorității. O majoritate poate deveni – așa s-a și întâmplat – opresivă față de minorități.

Dreptul la specificitate al minorităților constituie astăzi, în Lumea liberă, o realitate remarcabilă. O majoritate poate în aceeași măsură să pună în mișcare lanțuri cauzale al căror final să fie îngrădirea drastică a libertății individuale. Libertatea individuală este, în Occident, o valoare ce se impune autonom – deci nu doar ca opțiune a majorității – în conștiința politică. Aceste aspecte nu țin atât de *democrație*, ci de *demo-civilizație*. Dincolo însă de modul în care am sintetiza, printr-un concept, bogăția democivilizațiilor actuale, contează faptul că strategiile economice și socio-culturale evoluează într-un cadru politic întemeiat pe principii de agregare a opțiunilor și nu pe opțiuni ca atare. Întîietatea vieții de partid față de ideologie, punerea periodică în discuție a soluțiilor, extensia mijloacelor de verificare și control în raport cu deciziile propriu-zise descriu un sistem cu multe nivele, centrat și probabil încîntat de propriul său mecanism.

Consideram înaintea budismul ca pe o reușită în efortul de înălțare a condiției umane. Reușita democratică în ameliorarea vieții mulțimilor este incontestabilă (deși contestată). Să pretindem atunci că aceste două repere, unite prin importanța dată aspectelor metacomportamentale, metadecisionale, reprezintă soluțiile exemplare, soluțiile standard ale împlinirii socio-umane? Argumentînd că valorificarea mecanismelor meta fie că au un suport spiritual, ca în budism, fie unul politic, ca în democrație asigură o cale fundamentată principial și verificată practic?

Nu îmi pot imagina o simțire mai profundă decît cea pe care ne-a propus-o Buda. Și nu îmi pot imagina o alternativă de esență a sistemului democratic. Criticii democrațiilor moderne, care se referă la surse reale de amărăciune, trebuie să aibă în vedere existența unei doze de tragedie inerentă vieții, ce iese de sub putința unor soluții sociale. Ne-am afla – se afirmă deseori – doar în fața unui deziderat: asupra organismelor politice acționează la-come presiuni, numeroase grupuri de interese ce perturbă imparțialitatea opțiunilor cu caracter general. Dar principiile democratice nu lucrează în ciuda intereselor, ci în virtutea lor; realizează o schemă de coroborare, nu de excludere. Cît depinde un guvern, un președinte, de voința unui popor? Un președinte, un guvern sînt, în fond, funcții, elemente într-un proces interactiv cu bătaie lungă de timp; din fericire, rolul lor nu se reduce

întotdeauna la reflectarea însumării elementare a voințelor individuale de moment. Știm prea bine că Statele Unite au intrat în al doilea război mondial contrar voinței majorității; și s-a dovedit apoi cât de pozitivă a fost dominarea acestei voințe. Alteori voința majorității a fost nefericit violată; alteori voința ei a învins, tot nefericit. În lumea sistemelor ce depășesc o anumită complexitate mecanismele nu trebuie să fie prea precise, rigid fixate: o marjă de manevră va permite adaptarea și afirmarea colectivă.

Deplînsă este, de asemenea, puterea pe care o are banul în societățile denumite, mai mult sau mai puțin impropriu, capitaliste³. Este, oare, puterea banului un factor atît de nefericit? Ca și pentru bunuri, banul asigură factorilor decizionali mecanisme de schimb ce includ echivalențe, intervenții, receptivitate. Puterea banilor sprijină astfel comportamente și statute eterogene, asociate cu eficacitate financiară. Sistemul moștenirilor introduce aleatorul, dar aleatorul este esențial, ca și imperfecțiunea, în viața sistemelor complexe. Profesionalismul, inventivitatea, spiritul comercial și simțul riscului, inițiativa, corectitudinea – deși alteori lipsa de scrupule, arivismul, insensibilitatea – peste toate individualismul și instinctul de grup permit, prin traducerea lor în putere economică – în puterea banului! –, participarea și diseminarea politică. Forța banului contribuie, probabil, la una dintre cele mai remarcabile proprietăți ale demo-civilizațiilor actuale: paradoxalul amestec de individualism și cooperare. Ce valoare înaltă are existența unei monede de schimb decizionale descoperim privind la societățile în care o astfel de monedă este absentă, în care puterea nu acționează decît în forma ei pură. Totalitarismul, pentru că pune în deriziune orice, inclusiv puterea banului, devine impenetrabil, jocul singular al unor obsedați. Invers, pentru a rămîne singular și impenetrabil, forța totalitară trebuie să excludă orice altă concurență, inclusiv forța banului.

Judecînd acum, spre sfîrșitul secolului, ascensiunea democrației, nu recunoaștem oare o paralelă reconfortantă la programul budist? Adevărurile acestuia sînt dezvoltate în jurul

3. Termenul conține deja o interpretare: atributul central al acestor societăți ar fi existența capitalului. Dar mult mai puternică este proprietatea de a nu îngrădi libera inițiativă față de care capitalul nu este decît o formă. Deci să vorbim despre *societăți ale liberei inițiative*.

unei axiologii și ontologii a ființei umane; să revenim la ele și să ne gândim apoi la miturile și totodată la faptele de fond ale civilizației occidentale. Explozia științifică, obsesia libertății de exprimare, foamea de informație, victoria asupra subiectelor tabu etc. nu denumesc o practică a ideii că adevărul este ghidul omului? Eforturile de rezolvare netensionată a problemelor sociale, principiul consensului popular, libertatea de afirmare a minorităților, toleranța față de marginali, resurecția ecologistă, toate specifică un spirit rezonabil, servit de bunăvoință. Alerta continuă față de formele de falsificare și intimidare socială, prestigiul justiției și al persoanei, creșterea standardelor de civilizație mențin ori ridică respectabilitatea cuvântului și a comportamentului. De la formele uneori ambigue ale gesturilor filantropice individuale pînă la integrarea prin organisme de stat a responsabilității interne și internaționale, putem inventaria un lung șir de fapte care susțin prestigiul motivațiilor pozitive. Relaxarea vieții, reducerea timpului de muncă, spiritul sărbătorii, respectul tradiției și al semnelor ei, seriozitatea marilor instituții oferă un substitut profan „contemplării în echilibru a adevărilor nobile“. Oricîte avataruri are viața eterogenă a marilor comunități occidentale, pare evident că ele tind să postuleze drept valori conștiința valorii vieții, a carității, a datoriei, a curajului existențial, a adevărului și puterii de discriminare.

Ar fi împotriva spiritului acestor rînduri dacă ar fi cîtite apologetic. Ar fi ridicol să vedem în contemporanul nostru idealul uman. Spiritul profund, eliberat de instinctele ce subjugă, lărgimea cuprinzătoare și tolerantă pe care le are în vedere budismul se află în alt spațiu existențial decît cel al omului modern, preocupat să posede, furat de evenimente, specialist în construirea de abatoare cît mai eficiente. Dar este lipsit de realism să sperăm că ar exista un tip de structurare socială care ar permite transformarea tuturor oamenilor în mesageri ai spiritului. Omul occidental mediu, așa cum este, integrat în societatea pe care tot el a creat-o, are un respect relativ dar eficace pentru semenii săi și pentru regulile sociale, o bunăvoință utilă, este capabil de dialog, posedă o instrucție ce-i permite deschiderea spre adevăr și mijloace sporite pentru a-l promova. Nu este puțin. Cît de confortabilă este situarea sa istorică o demonstrează turbioanele colective din alte timpuri

ori din alte părți ale lumii. O așezare socială nu are cum să ofere tot, mulțimilor; împlinirea ființei nu poate fi cucerită, de la un punct încolo, decât din interior, cu mijloace spirituale, fiind asemenea budismului autentic într-o neexagerată măsură, o cale pentru aleși.

Ar fi de asemenea deplorabil să nu vedem egoismele, obtuzitățile, iresponsabilitățile politicii occidentale. Unele apar în virtutea firii; însă, în vacarmul mondial, nu ele dau tonul. Altele sînt scenele și alții sînt factorii importanți ai răului. Modul în care Lumea a treia a făcut din Occident un cal de bătaie ar trebui să facă obiectul unei analize psihiatrice. Occidentul este condamnat pentru abuzul de resurse. Dar Occidentul are cele mai economice tehnologii și tot el este cel ce asigură existența a sute de milioane de persoane de dincolo de frontiera lui. Occidentul este culpabilizat pentru că nu face eforturi mai ample în ajutorarea țărilor sărace. În timp ce Occidentul poartă pe umeri frontul revoluției științifice, Țările Lumii a treia cîlmează ajutorul american, german, japonez etc., dar umplu bunul simț de stupeoare prin ceea ce fac (ori ceea ce nu fac) ele pentru ele însele. Refuzul de a acorda membrilor libertatea indispensabilă progresului, risipa valorilor în proiecte ratate, investițiile uriașe în orgolii militare, sfidarea rațiunii și a bunăvoinței⁴, în sfîrșit, puterea abuzivă și neiertătoare descriu, parcă, imagini dintr-o oglindă în care culpabilii refuză să privească. Societățile dezvoltate sînt acuzate că aduc prejudicii prin racolarea „creierelor cenușii“ din lumea subdezvoltată. Ce fac însă regimurile autocratice cu creierile lor cenușii? Sfidarea cu care este întîmpinată voința firească de afirmare a intelectualilor, deriziunea cu care sînt privite competențele specialiștilor, marginalizarea valorilor culturale, aceștia sînt factori majori ai procesului de îndepărtare a elitei educate de societatea în care s-a născut și care refuză să-i acorde respectul cuvenit.

„Europa va fi pedepsită pentru politica ei“ seria (blestema!) Paul Valéry. Atîtea fapte au demonstrat că Occidentul a fost obtuz la specificitățile etnice, că a perturbat, inconștient ori indiferent în

4. Cum poate suna de aici, de pe pămîntul românesc, blamarea lansată de șeful statului român, de cel ce a distrus, cum nici o presiune externă nu ar fi putut-o face, economia, prezentul, trecutul și, cu siguranță, viitorul țării.

avîntul său productiv, bazele unor comunități străine. Și-a promovat, lipsit de griji, interesele locale ori strategice. Totuși, respectul etnicității a devenit principiu în inima aceluiași Occident, poate singurul în măsură să-și comande astăzi politica conform propriilor sale principii morale. Între a aserta valoarea specificității etnice și a stabili mijloacele care o susțin este o distanță pe care nu au trecut-o multe societăți. Ce fac comunitățile etnice devenite astăzi grupări de dimensiunea popoarelor? Să amintim luptele tribale care decimează populații obligate să trăiască sub aceeași denumire statală; să amintim genocidul din Biafra, incompatibil cu conștiința modernă. Cu alte cuvinte să amintim tragedia raportului dintre libertatea de a fi și obligația de a respecta.

De la războiul opiumului pînă la modul de implicare, astăzi, în evenimentele din Noua Caledonie, de la asaltul industrial destructiv la normele severe de protejare a mediului, de la șapte zile de lucru săptămînal, la treizeci și cinci de ore acum, transformarea lumii occidentale este radicală. Și dacă omul poartă cu el și binele și răul, și dacă există o soluție socială – democrația – ce valorizează selectiv, în limitele posibilului, dimensiunile binelui, atunci avem dreptul să conchidem că *omul este, în fond, ori a ajuns, prioritar bun*. La sfîrșitul secolului XX omul acesta prioritar bun are în spate două experiențe majore una străveche, a deplinătății spirituale, una mai nouă, a raționalității sociale și o problemă crucială : reconstrucția lumii pe baza marilor revelații etice și a fondului său de înțelepciune verificată.

A fost oare simțită, în paginile anterioare, prezența sporită a îndoielii? Ea provine din luarea aminte la experiența unei istorii prea mult, prea des însîngerate de marea încredere în speculații, în teorii sau utopii; are în vedere experiența rațiunii, prea conștientă acum de nemăsurarea lucrurilor simple pentru a nu se simți modestă față cu nemăsurarea faptelor omenescului. Îndoiala crește pe respectul față de prezențele firești ale naturalului și, în revers, pe reticența față de paradisurile grotești ale imaginației.

Dar tocmai alături de îndoială ajungi să iubești cu mai multă putere resursele stabilității. Printr-o disciplină a antievidenței, evidențele pot fi percepute la deplina lor valoare de reper. Evidența, valoarea, reperul: *covîrșitoarea importanță a libertății, a toleranței și a bunăvoinței*. Împliniri fundamentale ale trăirii umane, aceste

valori se regăsesc în toate marile civilizații, în cultura vedică, în iudaism și în spiritualitatea Chinei antice. Budismul originar le duce însă la acea sinteză și coerență față de care conștiința postbudistă nu poate fi decât cel mult fratern exploratoare, dacă nu devine epigonă sau nihilistă. Prin comparație, declamatele revoluției axiologice moderne rămân simple teribilisme ale unei spiritualități adolescente.

Să numim o a doua evidență: valoarea democrației. Înregistrată ca experiență singulară acum aproape 2500 de ani, democrația și-a verificat mult timp așteptările prin negație, pînă ce s-a desăvîrșit la înălțimea demo-civilizațiilor de astăzi. Demonstrația cuprinzătoare a eficienței – în planul relațiilor dintre om și societate, dintre om și om, dintre om și valorile lui – definește o uimitoare și pozitivă scurtcircuitare, prin social, a drumului ființei spre ea însăși. Democrația este în fond analogul social-profan al spiritului budist: un mecanism, o organizare ce dă șanse libertății, toleranței, bunăvoinței.

Și, în sfîrșit, există și o a treia evidență mai nouă, proprie acestui sfîrșit de secol: puterea imensă a omului de a dezlănțui binele, dar, cu și mai multă ușurință, răul.

Sîntem în anul 1987. Apoteoza informației recalculează aici, în fața noastră, condiția umană.

Genetica germinează copleșitor pe suprafața planetei: o aventură trufașă.

Fuziunea termonucleară se află sub control, de un an. Așteaptă, înainte, fără surprize, 15-20 de ani de evoluție tehnologică la capătul căreia noua energie va sălta răgazul uman la o dimensiune stelară.

Peste puțin timp un telescop va fi poziționat dincolo de atmosfera terestră. Universul va fi luminat, atunci, pînă la primele clipe ale nașterii. În oul fără pereți al materiei, rațiunea va baleia marginile.

Și poate, din acel moment, omul va găsi timpul, forța și tenacitatea de a redeschide drumul transcendenței spirituale.

Ce ne face atunci să ne crispăm la gîndul zilei care se apropie? Cînd avem în mințile și inimile noastre puțința de a face aici, în cosmosul familiar, un paradis, nu al zeilor, pentru că nu sîntem zei, ci al Oamenilor? Lipsa unei noi religii? Nu religiile vor putea

bloca nesfârșita diversitate a răului. Și dacă ar fi posibilă o
resurecție spirituală profundă și globală, ea nu va fi suficientă atîta
timp cît o mîină de tirani se joacă, iresponsabil, cu forțe care astăzi
au dimensiunea dezastrului. Tiranii nu vor dispărea atîta timp cît
nu va dispărea tirania. Valorile spirituale nu pot fi decît propuse.
Democrația însă poate fi promovată. Cît mai avem timp! *Secolul
XXI va fi democratic sau nu va fi deloc!*

1987, octombrie - noiembrie

Impresie, apus de veac

Faptul cotidian este prea încărcat de cauze și explicații pentru a se putea sustrage de sub tutela ontologiei. În loc să o elibereze, el umple condiția umană de necesitățile lumii. Autentică doar la limită, filozofia faptului cotidian rămîne, pe parcurs, un surogat.

Din contră, sentimentul cotidian acoperă lucrurile cu problemele umane și face din cele mai obiectuale date o oglindă a ființei lăuntrice. În parte, impresiile sînt doar forme timide de a fi, în totalitate, dau anvergura existenței: filozofia sentimentului cotidian nu confundă regnul filozofic.

*

Cea mai comodă filozofie este cea care îți motivează moartea altora. Mai dificilă este filozofia preocupată să te împace cu propria ta moarte. (În legătură cu un aforism al lui Michel Foucault). Dar cea mai grea este filozofia care ar putea să te împace cu moartea celorlalți așa cum te-a împăcat cu moartea ta.

*

Mama, născută într-o familie mic-burgheză, nu mai mult – un mic restaurant în care muncea, înainte de război, toată familia, cîteva zeci de pogoane de pămînt – spune, în 1986, la șaptezeci de ani, fiicei, cercetătoare într-un institut oarecare din București: „Ce rău îmi pare că ești fiica mea, că nu ți-a fost dat să-ți trăiești tinerețea alături de noi (de ea și de surorile ei)!”

*

După ce norii de praf, care gîtuiseră Piața Unirii și invadaseră plămîinii citadinilor, s-au împrăștiat odată cu mașinile și vacarmul, o largă suprafață gri-albă s-a arătat trecătorilor, cu fațadele proaspete ale noilor clădiri, cu pasajul subteran și cîteva pete de flori, desfășurate toate sub dublul semn al orgoliului și meschinăriei. Dacă priveai spre Calea Călărași, în sus, deschiderea aceea luminată, mărginită pe dreapta de umerii colțuroși ai magazinului Unirea și de cupola Complexului Agro-alimentar botezat, imediat, de către bucureșteni, "Cercul foamei" – ochiul dădea într-o oază de verdeață, de sobrietate, de modestie sfîntă și înălțare caldă: Biserica Sfînta-Vineri, construită acum cîteva secole, era pusă, neașteptat, în valoare, retușînd fericit, prin prezență și simbol, proiectul unui arhitect grobian. Întîmplarea oferise nulităților obsedate de eternitate o șansă, se pare, nemeritată.

În ziua de 19 iunie 1987, Biserica Sfînta-Vineri a fost dărîmată din voința neînduplecată a dictatorului. Un lăcaș-monument, trudit cu duioșie, o blîndă ridicare, o întrupare de sentiment național..., în sfîrșit o binevenită completare arhitectonică s-a surpat, în pulbere, în cîteva ore! Nebunie? Dar și nebunul tresare în fața sfințeniei. Agresivitate? Neîndoielnic, dar și ființele agresive sînt domolite de semnele demnei împăcări. Inconștiență? Era nevoie numai de puțină emoție, o ușoară vălurire a sufletului. Orbire? Lumina trebuia să vină din interior.

Biserica Sfînta-Vineri a fost doborîtă și cu atît mai puțin înțeleg acum din ce plămadă besmetică este zămislit acest autor de sacriligii.

Un blestem șocant, auzit în îmbulzeala unui autobuz: „Să nu apuci ziua în care o să moară Ceaușescu!“ Răul clasabil în concretul cel mai meschin, tangent, uneori, metafizicului.

Propovăduia tipul simplu de demnitate, definită ca retragere: dincolo de umilință, dincolo de submisiune. Și practica demnitatea pozitivă, demnitatea împotriva umilirii, împotriva submisiunii, împotriva degradării, împotriva răului...

Comportamentul cel mai deplorabil, care rămîne totuși în zona nepatologicului, este agresivitatea golită de orice eroism.

Bărbații tineri sînt primii expuși la tentația duriții și fără o cultură a eroismului, a demnității, cele mai aprige energii decad în violența lașă și vulgară. Cu un conducător penibil, cu antispectacolele gloriilor de operetă, tinerii noștri coboară, în masă, la nivelul agresivității vîscoase, gratuite.

*

Visez la un *Dicționar de cugetări ale demnității umane*. Din el nu ar lipsi retorică invincibilității, la Malraux: „Libertatea trebuie căutată între zidurile închisorii“, ținuta compasiv-fermă a lui Guinzburg: „Voi fi totdeauna gata să mor pentru țara mea, dar nu pot să mint pentru ea“, pasiunea senină, împăcată a lui Teilhard de Chardin: „...singura religie acceptabilă pentru om este aceea care îl învață mai întîi să recunoască, să iubească și să servească cu toată puterea universul în care el este elementul cel mai important“. Ar trebui să cuprindă semnele damnării la luciditate: „Nu pot să vă răspund la nici-o întrebare, nu pot să răspund nici la propriile mele întrebări. Sînt la fel de neajutorat și de consternat de cruzimea vieții ca și dumneavoastră. Cu toate acestea, cred că absurditatea poate fi învinsă, conferind, neîntreput, vieții mele un sens. Cred că nu sînt răspunzător de rațiunea sau de absurditatea vieții, dar sînt în schimb răspunzător de ceea ce fac cu propria și unica mea viață“ (Hermann Hesse) sau paradoxul metafizic: „Omul care-și consideră patria dulce nu-i decît un tandru debutant, cel pentru care orice sol este și al său, e deja puternic: dar numai acela e perfect pentru care lumea întregă e ca o țară străină“ (medievalul Hugues de Saint-Victor).

*

Pasivitatea, ca o defilare inexorabilă, în grup, spre moarte.

*

Xenofobia, sentiment primitiv... Forța și nefericirea lui se trag din resursele arhaice, din mania unor chemări obscure peste care atingerea spiritului și judecata istoriei nu au adăugat nimic. Dar aceeași explicație ne obligă să vedem în xenofobie un sentiment natural, unind agresivitatea triburilor uitate de timp și disprețul opac și periculos al modernilor. La fel de nefericită, dar de data asta absolut paradoxală, este *autopersecuția* populației românești, în fond o xenofobie răsturnată.

*

Dramaticul baleiaj al conștiinței, surpriza unor evaluări a căror mișcare exprimă fragilitatea fiecăreia dintre ele... Generația mea a privit multă vreme anii '50-'60 drept un coșmar socio-moral. Tarele erau foarte ușor de definit: agresiunea nevoalată, lipsurile, claustrarea culturală, dominația sovietică. Și acum descoperim că o morală greșită – asta era morala proletcultistă din acei ani – este mai puțin dezintegratoare decât vidul de moralitate de azi. Idealurile – naive, nespirtualizate, totuși idealuri –, prestața unor simboluri – să ne gândim la protejarea copiilor, bătrânilor, săracilor, ... – au permis unui număr semnificativ de aleși ai generațiilor de atunci să zărească linia unui orizont moral. Astăzi, lăcomia trufașă, abuzivă și mai ales *generalizată*, mă înmărmurește. Vechea sărăcie care te purta în haine peticite și rare capricii, dar în căldură și cu o hrană sănătoasă avea ceva natural și demn. Sărăcia de acum, cu frigul îngrozitor al zilelor de iarnă și cu foamea infectată de produse alimentare falsificate, asociată cu creșterea numărului de mașini particulare și a numărului de blugi pe cap de locuitor definește o *promiscuitate a standardului de viață*. Degringolada sentimentelor: un viitor susținut de speranțe te îndepărta, pe atunci, și mai mult de prezentul condamabil. Acum frisoanele pe care le aduce gândul la ziua de mîine, acel mîine oricum mai rău decât ziua de azi, te apropie de cel mai deplorabil, umilitor prezent.

*

„Ce fel de oameni sînt ei ca să delireze cu această nedomolită, agitată ardoare, an după an, despre lucruri care nu există, subiecte de mult dispărute, și să nu înțeleagă nimic, să nu vadă nimic în jurul lor?” De necrezut, cuvintele acestea nu-mi aparțin!

*

Între atîtea ființe dotate și neputincioase, o concluzie seacă: nu e important să ai multe calități, important este să le ai pe cele esențiale.

*

Deziluzionantă evoluția grupărilor (politice)! Conștiința ecologică are două surse fundamentale: afectivă (afectiv-morală) cu aderența ei cald-pasionată la natural, și una rațională: revelația complexității relațiilor ecologice, a efectelor contradictorii pe care le poate avea acțiunea umană, chiar bine intenționată. Splen-

did cadru pentru o resurecție a spiritului!

Dar mișcarea politică (ecologică) a conservat sentimentul și a șters cu buretele lecția de raționalitate.

*

Bertrand Russell nota cîndva că nu avem de ales decît între coexistență și inexistență. Ceea ce este fals. Avem de ales între coexistență criminală și coexistență responsabilă; între coexistența indiferentă și coexistența preocupată; între coexistența demnă și coexistența ipocrită; între coexistența lucidă și o alta inconștientă... Occidentul încă mai este condamnat să aleagă.

*

Dacă omul și conștiința sa au fost posibile, înseamnă că legile universului sînt unele și nu altele. Principiul antropic mă face să mă gîndesc că nu am fi cunoscut omenia românească dacă, asemeni celor de azi, cei vechi abia ar fi avut ce pune de o parte pentru hrana copiilor lor, nici sărbătorile iernii nu ar fi adus bucurii dacă anotimpul ar fi inspirat groaza frigului de care nu ne mai putem apăra. Nu am mai simți dorul de cîntecele străbune, în cazul în care ele ar fi fost făcute la comandă etc.

*

Românii pot trăi uneori cu impresia că asistă la un grandios spectacol de circ și că le lipsește doar pîinea pentru a reedita antichitatea romană. Uitînd că în acest circ absurd ei sînt gladiatorii.

*

O coadă imensă, cîteva zeci de metri, pe patru rînduri: oamenii așteptau în zona Bucur-Obor sosirea unui promițător transport de pui. În sfîrșit, duba vine, descarcă și în aceeași clipă intră în față un grup de țigani – femei, copii, bărbați – la care se alipeau, din timp în timp, alții, cu aceeași disprețuitoare indiferență față de românii așezați la rînd. Avînd asigurarea șefului de unitate – „Puii vor ajunge pentru toți” – sutele de oameni suportă, în tăcere, situația umilitoare. Țigani iau pui cu toții. Cînd rîndul se pune în mișcare, mai apar cîțiva țigani tineri, intră și ei în față, vorbesc cu responsabilul și încarcă fiecare cîte un sac.

Femeia care povestea această scenă a stat la coadă cîteva ore și nu a reușit să cumpere cele două pachete la care ar fi avut dreptul. Și comenta că, evident (!), nu trebuie să te contrezi țiganilor, gata oricînd să te snopească în bătăi.

*

Omul trebuie să fie împăcat, dar activ. Peste tot, în jurul meu, îi văd pe ceilalți neîmpăcați și pasivi.

*

Evreii au în spate diaspora, la capătul ei apoteoza. Finalul este o victorie a unității interioare asupra instabilității exterioare. Diaspora noastră este o diasporă interioară. Până când oare un român își va da afară concetățeanul din hotelul plătit cu forme legale, la venirea unui străin? Până când va fi amînat concetățeanul nostru la o altă cursă de avion, pentru că locul lui a fost revîndut pe valută? Până când o asistentă medicală va refuza să-i aducă paharul cu apă unui bolnav care nu-i poate plăti pentru acest efort – la care meseria o obligă – cei zece lei ceruți?

Până când satisfacția răutăcioasă cu care un român macină gratuit, viața altui român, nu va trezi indignarea publică, pînă când indiferența și invidia ucigătoare nu vor fi trăite de români cu revelația ororii, pînă atunci națiunea nu se va fi adunat din diaspora interioară.

*

Specialiști ai Binelui, pentru care suferința aproapei devine din ce în ce mai mult o etichetă; o datorie, în dauna compasiunii... O ne-entuziastă înaintare spre senzuri, dinspre sentimente...

*

Cît de rău pot fi susținute și exprimate motivațiile nobile! Lumea noastră – se spune – suferă de prea multă tehnicitate, deși ea suferă de prea puțină, tocmai insuficiența ei este limitatoare, unilaterală, distructivă. „Prea multă raționalitate!“ acuză unii, cînd omul, din păcate, are întotdeauna mai puțină raționalitate decît ar fi bine să aibă. Nu prea multă raționalitate, ci prea puțină sensibilitate, bunăvoință, diferite, dar nu contrare ei. „Suferim de avalanșa de informație!“ ar explica alții; însă numai aventura ei ascendentă ne va permite să ne descurcăm în nemărginirea lumii. Noi, aici, care ducem lipsă și de tehnică, și de raționalitate, și de informație, înțelegem, poate, mai bine asta.

*

Într-o zi banală, la marginea Bucureștiului toropit de căldură, T.V. întîlnește doi tineri spanioli, doi excursioniști senini care călătoreau fără chestionări existențiale prin Europa. La rugămin-

tea de a răspunde cu o informație oarecare, T.V., cunoscător a patru limbi – și cel mai bine, a spaniolei! – se oferă imediat să-i însoțească, îi cercetează pe larg despre impresiile din România, după care, excedat de opiniile lor binevoitoare și naive, le trage un perdaf pentru inocența lor neprecută, trece la un spectacol de critică anticomunistă, îi învață ce trebuie să vadă, le explică cum trebuie să înțeleagă și se desparte de ei dându-le sfaturi în legătură cu politica pe care ar urma să o facă în Spania.

*

Oribilă, îngrozitoare această idee, suficientă pentru a-i face pentru eternitate loc în galeria infamiei: „Nașteți copii, pentru că numai prin ei se vor putea duce la capăt planurile și hotărârile partidului“. Nicolae Ceaușescu a repetat de mai multe ori teza incredibilă. Stupoare: pare că nimeni nu a auzit, nimeni nu a citit. Prințul era gol și nu s-a găsit nici-un matur care să strige: „Este!“.

*

Cînd am să ajung la închisoare am să aștern în fața porților un preș, am să-mi șterg pantofii pe el și apoi o să-i descalt și o să intru cu ei în mîină.

*

O fotografie (sub un titlu de actualitate: Klaus Barbie în sfîrșit procesul): „Copiii de la Izieu vor pieri în 1944 în camerele de gazare“. Figuri vesele, bucurii și tăceri jucăușe. Imagine – imagini de fapt – care ar trebui să dizolve în deșertăciune pericolul individual. Cum să nu te gîndești – tu, cititorul, și ei, autorii – la copiii de astăzi profanați de capriciile unui degenerat? Bindecuvîntați animalele și copiii? Mai întîi apărați-i!

*

Ciudat, tot în copilărie am avut revelația disjunției dintre morala din adînc și morala predicată. Din acest punct de vedere singurele cuceriri (singurele merite) ale maturității au fost dispariția nesigurăței și o traducere mai bună (morală-moravuri).

Ce are regimul cu erosul? De unde tăcerea asta perversă? Să fie, după cum sugerează Orwell, o inteligență politică de canalizare a energiilor? Dar recunoaștem atîta coerență aici: erosul este o acută experiență a nevoii de libertate (și regimul o urăște!); a comunicării (și regimul are alergii!); a delicateței (și regimul nu o cunoaște!); a dorinței de a te elibera de tine însuși (și atunci cum

ar mai putea acționa regimul asupra ta?); a angoasei (și regimul are nevoie de roboți); a imaginației (care poate deveni periculoasă!); a afecțiunii participative (una subversivă?); este o experiență a acomodării (trezește, exersează o inteligență dificil de controlat).

*

Un popor fără sărbători nu are identitate. Un popor care este obligat să adauge la sărbătorile sale spectacolele puerile ale puterii este un popor oropsit. Iar cel care nu le are decît pe ultimele este pierdut.

*

Paralelismele, comparațiile – spontane sau cu orice preț – cad deseori în vulgaritate. Viciul poate fi numit : abuz, banalitate, repetare obositoare, tentația simplificării și a uniformizării, amnezia imaginației... Conștientizez pericolul, dar avînd în mînă o carte despre atrocitățile naziste mă simt dator să notez: „Suprimarea libertății cuvîntului, inclusiv a libertății presei, controlul justiției, confiscarea proprietății, restricțiile în ceea ce privește dreptul la întrunire pașnică, cenzurarea scrisorilor și a telegramelor, interceptarea convorbirilor telefonice, militarizarea muncii, suprimarea libertății religioase, iată lanțurile cu care un tiran (este vorba de Hitler, în comentariul lui E. Russell) își încătușează supușii“ și apoi să gîndesc: „Pasajul se aplică mai puțin lui Ceaușescu?“. Notez: „Dacă Hitler prețuia așa de puțin «rasa de stăpîni», e oare de mirare că... popoarele altor țări contau mai puțin decît niște viermi?“ și gîndesc : „Dacă clasa muncitoare prețuiește atît de puțin pentru Nicolae Ceaușescu, este de mirare că alte grupuri sociale nu contează aproape deloc?“ Cum să nu asociez ideologia lui *Mein Kampf*: „O rasă mai puternică va înlătura pe celelalte mai slabe, căci nevoia vitală în ultima sa formă va sfărîma barierele absurde ale așa-zisei umanități a indivizilor, pentru a croi drum umanității naturii, care distruge pe cei slabi pentru a face loc celor puternici“ cu teza superiorității clasei muncitoare, care le va înlătura pe celelalte (condamnate de istorie!), căci determinismul obiectiv nu se va lăsa blocat de complexe absurde ale așa-zisului umanism (burghez), eliberînd evoluția naturală ce tinde spre eliminarea celorlalte clase? „Ei (naziștii) au încurajat și cultivat ura de rasă potrivit principiului «rasei de stăpîni», al cărui ultim și inevitabil scop era cucerirea dominației mondiale. Ei au

semănat vrajbă între frați, au asmuțit copiii împotriva părinților, creștinii împotriva evreilor. Ei au căutat să corupă o națiune întreagă, iar pe cei care nu s-au lăsat corupți i-au terorizat și în cele din urmă i-au aruncat în lagăre de concentrare.“ Dar comuniștii cu teoria lor a clasei de aleși?

Paralelismul acesta este abuziv, banal, repetă obositor pe altele, oarecum simplificator și uniformizator, dar nu rămâne mai puțin o lecție fără echivoc pentru partizanii compromisurilor. Din păcate omul trăiește disperat între două lumi: o lume a reveriei despre bine, morală, adevăr și o lume a binelui, moralei sau adevărului... De aceea atunci când se referă la nazism sentințele tuturor devin perfecte, dominante, sigure, limpezi, hotărâte, indignate, severe, moralizatoare. Iar atunci când se vorbește despre comunismul românesc...

Discrepanța ajunge uneori dramatică. Cu semenii noștri merită poate să fim toleranți. Dar când ne adresăm marilor responsabili ai politicii mondiale, rămâne să ne înfiorăm.

Nu știu dacă există o soluție nedramatică pentru soarta cîinilor vagabonzi; nu am găsit cel puțin un răspuns. De aceea subiectul mă crispează și, trebuie să recunosc, îl alung din minte pentru a nu mă trezi în fața unei dileme insuportabile; și avînd ca alibi faptul că am a mă gîndi la soluții pentru ca viața omenească să fie mai bună, să parcurgă, dacă nu o lume a păcii fericite, cel puțin pe aceea a unei liniști civilizate, a unei temporalități îngăduitoare...

*

O plimbare prin istoria progresului tehnic sau social întflnește, sistematic, puțința unor oameni de a asocia voința și înțelegerea cu forța activă. Lumea a cunoscut atîta evoluție cîtă șansă structuralizată a oferit inițiativei. Ce-ar fi realizat Cousteau dacă ar fi fost obligat să ceară pasiv conducerii întreprinderii unde ar fi trebuit să lucreze ca să nu fie condamnat la parazitism transpunerea în viață a ideilor sale? Ce ar fi ajuns mișcarea sionistă, care a culminat cu înființarea statului Israel, fără ca particulari cum au fost Weizmann ori Rotschild să fi avut resurse financiare pe care să le ofere? Ce ar fi devenit Coandă, dacă nu ar fi primit pașaportul pentru Franța?

Genul acesta de chestiuni pot sugera unora întrebarea cu privire la influența pe care nasul Cleopatrei ar fi avut-o asupra

istoriei lumii. Și totuși ele mă conving că eterogenitatea a fost și este unde-i permisă o inestimabilă valoare socială. Și că acest sistem care macină existențele este cea mai formidabilă victorie împotriva imaginației și putinței.

*

Epoca lipsei de milă! Butucii din pădure lăsați să putrezească, porumbul băgat în pământ, oameni care nu au voie să se hrănească cu animalele pe care le cresc, carnea dată urșilor... (și, peste tot, frig și foame).

*

1984: un secol de la înființarea Serviciului Meteorologic din România, continuat astăzi de Institutul de Meteorologie și Hidrologie din București. Momentul este pregătit cu mult timp înainte și, odată cu simpozionul de comemorare, apare o lucrare de proporții: *un veac de meteorologie românească*; o sinteză la care principalii cercetători din institut au lucrat câțiva ani, o prezentare aproape exhaustivă a temelor abordate și a studiilor apărute. Între timp fostul ministru al Consiliului Național al Apelor (forul tutelar) a intrat în dizgrație. I-a luat locul unul dintre oamenii momentului, cunoscut de unii colegi din institut care lucraseră cu ani în urmă pe șantierele inspectate de el pentru petrecerile spectaculoase; celebru imediat după investitură pentru că a cerut demisia unui director adjunct din vechea gardă adresându-i-se: „Ce mă, te-a fătat mă-ta meteorolog?“. În acord cu mișcarea generală, venirea lui a dus la un reviriment al abuzului meschin, al obsesiei secretului, al deciziilor fără căpățfi.

Dar primul efect, cel mai șocant și poate cel mai semnificativ, a fost noul destin al lucrării *un veac de meteorologie românească*. Din ordinul proaspătului ministru sutele de volume au fost repartizate la Institutul de Meteorologie și Hidrologie, institutul le-a repartizat pe laboratoare, fiecare laborator și-a repartizat cote pe colective, iar fiecare colectiv a împărțit între oamenii săi volumele cu pricina, urmînd ca, pe baza listelor întocmite de securitate, toți autorii ce au părăsit, legal sau ilegal țara, ori cei cu situația politică precară să fie eliminați din textul și din seriile bibliografice ale lucrării. Au urmat săptămîni obositoare în care cercetătorii, lăsînd la o parte problemele curente de serviciu, au trecut la acoperirea cu tuș, pagină cu pagină, a numelor repudiate. Gluma soartei, ori

o motivație mai profundă, făcuse ca oamenii de știință ce pleca-seră din țară pînă în 1984 să fie cei mai prolifici. Fără proteste, cu o cumințenie școlărească, cercetătorii institutului alungau pe foștii și pe cei mai merituoși colegi de-ai lor din istoria meteorologiei și hidrologiei românești acoperind paginile mari ale cărților cu o densă rețea de linii negre. În distracția generală pe care o trezeau noua înfățișare, vărgată, a cărților omagiale și inadvertențele create între text și bibliografie sau între text și gramatică, sarcina profanatoare era împinsă încet, dar sigur, către capăt, ca și cum ar fi fost cel mai nevinovat lucru de pe lume.

Asta pînă într-o zi, cînd a sosit un al doilea ordin general. Cărțile la a căror mutilare se mai muncise cîteva săptămîni au fost strînse de către securitate și date la topit. O persoană căreia îi dispăruse un volum a intrat sub anchetă iar celelalte și-au continuat activitatea ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat.

Am văzut atunci cum la prima comandă a unor netrebnici zeci de oameni de știință s-au grăbit să participe harnic la falsificarea istoriei proprii lor discipline: indiferența arătată acelor creatori repudiați era cel mai sigur mijloc de subminare a posibilei lor demnități.

*

„Figurile acestea tinere, voioase, cu luminile depărtărilor în ochi, trec pe lîngă tristețile care îi înconjoară cu o superbă inapetență. Iau o felie din viață, fac în ea numai o tăietură; noi, de alături, să spunem: „Normal“. Acest sentiment plin, pozitiv, trebuie protejat. Important nu este de a exalta dramatismul, ci de a oferi celor tineri condițiile fericirii. La fel am gîndit hotărînd ca unii dintre noi să strîngă gunoaiile noaptea, pentru ca alții să înfilnească numai fețele curățeniei. Mă simt un gunoier, mi-ar place chiar să am grijă de un parc, de un colț de mare sau de pădure, pe care să le curăț, să le fac să înflorească cu toată puterea, cu toată puritatea de care sînt în stare. Dar viața m-a făcut – o întîmplare? – să mă aplec asupra gunoiului moral. E meseria mea, cum pot să cred că intră în obligația tuturor?”

*

Pe strada Pascal Cristian, în apropierea podului Grant, funcționa pe vremuri Liceul Doamna Stanca. Un parc cu copaci viguroși îmbrăca fațada păstrînd liniștea curată a vechiului

București. Vremurile s-au schimbat iar clădirea liceului a devenit, între timp, un cămin de fete. Mai târziu parcul a fost măturat de buldozere și în locul lui au apărut șapte blocuri de studenți străini, în special arabi. Căminul a fost înconjurat de un gard menit să apere pe cei dinăuntru de indiscrețiile compasiunii.

Agățate de barele înalte de metal fetițe de șase-șapte ani se uită acum cu ochi scâpărători la mașinile cu geamuri fumurii, de unde arabii scot pachete lucioase și intangibile. Când scapă afară caută prin tomberoanele de gunoaie de la blocurile lor, unde mai găsesc resturi de mâncare și bucăți de plastic sau țesături din care își vor face jucării. Uneori arabii vin la gard, cu câte o sticlă de pepsi, le vorbesc rîzînd pe o limbă necunoscută, beau în fața lor, dar, din cînd în cînd, se îndură să le lase câte un pic. Bărbații tuciuirii apucă fetițele cu mîinile printre gratii, le lipesc cu fruntea de drugii groși și le sărută pe gură. Pe chipurile fetițelor apare brusc un sentiment încurcat de teamă și plăcere, de curiozitate frînată și așteptare perversă. Colegele lor de doisprezece-treisprezece ani sînt ridicate, seara, prin ferestrele de la parterul blocurilor și dispar, pentru cîteva ore, în camerele arabilor.

*

Pe capota mașinii, lăsată, neștiutor, lîngă o clădire ponosită de la marginea stațiunii Eforie, zgîrieturile par făcute cu furie. Autorii se întorc curînd: se parcase lîngă un cămin de copii. Pasiunea lor răutăcioasă era premeditată. Sînt crescuți în condiții sordide, inoculîndu-li-se o pornire agresivă față de toți cei din exterior. Aproape țipă de foame: dar, la fiecare bucată de pîine împărțită li se amintește că partidul comunist este cel care le-a dăruit-o. Mai târziu, după 16 ani, cei mai inteligenți sînt aleși de către Securitate și apar, plantați pe străzile Bucureștiului, figuri impasibile, în haine și cravate lălfi, născuți din mai multe mame și toți, din același tată.

*

Adesea se pune întrebarea de ce atîția oameni inteligenți nu înțeleg ce au de făcut. Nu au cum să înțeleagă! Sînt sensuri care implică întreaga ființă. Ființa lor este prea fragilă pentru ele.

*

O altă coadă. Marea de oameni este lăsată, neprecaut, să intre în alimentară: se vindeau, pentru prima oară după multe luni, cutii

cu cacao și pungi de piper. Cum spațiul liber aducea mai mult a oval, lungimi, lățimi și diagonale se confundau neprecizând o direcție, ordinea firavă schițată la început este măturată de valul de afară, oamenii intrând în degringoladă, presind și împingându-se, ocupînd, din margine în margine, locul acela prevăzut pentru așteptare, trecere sau pentru circulația între casă și vînzător. Trupurile mișcă de colo-colo o masă de fier pe care părinții își lăsaseră copiii mai mici, iar aceștia văzîndu-se asaltați și simțind surescitarea oamenilor, țipă îngrozitor. O femeie în vîrstă leșină și deabia poate fi scoasă afară. Depășiți de situație, salariații intervin fără eficiență, amplificînd vacarmul din jur.

Timp de cîteva minute oamenii se strivesc în haosul acela lipsit de milă.

Și deodată, un tînăr de șaisprezece-șaptesprezece ani, abia un adolescent, se desprinde de ceilalți, ia pe cîteva de umeri și îi trimite în alt loc, strigă la un grup să lase culoarul liber, cere cîtorva bărbați să-l ajute, beștelește lumea care nu știe să stea la coadă, cheamă pe casieră să bată bonurile, răspunde relaxat la cîteva ironii și... face ordine. Rîndul, format din bărbați în toată firea și pensionari exersați la cozi, gospodine guralive și femei obosite, fugite probabil de la serviciu ca să poată duce ceva acasă, se pune în mișcare, supravegheat cu siguranță de către neașteptatul lider.

Cine căpătase, atît de ușor, atîta autoritate? Adolescentul înăltuț dar nu impozant, cu o figură necioplită, cămașă, pantofi și pantaloni în amestecul acela urît, maro cu negru (pînă și părul avea culoarea celui mai comun castaniu), tipul de copil prostuț la carte dar obișnuit cu munca, sigur pe el dar fără aroganța penibilă, comunicativ-vorbăreț, păstrînd o platitudine compatibilă cu corectitudinea, a dirijat, mai bine de o oră, grupul pestriț de adulți.

Impresionant dar nu surprinzător. Grupul acela avea o foame de autoritate și, fiecare, obișnuința zilnică a supunerii.

*

Și totuși, dacă aș fi întrebat ce anume este mai greu de suportat în această societate eșuată, ce aș spune? Fără îndoială, experiența insuportabilă a umilinței. Acuitatea sentimentului poate reflecta o atitudine subiectivă; într-o anumită măsură așa și este, de unde reacția de reținere, chiar suspiciune, cu care revin asupra senti-

mentului. Dar nu este mai puțin adevărat că tehnica mult prea obiectivă a umilirii a măcinat din temelie sufletul național. Altfel cum ne-am explica faptul că în vremuri de pericol iminent pentru viețile lor atâtea personalități ale Bisericii și culturii românești au scuturat semeți fruntea și au întins arătătorul spre vinovați? Cum am reprezenta generala schimbare la față? Tăcerea pîngărită de acum îmi trezește lehamite și rușine. Și uneori cînd întîlnesc cetele de copii comandați cu stegulețe de spectacol să formeze, cu trupurile lor, numele dictatorului, cînd aștept la cozile lungi, terminate cu apostrofarea vînzătorului, de care nu te scutește nici-o eleganță interioară, și cînd văd, aud, caut, mă lovesc sau intervin printre fulgurațiile cenușii ale cotidianului planificat, somat, încarcerat – înțelegere.

*

Pînă la aproape treizeci de ani viața îți este datoare ție. Dar după, cînd din ultimele încrîncenări ale ființei însetate de senzualitate și reverii ori năzuințe unilaterale s-au dezgăzuit luciditatea și puterea eliberatoare ale unei participări complet oneste, fiecare zi din viață trebuie să nască în noi o bucuroasă recunoștință. Cînd orice încîntare sau suferință ajunge în tezaurul mirării odihnite, putem recunoaște că moartea, prezență indiferentă a unui proces universal, are oricînd dreptul de a te accepta ori de a te respinge.

*

Ce psihologie trebuie să aibă acest individ ca să găsească o satisfacție în împușcarea, de la cîtiva metri, dintr-un fort inexpugnabil, a unor urși ademeniți luni și ani de zile, spre jalnicul abator? Învățați la hălciile de carne de cal atîmate zilnic la o înălțime potrivită parodiei finale, viitoarele trofee carpatine își avîntă labele din față spre momeala inertă, descoperindu-și larg pieptul lor de fiară puternică pe direcția armei pitite în foișor.

„Sînt ca niște urși de circ“ comenta cineva. Nu, nu urșii sînt de circ.

*

Ei, parcă regele acela francez nu a spus și el: „Statul sînt eu!“ răspund blazații, atenționați la ditirambele conducătorului. Da, dar parcă nici Ludovic al XIV-lea nu ar fi putut spune: „Constituția sînt eu!“, „Spiritul național sînt eu!“, „Cel mai iubit fiu al poporului sînt eu!“, „Ctitorul țării sînt eu!“, „Cel mai clarvăzător,

cel mai genial și cel mai brav sînt eu!“, „Cel mai erou dintre eroii neamului sînt eu!“, „Primul miner al țării sînt eu!“, „Primul agricultor sînt eu!“, „Primul și cel mai... sînt eu...!“...
*

A fost dat ca un român să declare că o națiune are nevoie mai mult de caractere decît de talente și tot noi românii să o demonstrăm.
*

Regimul, obsedat să ajungă la epoca „cea mai“... A ajuns la epoca cea mai dezastruoasă.
*

Degradarea generală nu trezește sentimentele, ci le macină; nu tristețe, ci întunecare interioară...
*

Oamenii se percep, calitativ, sub o continuă exagerare: prea mult în privința a ceea ce sînt, prea puțin în privința a ceea ce ar putea fi.
*

S-a spus: „Singurul lucru care merge cum trebuie în România este Securitatea“. Și într-adevăr, nu este ea instituția cea mai rațională? În timp ce Șantierul naval din Galați face reclamă în „România liberă“ pentru vase transoceanice pe care nici un cititor nu are cum să le cumpere, în timp ce atîtea servicii publice anunțuri pentru posturi deja ocupate, Securitatea demonstrează, impecabil, că întotdeauna investiția trebuie să fie minimă. Este deci suficient ca Mihai Botez să fie așezat în funcția de director al Centrului de Calcul din Tulcea și să primească un pașaport de studii în Statele Unite, – adevărat, după o bătaie cruntă – pentru ca regimul să poată declara: „Noi nu persecutăm pe cei care au opinii contrare guvernului. Noi nu oprim liberii cugetători să circule în afara granițelor. De exemplu, Mihai Botez...“
*

Mercantilismul unei societăți nu trebuie dedus din ceea ce face, ci din ceea ce nu face: nu din importanța dată economiei, ci din lipsa de importanță dată omului.
*

Nașteri cît mai multe, decese între pensionari cît mai numeroase. Responsabilii au imaginat politica ratei de schimb (demografic) cît mai înaltă. Filozofia lor economică s-a reflectat adînc în

psihologia conducătorilor. Lucrează cu inflație de persoane și promovează devalorizarea lor.

*

Societatea noastră ca sistem al culpabilizării! Feluri de culpă:
1) culpa metafizică: a individului față de societate; 2) culpa socială: în virtutea apartenenței la un grup social contestat (de exemplu, intelectualitatea); 3) culpa administrativă: rezultă din poziția de inferior într-o ierarhie; 4) culpa participativă: ca solicitant, situația la care te obligă participarea la viața socială (simplu cumpărător, în fața stării civile, reclamant la tribunal etc. etc. etc.).

*

În studiul său (*The March of Folly*), Barbara Tuchmann descrie implicarea guvernului american ca o mostră de nebunie. Dar este chiar o nebunie să lansezi teoria războiului limitat (scopul nefiind cucerirea ci coerciția, adeversarul i se transmit mesaje-sanctiuni la care acesta va răspunde încetînd agresiunea declanșatoare) sau să aplici teoria stresului ce ar modela comportamentul uman (reacția la stres tinde să anuleze cauza), cu alte cuvinte, este chiar o nebunie să presupui că regimul de la Hanoi avea o minimă raționalitate (rațiunea minimului umanism)? De zeci de ani atîția conducători comuniști demonstrează că omul concret (deci omul!) nu are pentru ei nici o valoare, sau are cel mult valoarea unei materii inerte necesare pentru a-și defula frustrările ori pentru a-și realiza visurile hipnotice. Nu mai avem nevoie să ne referim la Stalin sau la Pol Pot, este suficient să privim în ograda noastră. Să înțelegem că N. Ceaușescu a dorit să își excludă adversarii potențiali tinzînd spre puterea absolută; sînt de înțeles și voința de a se institui ca scop ultim și motivațiile lor lui nebunești. Dar ce dram de raționalitate se află în hotărîrea de a refuza ajutorul în alimente și medicamente oferite de alte țări? Cum putem denumi rațiune politica de vlăguire a nației dincolo de ce i-ar fi lui personal util? Care-i logica distrugerilor din București și din multe alte localități ale țării? Barbara Tuchmann nu are dreptate: nu e o nebunie să gîndești că alții sînt raționali, cînd nu sînt. Adevărata nebunie este dincolo, unde a dispărut orice sentiment de umanitate.

*

Frustrant poate, în trecut, plusul de conservatorism, o vădită presiune spre păstrarea identității sociale; dureros, sffșietor prezentul care te obligă să ți-o anulezi.

*

Guvernul român a lansat o merituosă campanie asupra drepturilor omului. Prin modul în care socialismul progresist promovează dreptul la muncă – principalul sau singurul drept legitim – revoluționăm imaginea noastră despre istorie. Epoca primitivă ne apare astfel un prost început: societatea în devenire nu era în stare să asigure fiecăruia un teren bun de vânătoare sau de cules. Perioada sclavagistă aduce însă un progres remarcabil: sclavilor li se asigura dreptul la muncă fără excepție. Același drept îl au în feudalism șerbii (iobagii), procent însemnat al populației. Dar nu trebuie să uităm, din indiferență, absența acestui drept pentru locuitorii liberi ai orașelor. Capitalismul generalizează situația lor deplorabilă. Comunismul reușește, în sfârșit, reeditarea succesului statului sclavagist, dându-i o anvergură fără egal.

*

În definitiv, și ideologia este o schemă de investiție: investește în inițiativa omului, în imaginația lui, în interesul pentru frumos, în sănătatea lui, în condițiile materiale... Ideologia noastră în ce investește?

*

Pătrunzătoarea observație a lui Claude-Lévi Strauss: capacitatea sociologică și cea tehnologică nu sînt simultane. În schimb, în societatea românească actuală și incapacitatea sociologică și cea tehnologică sînt!

*

Ce putea să imagineze, ce putea să prefere acest arhitect care a părăsit școala după patru clase primare și nu a ajuns să facă vreodată o meserie adevărată? Teatrul național ca un siloz, cheiul Dîmboviței ca un canal de irigație, Centrul civic asemeni unei piramide împerecheate cu o caracatiță, arcuri de triumf din pînză de sac, monumente ce amintesc de păpuși uriașe de bîlci, zone citadine care repetă, schizofrenic, aceeași pereți. Dar nimic nu întrece monstrozitatea satelor înghesuite în cîteva cutii etajate de beton, cu sobe de lemne, alimentate din combustibilul depozitat pe scări și cu latrine comune pe terenul din spate. Ce a înțeles din

sufletul național cel care a rostit de mii de ori acest cuvânt? Sat drag întins pe sub livezi, unde sînt odăile tale albe și prispele odihnind sub soare, sat drag, cald învelit seara în mirosul de fum și hărmălaia de cîini, ce diformitate a gîndirii a putut să te alunge în cavourile respingătoare?

*

Despre „numele culturale“ care elogiază, penibil, epoca și conducătorul, se spune că practică prostituția intelectuală. Mă simt obligat să declar că am suficientă toleranță pentru prostituate ca să nu ader la o astfel de formulă.

*

Ce să le spun cunoștințelor mele, intelectuali onești, care se declară, și acum, marxiști? Că există o asociație a altor intelectuali, tot onești, care adună de ani de zile argumente menite să dovedească că Pămîntul este totuși plat?

*

Toată semiotica inteligentă care descifrează sensurile unei personalități se sprijină pe un fundament temperamental-etic. Glasul reținerii, toleranței, liniștii interioare, limpezește formele de suprafață. La fel, nerăbdarea, orgoliul sau fragilitatea tulbură cuvintele din adînc. Este suficient că înaintea oricărei judecăți să-ți inoculezi împăcarea pentru ca rîndurile tale să crească în bun simț și decență. Și totuși nu mi-e rușine de sentimentul de *indignare* pe care-l port. Mai mult, devin suspicios cînd, în fața a ceea ce se întîmplă, descopăr senina indiferență, detașarea sigură pe ea, doar curiozitatea abstractă. Avem nevoie de indignarea reținută, de indignarea tolerantă, de indignarea liniștită și, deci, de indignare.

*

Leibniz avea părerea că trăiește în cea mai bună dintre lumile posibile. Regimul tot insistă că trăim în cea mai bună dintre lumile reale.

*

Cît de adîncă a devenit disjunția dintre formă și conținut în România socialistă putem recunoaște și din teama unor profesioniști, care vegetează în funcții impotente, la ideea de a începe o nouă viață în Occident, ca măturători. Cînd ar trebui să realizeze că reușita într-o activitate oarecare este mult mai meri-

tuoașă decît mimarea și deci discreditarea activităților considerate nobile.

*

Acum 10 ani mă simțeam dator să solicit bunăvoința unui șofer, ca să deschidă ușa tramvaiului pentru un călător întîrziat. Astăzi intervin ca să blamez pe cel ce i-a închis-o în nas. Pe atunci observam indiferenții care nu menajau copiii. Astăzi, pe cei care-i agresează. Nu mai întrebăm de ce gunoaiele nu se ridică imediat, ci de ce sînt lăsate prea mult timp. Dacă sîntem numai furați, nu și jigniți de către vînzători, atunci e bine.

După atîta degradare a spiritului civic, cînd să mai ajungem să le solicităm celor din jur bunăvoință? Obligați să le tot cerem să nu fie răi?

*

Uneori este dată ca exemplu următoarea experiență: un grup de copii a fost chestionat în legătură cu locuința ideală: de bloc sau cea clasică? În marea majoritate răspunsurile copiilor au fost: cea de bloc. Apoi au primit o foaie de desen, culori, și li s-a cerut să deseneze locuința în care ar dori să trăiască. Cu toții au imaginat căsuțe vesele, cu geamuri prietenoase, înconjurate de flori, pajiști și copaci. Concluzia: există o disjuncție între ideile vehiculate și pomîrea intimă. Să înțelegem, după același tipic, prăpastia dintre distrugerea Bucureștiului vechi, a altor orașe de provincie ori sate, și lăcomia tenace cu care familia Ceaușescu a trecut în folosință personală Palatul Peleş, Palatul pionerilor, Centrul Snagov și multe alte bunuri naționale înconjurate de arbori seculari?

*

Privind la manifestările concetățenilor și s-ar părea că panica este modul obișnuit de existență a românilor. Ceva mai multă atenție îți permite însă să observi că anunțarea unui al doilea cutremur catastrofal, cea referitoare la apariția unui vulcan ce va mătura o parte a Moldovei, la seceta necruțătoare și la foamea iminentă, datele amețitoare ale numărului bolnavilor de holeră, ale extinderii febrei tifoide, ultimele hotărîri ce au în vedere pensionarea (nu se mai iese la pensie) și la prigoană (se militarizează Bucureștiul), sînt discutate cu o satisfacție secretă. Cum se împacă atunci așteptarea cu sentimentul de protecție? Marele regizor este

probabil individualismul cronic care, prin astfel de ieșiri acute, descoperă viciul rafinat al judecătorului: riscul. Mai precis: riscul individului de a fi și el prins de vârtej, contra plăcerii de a asista neatins la vârtejul altora.

*

Cîte speculații inutile! Trebuie revenit, onest, la texte. Dincolo de nuanțe, Marx este vinovat de leninism, Lenin este vinovat de stalinism. De la Stalin încolo, liderii sînt vinovația însăși.

*

Timidă, stranie prin inactualitate, se insinuează și întrebarea: ce ar trebui făcut după? Cum ar trebui procedat dacă am ajunge să ne vindecăm liberi rănilor? Mîzga de insolență și neseriozitate, inerția și sufocarea, reaua voință și obtuzitatea, de o parte. Șansa, autoselecția intransigentă, de cealaltă. Dar de la instituirea acestei reguli a jocului nu pot vedea mai departe renăscînd civilizația românească decît prin kibutzuri ale civilizației.

1985-1987

*)

Există – deși nu întotdeauna – puțința de a te ridica deasupra reliefului de moment și de a privi senin, spre orizont, avînd conștiința faptului că răul este finit iar universul are înțelepciunea lui căreia oamenii nu i se pot opune la nesfîrșit. În oglindirea interioară care transformă anii în clipe și deceniile în unduri ale memoriei, suferințele și aberațiile se pierd asemenea lunii în apropierea astrului zilei. Pe cîmpiile răvășite ale României mai sînt destule boabe de grîu pentru ca retras, primind seva cîte unuia, zilnică, să răzbat astfel de vremuri într-un permanent extaz al ființării. Dar nu puțința individuală este pusă acum și aici în discuție, ci rostul unui destin care să lege omul de lume cum se leagă, într-o aceeași îmbrățișare solemnă două pagini ale aceleiași foi de manuscris.

1987, toamna

Ultimele pagini de jurnal

Primele note de JURNAL au fost scrise începînd cu anul 1985. Ultimele (1989) nu au putut fi trimise în străinătate. Nici nu mai era necesar.

Prima revenire în str. Rahovei: august '88. Acolo, așezat pe un scaun, avînd în dreapta un perete cu o hartă a lumii al cărei rost nu am reușit să-l deslușesc, am aflat că sînt, citez: un nimic, un zero, dar și o bestie umană; că am manifestările unui bolnav, că aiurez...

Ascult o tiradă uluitoare. În antiteză: țara-grădină, orașele-flori (lipsa de imaginație îți face greață) și cele 40 de milioane de muritori de foame ai Statelor Unite. Reacția celor mai înverșunați dușmani ai regimului în fața realizărilor noastre mărețe? UI-MIRE! Vechi miniștri ai burgheziei, retrași în străinătate, recunosc și ei că ceea ce s-a făcut la noi nu a mai făcut nimeni. Milioane de șomeri din Occident privesc spre România cu invidie. Ce-i Coasta de Azur, ce-i litoralul italianesc pe lîngă litoralul nostru-lumină? Iar eu? Invitația mea la cîteva cuvinte responsabile? Cum îndrăznesc, un vîndut, o sculă a officinelor străine, să blamez țara care m-a născut și m-a alăptat? Cum e posibil ca eu, crescut sub regimul socialist, să văd totul în negru? Mă dau cu cei care, pentru un pumn de arginți, și-au trădat patria? (Clișeul nu fusese adaptat.) „Dușman înrăit, gata, dacă se mai repetă, nu te vei mai bucura de îngăduitoarea noastră răbdare!“ „Te voi omorî din bătaie!“ declară un anchetator cu firea labilă. „Trebuie să-l băgăm într-un spital de nebuni, de acolo nu mai scapă, nu vezi că nu raționează deloc?“

„O să fii condamnat ca trădător!“ îmi repetă cu satisfacție unul dintre acești purtători de nume. „E clar, dacă o singură dată mai greșești, o să-ți facem un loc la Ghencea“. „O să te facem îngeraș“, mai zice el, și plescăie.

Ascultam, fără rost, toate aceste amenințări. Cei care au respirat aerul unui birou al Securității știu că declamația patriotardă nu te mai duce cu gândul acolo, la ironia lui Caragiale. La fel, rezistența la agresivitate nu-ți adaugă nici un fel de mândrie. Un tânăr anchetator, căruia m-am adresat întotdeauna cu „Domnu-le...“, năvălește pentru o clipă înăuntru și-mi strigă cu un zîmbet sardonice: „Iar ai făcut prostii?...“ folosindu-mi numele cu o familiaritate dezarmantă.

În doi, în trei sau în patru, securiștii se precipită. Printre leitmotive: trăiesc pe altă lume.

Da, se pare că ființăm în universuri paralele. Mă gândesc la paginile incriminate adunate în dosarele Securității. Nici un gând nu fusese scris fără o confruntare cu îndoiala. Ce legătură au cuvintele anchetatorilor mei cu truda modestă a adevărului? Sau, măcar, cu sensurile elementare ce nu-și disimulau în nici un fel prezența în spiritul și în literă a ceea ce fusese scris? Sentințele ori comparațiile defavorabile? Să ne aducem aminte de rîndurile lui Motru: „Rușine nu este pentru poporul care se știe deosebit sufletește de popoare glorioase și puternice, dar este rușine pentru poporul care n-are îndemnul să-și cunoască firea și destinul“. (Mă întreb dacă l-a citit careva dintre ei pe filozof). Logica acuzatoare a cauzalităților? Este răspunsul firesc al unei specializări. Construcțiile, sutele de kilograme de metal pe cap de locuitor, de care nu mă entuziasmez? Dar, a aprofundat vreunul dintre cei care-mi refuză dreptul de a mă exprima conceptele competenței, să zicem, conceptul *entropiei*? Fără de care îți scapă sensul major al acestei economii ce consumă și degradează din ce în ce mai mult, oferind din ce în ce mai puțin?

Am păstrat peste ani sentimentul ciudat trezit în copilărie de legenda morții lui Arhimede. În timp ce armata romană cucerise Siracuză, marele om medita, preocupat de o demonstrație geometrică, deasupra unor cercuri desenate pe nisip. Un soldat roman s-a apropiat de bătrîn și i-a cerut să se ridice. „La o parte! Nu te atinge de cercurile mele!“ i-ar fi strigat Arhimede, cu ochii ațintiți pe desen. Soldatul a ridicat sabia și (intrînd în istorie) a lovit.

Ce sens obscur și învâluitor provocase pe atunci tulburarea pe care mi-o amintesc și azi? Inutilitatea puterii alături de autarhia spiritului? Incomunicarea fatală dintre forța stupidă și gândirea aplecată spre sine însăși?

Istoria se tot repetă. Există în țara asta prea mulți soldați care atentează la independența firii; prea puțini dintre cunoscătorii onești reclamă libertatea gândirii. Fiecare ar trebui să o spună în numele său și în numele tuturor: „La o parte, nu vă atingeți de cercurile mele.“

*

Prostocrație, logocrație... Savuroase aceste concepte ironice prin care inteligenții noștri gânditori europeni au fixat, pe masa de operație a istoriei, spectacolul puterii în statul comunist! Este însă suficient să te gândești la arderea manuscriselor tibetane de către bandele chinezilor roșii, pentru ca revanșele terminologice de acest gen să pară frivole. Un rău metafizic, doar, are cum să explice victoria instinctului agresiv asupra sacrei aventuri umane; o răsturnare ontologică poate să facă din aceste ființe debusolate măsură a ordinii într-o lume de nemăsurat.

*

Vamă la aeroportul Otopeni. V.M. deschide unul dintre cele cinci geamantane. În el așteaptă, împăturite, două covorașe cu motive populare. Uzate. Cu viză de la Patrimoniul, evaluate de Consignația, vândute de V.M. și răscumpărate de la această instituție conform unui ritual mefistotelic. Formele sînt în regulă. Covorașele cad sub ochii vameșului care are, alături, lista de valori. Brusc sau poate premeditat? acesta își iese din fire:

— Ce-i cu astea? țipă tînărul în uniformă. Introduci obiecte subevaluate în vamă? Scoate-le imediat de aici! (Apăsător, întorcîndu-se spre soția lui V.M.):

— Am să vă amendez pe amîndoi cu cîte 25 000 lei. Vă opresc și bagajele: nu mai au ce căuta la aeroport.

Și, într-o ieșire de necrezut, ațintindu-și din nou ochii metalici, triumfători, asupra candidatului la emigrare:

— O să te dezbrac pînă la piele și o să te bat cu nuiua la tălpi!
Tăcere cumplită. Lui V.M. i-a înghețat orice reacție. Are în spate patru ani de așteptare. Cîteva speranțe ratate. O ultimă șansă și, în față, situația imposibilă.

Vameșul pleznește de satisfacție. După scena crizei, jucată cu atîta succes, urmează scena îmbunării. Ridică cu cîteva mii prețel covoarelor, dar tot el omite un obiect pentru ca valoarea finală să nu depășească – totuși! – limita.

— Ar trebui să-mi lingeți degetele de recunoștință, termină el cleios.

Bestia în uniformă are în jur de 22 de ani. V.M. a depășit 38: șef al promoției de Biofizică la Facultatea din București; articole publicate în cele mai bune reviste de specialitate; membru al unor organizații științifice internaționale; om de cultură solicitat, cîndva, să se dedice criticii și teoriei muzicale. Dar aici, în clădirea vamei, cît contează vîrsta și ținuta profesională? Ori manierele civilizate?

După teribilul moment, soții M. ajung în fața altei uși; afară, în frig, la o altă coadă. Alături, o familie de țigani cu instrumente muzicale cu tot. Vameșii au luat o pauză mai lungă, pentru masă: cîrnați, cafea, iar unul dintre cei ce așteptau le aduce o sticlă de țuică. Un vameș iese din cameră și cheamă înăuntru pe țiganul cu acordeonul. Țiganul începe să cînte, vameșii sar în picioare dansînd cu bucăți de cîrnat în mîna, trecîndu-și unul altuia sticla de țuică, fără ca măcar să închidă ușa ce-i desparte de șirul lung de solicitanți. Aceștia așteaptă înfrigurați, sub brusca schimbare de vreme, obosiți de teamă sau dezgust. Pentru emigranți sînt ultimele imagini din România: o ceată de paznici vulgari chefuind în exercițiul funcțiunii; înainte sau după insuportabilele umiliri. Imagine de lagăr.

*

Alături de neputincioși, de inconștienți și indiferenți, și precauții. Cumpără șunca presată – cleioasă, vineție – salamurile cu unghii de porc, carnea de mici – al cărei miros greu a fost stins cu multă sare și piper – și aruncă o bucățică vreunui animal: cîine, pisică... Dacă animalul nu mănîncă, renunță și el. În general, animalele lasă neatinsă bucata infectată, fără părere de rău. Oamenii, mai greu.

*

Grădinița nr.225 (București) se adaptează timpului. În locul gardului de plasă, cochet – atît cît putea să fie – de înălțimea copiilor ceva mai mari de o șchioapă, deci, în locul gardului prietenos care înconjura clădirea cu un etaj, se înalță acum grilaj

de fortăreață. Barele groase, așezate din 10 în 10 cm, se termină sus în vîrfuri de lance, amintindu-ne că pe aici a domnit, cîndva Vlad Țepeș. De la înălțimea omului matur, umbra gardului se proiectează, pe perete, ca un corset, pînă sub al doilea șir de geamuri. Oare ce gînduri vor umple capul prichindeilor care bat, prima dată, la poarta acestei case ferecate? Și oare ce gînduri au înecat amintirea acelei directoare care, în loc să-și primească micii oaspeți cu flori la piept, pe un pod de aur, a hotărît să-i întîmpine din umbra unei cuști de lupi?

*

Marea adunare populară din aprilie '89 era previzibilă și puerilă. Darea fusese imaginată drept o replică teribilă. Acuzatorii – din interior și din afară –, mai numeroși ca oricînd, trebuiau să renunțe la orice iluzie: cînd autoritatea comandă, la noi poporul ascultă. Și pentru ca descurajarea adeversarilor să ajungă un triumf, la Marea adunare se anunța – adevărată tichie de mărgăritar – lichidarea datoriei externe.

O asemenea miză obligă la scrupulozitate. Nici un amănunt nu trebuia omis; nici un pretext acceptat: participarea membrilor de partid la adunare urma regulile unui ritual foarte strict.

Iată de ce unei cercetătoare din IMH, reclamînd că este bolnavă, organizatorii i-au pus în vedere: durerile de spate – pentru care primise, de curînd, îngrijiri medicale – nu o scuteau de datorie. Dis-de-dimineață trebuie să ajungă la locul fixat din zona Pieței Palatului și să aștepte deschiderea festivității; să scandeze și să bată din palme în timpul discursului (conform regiei); să urmeze, disciplinat, ordinul de dispersare.

Femeia, supusă, așa a și făcut. Dar, cu gîndul la orele interminabile de așteptare, a adus cu sine un scăunaș. A fost găsită stînd pe el chiar înaintea momentului istoric al apariției Conducătorilor de unul dintre acei oameni importanți care fac ordine la spectacolele solemne. Cercetătoarea cu pricina vorbea cu alte două colege. Culmea! Și acestea încălcaseră instrucțiunile: purtau pe umeri genți prea mari(!) pentru ceea ce s-a considerat a fi oportun. Toate trei au fost legitimate, au fost amenințate și, într-adevăr, peste puțin timp, sectorul de partid a cerut institutului să le sancționeze pentru „gravele abateri“.

A urmat convocarea membrilor de partid. La auzul unei povești atât de vesele și atât de triste, s-a iscat rumoare. Cu lacrimi în ochi, responsabilii au cerut colegilor să voteze sancționarea celor trei colege. Altfel, sectorul ar fi hotărât el însuși sancțiuni mai mari, vizînd întreaga organizație din institut.

Situația a creat mici – este drept, foarte mici – drame. Pentru cei ce vîd de la capătul unei lunete nemărginita acceptare a românilor, faptul ar putea să surprindă. Dar ideea de a culpabiliza un coleg pentru motive atât de ridicole coboară dincolo de obișnuit, umiliința zilnică. Cîțiva cercetători mai tineri au luptat cu presiunile și au votat pînă la urmă împotriva. Alții s-au abținut. Veselă, indiferentă, ori cu remușcări, majoritatea a aprobat sancțiunea. Încă o dată *Timput* implicase pe salariații institutului într-una din acele istorioare încărcate de semnificație și menite să lase un gust amar.

Totuși, imaginația vieții este mai perfidă decît imaginația omului. Peste cîteva zile, sancțiunile au fost ridicate. O „vinovată“ era soția unui personaj din nomenclatură. Cum, pe legitimația de serviciu pe care trebuise să o prezinte rămăsese numele de fată, faptul trecuse, pînă la un moment neremarcant.

O nouă rumoare, ușor, în culise.

*

Prototipul noilor parveniți: director al magazinului de piese... Magazin unic. Nu ai cum să-l ocolești. În penuria generală, directorul adună acasă: 3 video, 2 mașini, zeci de costume, zeci de cămăși...

Mănîncă numai gătit proaspăt. Soția: licențiată, educație tradițională – de la muzică la sport – este ținută acasă pentru a pregăti din 6 în 6 ore noile bucate ale domnului. Nu are voie să folosească nici una din mașini. Băiatul, pe maidan, pentru că mama îngrijește de capul familiei.

Pofta hulpavă, pretenția nemăsurată de a profita, nu sînt specifice. Dar sînt specifice sistemului neputința de a ocoli, de a refuza, de a trăi în afara lumii acestor monștri, trupuri nesățioase care-ți taie drumurile cu o dîră lipicioasă.

*

Maramureș. O echipă de topografi sosește aici pentru măsurători. Pintre săteni, care auziseră și ei cum, prin alte părți, se intrase cu buldozerul în casele oamenilor, apariția lor provoacă

tensiune: amestecată cu o oarecare curiozitate. La un moment dat, câțiva topografi vor să intre în curtea unui gospodar. Omul vine la poartă și îi oprește. Ferm. Alungații merg la primărie și cer ajutorul: trebuie să-și facă măsurătorile. Orgolios, primarul îi trimite înapoi. În numele său. Și totuși, poarta rămîne închisă. Gospodarul nu le dă nici o atenție. Echipa de topografi, de altfel nevinovată, fără zel, se întoarce la primărie explicînd că nu are de gînd să se lupte cu populația. Primarul, atins în amorul său propriu, se repede în fruntea lucrătorilor și bate zgomotos în frumoasa poartă a Maramureșului. Acesta, masiv, calm, se apropie de gard și-i cere primarului să facă, în pace, calea întoarsă. Dar reprezentantul puterii locale a învățat să respecte numai ierarhia, nu și proprietatea. Desface zăvorul, deschide poarta de stejar și dă să-i treacă pragul. „Dacă intri, te tai“ îl amenință, la fel de potolit și de hotărît omul. Primarul intră. Celălalt scoate fulgerător un cuțit și i-l împlîntă în piept.

La proces, gospodarul se explică: îi pare rău că a făcut moarte de om. Dar nu avea altă cale. El i-a zis primarului să nu intre. I-a spus ce-l așteaptă. Va merge acum la închisoare, își va isprăvi pedeapsa, poate va ieși. Dar ține să prevină judecătorul: mai are trei feciori acasă. Toți ca bradul. Toți vor face ce-a făcut el. Dacă statul vrea să-i calce gospodăria are nevoie de mai mult de trei primari. Să se știe.

Cu această istorioară venise cineva din Maramureș. Adevărată? Între afîtea zvonuri, cu asemenea foame de fabulație, poți să știi? Cel în cauză o povestea cu o incomparabilă satisfacție. Aspectul sîngeros al întîmplărilor era complet uitat. Rămăsese doar gîndul, visul atrăgător — ah!, astăzi atît de atrăgător — al semeției. Întîmpinați cu asemenea mentalități ar mai fi putut, într-adevăr, acești homunculusi gîngavi și sterpi, pe cît de ticăloși, pe atît de lași, să intre în casele oamenilor? Să le prade ogrăzile și grădinile? Să le spurce mintea și sufletul?

*

Octombrie '89. În alimentarele din București salamul nu se mai vinde decît cel mult 200 gr. Felii. Unii vor bucata întregă. Nu se poate. Ordinul așa suna: tăiat felii. Civilizat, nu? Este ultima idee după ce Nicolae Ceaușescu a venit din vizită: R.D.G., țară hrănită, curată, unde totuși cetățenii fug peste graniță — tocmai de

aniversare! – sau, rămași acasă, demonstrează și huiduie. Să se scoată perdelele din localuri! Se scot. Oamenii iau masa ca-n vitrină, sub privirile insidioase ale trecătorilor. Să se scoată programul! (un alt ordin). Se demontează scenele, dar peste puțin timp se revocă. Localurile ar rămîne goale. Scenele se montează din nou.

Ordinele curg. Prostia se revărsă. Oamenii se reped să ducă totul la îndeplinire.

*

Soțul a fost închis politic în anii '50. Fiul, oaie neagră și el. Bătrînica nu uită frica și toată mizeria cu care s-a luptat. În casă bărbații tună și fulgeră. Nu este prostie sau comentariu în presă care să nu fie taxat. Sînt gîrlă. Toată ziua se face politică. Închipuindu-și că umilința aduce îndurare, bătrînica încearcă să contrabalanseze blasfemiile din jur. „Tăceți din gură că vă aude cineva! Ce, nu e bine? E foarte bine“ se plînge ea. „Lasă, să-i dea sănătate Dumnezeu“ face bătrînica, cînd soțul îl înjură (pe El!). Zilele trec, cearta continuă cu umor sau iritări. Dar, uneori, bătrînica descoperă cu spaimă că vorbele-i ies din gură aiurea. „Să vezi cum așteaptă proștii!“ rîde singură cînd, iarăși, paita face o promisiune ridicolă. „Ca să vezi cum ajungi să te bucuri de 1 kg de fasole“ se amuză, după ce soțul se întoarce vesel de la o coadă cu pachetul în mîină.

Bătrînica a dus-o greu, de cînd era mică. Crescută de mama ei – văduvă –, alături de alți șapte copii. Totuși, pe vremea aceea, își amintește ea, strîngea ouăle cu tîma. Fără număr. Nucile le aducea cu carul. Tot cu carul veneau și pepenii, la beci. Laptele și brînză: gîrlă. Iar peștele era pentru cei foarte săraci.

„Uite, să te bucuri pentru un kg de fasole“ se amuză speriată, acum.

*

Schimbul de cuvinte pare mai degrabă un joc. Dar așa se mai află cîte ceva. Sau se dă o sugestie. Nu este clar că nu am nici o șansă? Uite o ocazie: emigrarea. Cît mai e timp.

Securistul care mă însoțește în vagon are o voce domolită, vag amicală. De data asta, ceea ce spune devine într-adevăr interesant. Corupția este generală. Toți luptă să supraviețuiască. Și se com-promit. Cum vă închipuiți să apară în astfel de condiții, o solidaritate? Rezistența populară?

Corupția! Degradarea omului devine întâmplător și efectul unei voințe perverse. Dar am gândit-o mai ales ca efect al forțelor scăpate de sub control. Al neștiinței, al orbirii. Și, uite, Securitatea are prea bine în vedere un astfel de mecanism de descurajare a rezistenței. Este posibil ca în lupta sa conjuncturală, puterea să erodeze, cu toată luciditatea, cu cel mai elocvent cinism, consistența morală a unui întreg popor? Cîțiva ani în plus de trufie personală contra secole de ratare națională? Și dacă este posibil?

*

Pe o stradă, după-amiază, în Buzăul natal. Dintr-o curte apare o figură cunoscută: tatăl unui coleg de școală primară. Salutări, cîțiva pași împreună. O reîntîlnire la mai bine de douăzeci de ani. Colțul unde drumurile noastre se despart este aproape. Acolo așteaptă milițianul care face zilnic de planton lîngă casa părinților mei, de cînd am revenit în oraș. Cînd spun „la revedere“, arunc și o privire înapoi. Securistul ne urmase la cîțiva pași, cu o figură concentrată. După nici zece metri întorc capul. Milițianul și civilul se repeziseră la bietul om, primul îl legitimase, celălalt îl prinsese de umăr cu un gest agresiv. Mă îndrept spre grup. Civilul îmi iese în cale și mă oprește, promit o reclamație, mă întorc automat spre casă, realizez încă o dată situația și mă reped înapoi. Tatăl fostului meu coleg ajunsese în curte. Se plimbă de colo-colo și se lamentează cu glas tare: „Ce mă fac? Ce mă fac?“ Încerc să-i explic că nu trebuie să-i fie frică. „O să fac o plîngere, să mă anunțați dacă vi se întâmplă ceva“ îi spun, cu o voce mai încurajatoare. Cînd mă vede, duce mîna la gură și, roșu la față, îmi face semneperate să plec. Omul este îngrozit.

Panică gratuită? Scena îmi amintește brusc de „Comedianții“ lui Graham Green. Celebrii coutons-macoutes repezindu-se, ca un stol de corbi, asupra unui inocent. Spaima pe care o stîrneau uniforme mercenarilor aflați în slujba dictatorului haitian. Se poate descrie ceea ce se întâmplă astăzi în România, prin teroare? Dar, iată, pîndind vie, resimțită cît se poate de concret: ideea terorii, asaltînd oamenii.

*

ARBEIT MACHT FREI!, îi întâmpina la intrare pe deținuți, pancarta de la Auschwitz. Munca te face liber, așa ne întâmpină și pe noi rîndurile înghesuite în ziare. Ne-am născut pentru a îndepli-

ni sarcinile de partid, ne pregătește dimineață radioul. Fericirea noastră are drept cheazăsie conducerea înțeleaptă a secretarului general, ne zgîrie ochii și urechile, cîteva ore pe zi, televizorul.

De la sarcasmul sadic la delirul pueril? Și cît de mică diferența de formă! Prea multă dezordine pentru a atinge eficiența lagărului german. Prea multă neseriozitate, prea puțină inteligență pentru a simți, constant, aripa pregătită a terorii. Într-un univers concentraționar, haosul și incoerența sînt ultimul refugiu al libertății.

*

Eroul lui Augustin Buzura („Drumul cenușii“) descoperă cu spaimă că pentru a te revolta ai nevoie de o minimă libertate. Descoperă deci esența totalitarismului modern. De prevăzut, cînd un erou nu descoperă soluția se lamentează. De la atentat pînă la martiraj sau la amnezia voluntară soluțiile trec printr-o neconvențională relație cu timpul, ca și totalitarismul, această încremenire perisabilă.

*

Un refugiu pentru libera inițiativă: gunoaiete. Ghenele și locurile virane (pentru depozitare) s-au animat brusc, acum vreo zece ani. Timizii le vizitează pe întuneric. Dacă treci pe lîngă colțul blocului, prea tîrziu ori prea devreme, în noapte, vezi întotdeauna cîte o umbră scotocind la lumina lanternei, printre pubele. Pe cei mai mulți fi poți zări, însă, dimineața, după forfota plecărilor spre serviciu. Sînt mai ales bătrîni. Femei și bărbați, cu cîte un cărucior șchiop sau saci de plastic, găsiți de ei, cine știe unde. Țigani, altă dată singurii cu astfel de îndeletniciri, vin mai rar: caută obiecte. Ceilalți s-au specializat. Unii strîng bucățile de lemn, cît de minuscule, cît de puține poate să lase în urma lui un bloc. Majoritatea scormone în grămezile de mizerie, după resturi de mîncare. Cu care să hrănească vreun animal.

Marii întreprinzători colaborează tot cu statul. Acesta preferă să vîndă carnea cu zarzavat. Lumea înhață punga la capătul cozilor prelungite, pescuiește din ea bucata de 500-600 gr (cu os cu tot) și aruncă resturile la pubelă: mazăre strivită, roșii fleșcăite, morcovi pe care a crescut o mîzgă verde. Omul cu inițiativă și-a amenajat un căruț. În el încarcă prompt ingredientele infecte pe care comerțul le bagă pe gît cumpărătorilor. Acasă 2-3 porci vor

crește bine de la această sursă aproape regulată. Vecinii privesc peste gard și-l invidiază: să ai, în ziua de azi, 2-3 porci!

*

Scuarul este neîngrijit. Copacii bătrâni și pleșuvi își întind brațele deasupra unui pământ bătătorit, pătat ici-colo de gunoaie. În scuar, străzile intră ca spițele unei roți. Veche margine de București. Când C.D. se întoarce de la muncă, dă cu ochii de un bărbat intrat în a doua vîrstă. Stă așezat lîngă un trunchi, în față cu o foaie de ziar mototolită. Pe ea, o bucată de pîine și un rest de salm. Bărbatul mestecă cu un fel de grijă: mișcări rare, regulate, sub o privire stinsă. Din fericire, C.D. descoperă în geantă ceva de pus la masa străinului. Se apropie cu privirea iscoditoare a femeilor. Mîinile bărbatului, mari, muncite, și-au păstrat liniile prelungi: izbitoare probabil altădată. Cămașa groasă, deschiată la ultimii nasturi, este murdară. Mai sus pielea feței s-a umflat puțin; piele îmbolnăvită de intemperii, neodihnită. Primește darul aproape fără interes.

A doua zi de dimineață, C.D. parcurge, invers, același drum. Omul, tot acolo. Dormise întins pe pământ. Femeia, tulburată, fuge acasă și aduce mîncare caldă. „Nu ai pe nimeni? De ce nu muncești?” întrebă ea blînd. Bătrînul nu are într-adevăr pe nimeni și de muncit... Unde? Cum? În priviri îi apare pentru prima dată o licărire. „Nu știu ce să fac, doamnă... să mă sinucid?” pune el această întrebare stupefiantă. Și întrebarea se repetă: „Ce ziceți, nu ar fi mai bine să mă sinucid?” se înalță neașteptat glasul lui obosit. Dar ce cuvînt este în stare să aducă viață în inima acestui bătrîn învins. Doar capul blîndeii doamne clatină, și el nesigur, un „nu”.

„Ce scenă!, ce simbol!, se lasă impresionat colegul snob căruia C.D. îi povestea înțîlnirea.

C.D. se revoltă, glasul i se îneacă: „Ce simbol vezi tu aici?”, îi strigă numele deznădăjduită, „mor bătrînii de foame!...”

În sfîrșit, un glas deznădăjduit din solidaritate: Ce simbol să mai cauți cînd mor bătrînii de frig și de foame.

*

Octombrie-noiembrie '89. În Buzău se răspîndesc manifeste. Hîrțile găsite pe str. Unirii sau în clădirea Poștei sînt multiplicat la calculator. Tocmai acum, înaintea Congresului! La centrele de calcul din oraș se fac controale. Sînt verificate imprimantele.

Programatorilor li se cere să reproducă un text pregătit de Securitate. Oculta instituție are de rezolvat un fel de cuadratură a cercului. Cum nu știu că nu se poate, încearcă: trebuie identificate cuvintele fără ca să fie deconspirat mesajul manifestelor. Textul Securității are un subiect istoric. În anul 1514 austriei luptă contra... Participă și un grup de români (răsculații lui Doja), care nu mai vor să fie doar sclavi **buni de muncă...** Ei doresc să pună capăt acestei perioade de dictatură și minciună... Cum nu mai pot suporta umilința, ei trebuie să învingă lașitatea... Ceea ce nu este posibil – se scrie în text – decît prin unire...

Paginile Securității, pagini negre. Dar pe ele strălucesc inconfundabile, ca luminile unui far: învingerea lașității, umilința, unirea...

*

Există popoare care au suferit în acest secol mai mult decît a suferit poporul român, cel german, cel kampuchian, cel vietnamez și cîte, din nefericire, mai sînt. Dar a fost vreunul din ele mai umilit decît al nostru? Nu este umilința mai mare decît auto-umilirea cu exces de zel. De aceea, întrebarea nu este retorică. La ea, într-o zi, va trebui dat un răspuns.

*

La sfîrșitul lunii octombrie, în institut (IFP), se desfășoară, după o pregătire de excepție, Adunarea oamenilor muncii. Trebuie exprimată dorința unanimă de realegere a lui Nicolae Ceaușescu la Congresul al XIV-lea. Scenariu obligatoriu pentru toate instituțiile din țară. Sînt strînși salariații, unii întrerupîndu-și delegația la capătul celălalt al țării. O singură absență. Primul pe ordinea de zi: se ridică directorul și fără nici un alt comentariu, citește hotărîrea plenarei Comitetului Central cu propunerea de realegere. Lectură cuminte, fără inflexiuni. La sfîrșit el, directorul, lasă din mîină hîrțile și începe să aplaude. În prezidiu, la aceeași masă, alte persoane cu funcții. Se ridică unul după altul, nesiguri, parcă trăgînd după ei o greutate nevăzută. Și aplaudă și ei, pe rînd.

Aceeași mișcare în sală, în mulțime. Oamenii se ridică cu o jenă vădită: gesturi discrete și întîrziate. Pînă la urmă vor fi însă în picioare. Toți. Bătînd din palme. Unii o fac probabil fără să le atingă, dar simularea tot supunere înseamnă. Realegerea celui ce

le-a batjocorit atîția ani de viață este ultimul lucru pe care îl doresc și totuși se ridică pînă la unul, să-și clatine, a aprobare, brațele.

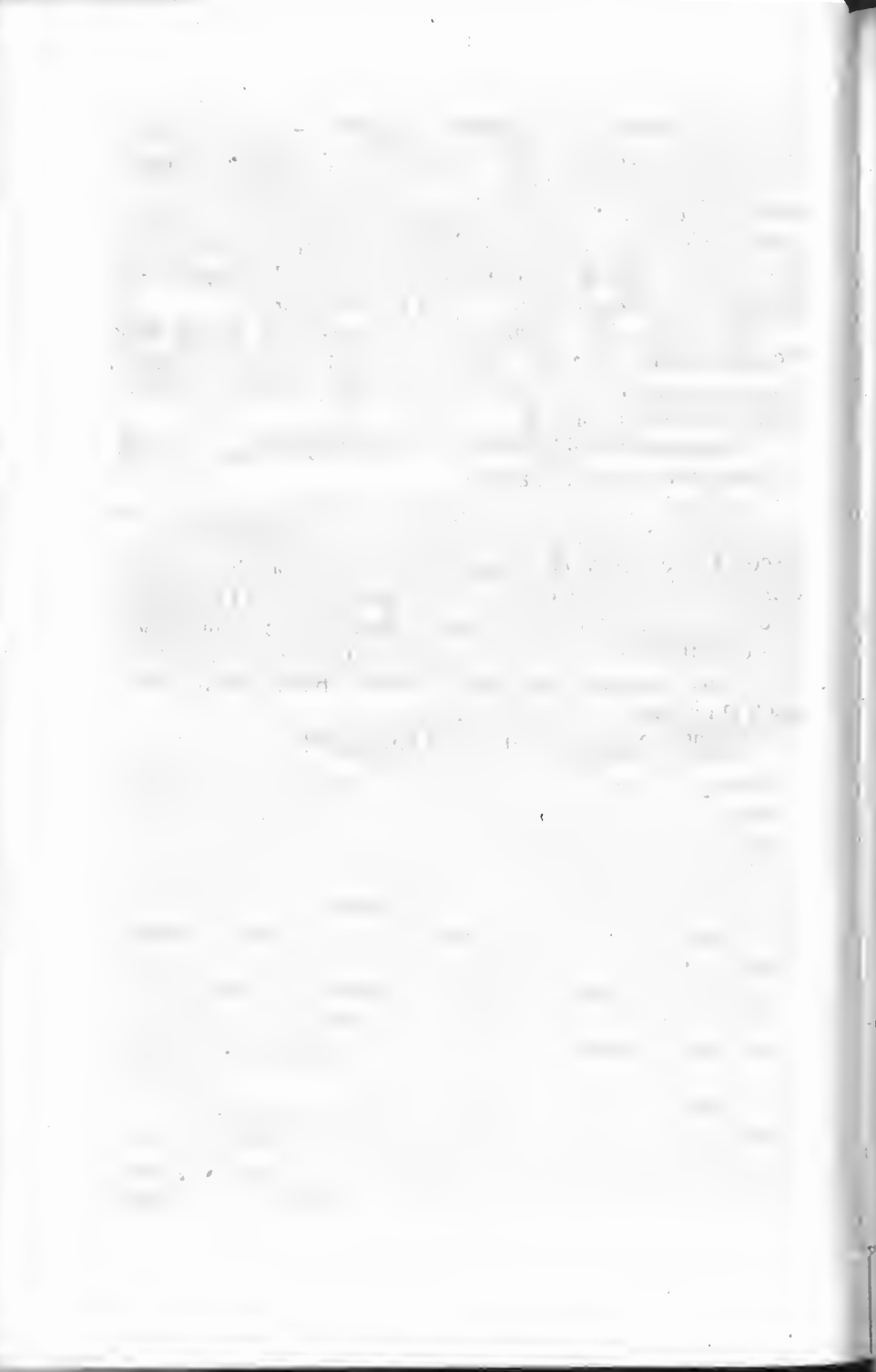
Cunosc pe cîțiva dintre ei. Pe director și instinctele lui de aristocrat: dezvoltat simț al ridicolului; crescut cu bunele maniere. Prea slab însă pentru a întoarce spatele întâmplărilor care l-au făcut șef – culmea, fără să dea din coate. Acum se prostituează. După ședință, din cauza nervilor, va avea din nou crampe.

Sau președintele de sindicat. Omul acesta de pus pe rană. Scîrbit de astfel de sarcini. De lașitatea lui de acum. Își va cere a doua zi concediu. Și-și va refuza mai departe, sfidîndu-se pe sine însuși, avantajele funcției.

În sală oameni inteligenți. Pentru ei problemele morale există. Au sens. Au expresie. Și atunci?

Ar trebui ei să povestească. Despre forța care i-a împins în sus și le-a apropiat palmele împotriva propriei voințe. Despre materia vîscoasă care a curs, de la unul la altul: un principiu al vaselor comunicante i-a amestecat în aceeași rușine colectivă. Despre pata care se lasă peste ochi cînd faci absurd, mecanic ceea ce nu se face. Jena de ceilalți, de chemarea lor cinică (fii ca mine!, fii ca mine!, fii ca mine!) și jena de tine însuși, devenit o biată cîrpă pe care o calcă în picioare, vai!...cine?, cine?...

Mai întîi de toate ei ar trebui să povestească.

Postfață

De ce disidența a fost, sub Ceaușescu, doar un fapt excepțional? Delimitînd de ea revolta muncitorilor brașoveni din 15 noiembrie 1987 (o explozie de mînie la acumularea excesivă a penuriei și umilinței) opoziția fățișă, publică, principială față de comunism a rămas exercițiul savant al unor individualități. Mișcările (Goma, SLOMR) nu au depășit, în energie sau ideologie, inițiativa fondatorilor iar scrisoarea trimisă de șapte personalități ale culturii române președintelui Uniunii scriitorilor, în apărarea lui Mircea Dinescu nu a fost atît un mesaj colectiv cît o luare de poziție, succesivă, într-o chestiune foarte concretă. Cînd, pentru *Conferința asupra drepturilor omului*, organizată de Solidaritatea, la Cracovia, în vara lui 1988, Europa liberă a transmis invitațiile pentru disidenții activi la acea dată în țară, lista era formată din 10 nume. Absența unui grup de opoziție, cu o mentalitate și o strategie politică a avut ca principal efect eșecul primei etape a Revoluției din Decembrie 1989. Dacă un astfel de simbol anticomunist ar fi intrat, în momentul alungării lui Ceaușescu, în competiția pentru putere, întreaga evoluție a evenimentelor ar fi fost alta.

Pentru lipsa de forță a opoziției românești s-au tot repetat explicațiile standard: superficialitatea (specific balcanic), lașitatea accentuate de fragilitatea sentimentului de solidaritate; iar, în primul rînd, uriașa forță a aparatului opresiv. Cu amendamente, ambele teze, una ținînd de psihologia colectivă, alta de sistem, sînt probabil adevărate. Dar numai concretizarea acestor explicații, nuanțarea și completarea lor pot sugera cît de greu era să spargi modelul de obediență colectiv.

Așa se face că disidențele, atâtea câte le cunoaștem, sînt istorii foarte personale, întemeiate pe detalii care explică de ce au fost cînd puteau să nu fie. Îmi amintesc cum am citit prima dată o carte a lui Soljenițîn (chiar *Gulag-ul*), pe la 22 de ani. Primisem o copie a traducerii în franceză de la un baptist ciudat, Vasile Florescu, care găsisse o cale de a xeroxa – și făcea acest lucru benevol, aproape cu pasiune din clasicii interziși: de la Giovanni Papini la Orwell și Saharov. *Gulag-ul* m-a obligat să înțeleg că în Est deșteptarea existențială trece prin anticomunism. Dar emoția de atunci nu ar fi devenit, poate, ireversibilă, dacă nu s-ar fi actualizat mereu datorită incapacității de a face concesii. Concesia a fost una din perversiunile de bază ale regimului. Erai pus să faci concesii periodice, și se cerea tot timpul să accepți lucruri împotriva voinței tale ca să te obișnuiești cu umilința, să și se amintească faptul că există întotdeauna cineva pregătit să te pună la punct. Se verifica astfel, destul de repede, dacă ești un inadapabil și la fel de repede ajungeai un marginalizat. Nu-mi amintesc să fi făcut vreodată un gest concesiv iar această jenă de a-mi însuși aberațiile este, cred, legată de imaginea tatălui meu. La dînsul am văzut manifestîndu-se aproape infailibil, acest instinct al demnității care l-a și costat cîteva luni de închisoare prin anii '50. Ajung deseori să mă gîndesc la exemplul său și acum. După Revoluție „diverși filozofi“ au repetat ideea că toți au sprijinit, într-un fel sau altul, regimul comunist. Ei pun deci un semn de egalitate între existența în sistem și consimțirea la sistem. Este o acuză neloyală. Am cunoscut atîția oameni modești cărora principiul vinovăției generale le face o insuportabilă nedreptate. Puteai să fii onest, puteai să te retragi în adevărurile tale (și unii au și făcut-o) pentru că, totuși, viața de zi cu zi în România nu era totuși cu tortura continuă din închisoarea Pitești. În anii în care am fost profesor (1977-1980) aveam ore de dirigenție. Și se cerea să vorbești despre minunata politică internă și internațională a lui Ceaușescu. Le vorbeam despre cea reală. Îmi amintesc și acum ieșirea directorului de liceu (fost comandant de închisoare, obișnuit să ia fetele de pîr și să le înjure) cînd a fost informat despre una dintre lecțiile ținute. Peste cîtva timp a trebuit să răspund unor întrebări puse de securistul care se ocupa de liceul nostru. Am avut corespondență cu străinătatea și am frecventat bibliotecile străine fără întrerupe-

re, deși la prima anchetă propriu-zisă (în 1978) Securitatea mi-a cerut să întrerup. La institut se țineau ore de învățămînt ideologic. Aveau loc în timpul programului, erau deci sarcină de serviciu și mă duceam. Cînd luam cuvîntul teoretizam despre stabilitate, totalitarism, Toqueville, democrație, Raymond Aron. Nu am rostit nici o vorbă bună despre regimul lui Stalin, Dej sau Ceaușescu, nu am bătut niciodată din palme, la vreo vizită, nu am... Evident, nu caut acum un certificat de bună purtare pentru mine, dar vreau să se facă necesara discriminare: în acei ani atît de grei nu toți au consumat această jalnică pîine a minciunii și compromisului. Ce fi îndreptățeste astăzi, pe unii sfetnici ai opiniei publice, să pună alături, sub aceeași imorală generalitate, victimele însingurate și profitorii asidui?

Dar să revenim la dificultatea disidenței. Cu siguranță, fiecare a ajuns pe acest drum ieșind de pe o potecă piezișă, unde se amestecă tot felul de amănunte, de chesiuni personale. În primii ani după terminarea facultății mă interesasem de aplicarea modelelor matematice în logică și științele sociale. Publicam în *Revista de Filozofie* (unde am avut fericita întîlnire cu Sorin Vieru) iar datorită profesorului Solomon Marcus, care păstrase generoasa mentalitate a creatorilor de școală, aveam un spațiu rezervat la *Revue Roumaine de Linguistique*. Instinctul moral și imaginea asupra realului se amestecă într-un mod foarte complicat în ființa noastră și rareori ating profunda lor sursă comună. Sub care imperativ mă aflu cînd începusem să imaginez scenarii ale unei disidențe de tip intelectualist? Cît era vorba despre orgoliu? Pe atunci aveam și un fel de fanatism al adevărului, al cărui model sacru este adevărul matematic. Prin comparație cu acesta oricare altă propoziție pare să se clatine în fața unui fatal relativism. Pentru ca să înțelegi trebuie să fi simțit rușinea profesiioniștilor din științele exacte, cînd greșesc o demonstrație. Da, se întîmplă ca premisele să fie uneori false, dar să greșești demonstrația?! În consecință, scenariul meu era următorul : a acuza totalitarismul înseamnă în primul rînd a-l cunoaște, iar a-l cunoaște înseamnă modele matematice și informație pură. Mai trebuia să cauți și răul de excepție, pentru că răul general, aflat în văzul tuturor, părea că se dizolvase. Dar odată atins, ce să faci cu adevărul, *cu bunul și frumosul adevăr*? Cum să îl transformi din motivație personală în

refuz politic și conștiință socială? Știam cu toții: gesturi spectaculoase, de unul singur sau în fața a 5-6 compatrioți însemnau prea puțin. (Astăzi l-aș putea da exemplu pe Liviu Babeș, care și-a dat foc pe pârția de ski în 1989 și al cărui simbol a fost salvat ca prin minune.) *Greul nu provenea atât din curajul necesar acțiunii, ci din obligația de a-i da anvergură. Eficacitate.* Cheia pentru genul acesta de soluții era comunicarea cu lumea liberă. Frustrați, mizantropi ori suspicioși, unii comentatori califică interesul disidenților pentru publicitate drept motivație principală. Publicitatea în Occident aducea opoziților, într-adevăr, un plus de securitate. Pentru că familia nu a înțeles că trebuia să facă din arestarea lui un caz internațional, *Gheorghe Ursu* a fost ucis în închisoare. Totuși altă explicație are absolută prioritate. Străinătatea făcea din manifestările de opoziție din țările comuniste un simbol. Crea astfel, pentru sine și pentru ceilalți, o altă proiecție mentală asupra sistemelor care se înfruntau. Cum ar fi evoluat relația comunismului cu lumea liberă și de aici, relația comunismului cu sine însuși, fără operele lui Soljenișin, Saharov, Zinoviev etc.? Doar opoziția a putut demonstra că răul există, pentru că nimic nu este real pentru oameni în sine, cu atât mai puțin binele sau răul, fără să treacă printr-un act de cunoaștere. La fel, violența și aberația comunismului pot fi definite ca atare doar în momentul în care ajung să fie percepute de conștiință. Însă cum să le percepi? Vorbind în șoaptă la urechea vecinului, cu ochii speriați de ceea ce mișcă în jur? De ce milioanele de acuzații, de ironii, de ocări, de adevăruri crude, de blesteme pe care milioane de români le adresau, zi de zi, lui Ceaușescu, pe la colțuri, nu au devenit o forță colectivă? Au rămas cel mult defulări, nu înarmare a existenței. Ele au ajutat prea puțin înainte și nu au ajutat deloc după Revoluție.

Deci, cheia era comunicarea în afară. Încercând să o faci poți realiza mai bine dimensiunea controlului într-un regim totalitar: din 1981 pînă în 1984, trăind la București, *ca urmare, în condiții infinit avantajoase față de cei din provincie*, nu am reușit să transmit în Occident nici unul dintre textele scrise. În 1984, printr-un complex de împrejurări mai puțin comun, s-a deschis o poartă. Sigură. Între timp un rol important în destinul meu de rezistent taciturn l-a jucat reînflinirea cu un prieten, fost coleg de

facultate, *Teodor Vulcan*. Teodor trăia mult mai concret, mult mai deschis aventura binelui. Strângea „cazuri”, informații despre victimele regimului: biserici demolate, orbi neputincioși căzuți în mâinile unor torționari, copii și neveste care nu primeau viza pentru a-și reînflni tatăl (soțul) rămas pe nu știu unde, și încerca să le facă știute în Occident. Prin colaborarea cu Teodor Vulcan intrau în viața mea un aer de pitorească clandestinitate, extraordinarul sentiment al binelui anonim, intrau și oameni noi. (Dintre ei aș vrea s-o amintesc pe *Carmen Popescu*, o femeie de o rară forță interioară: distrusă fizic de anii de închisoare și de lunile de grevă a foamei, Carmen Popescu a emigrat în Statele Unite pentru a-și îngriji un cancer datorat repetatelor ședințe de iradiere din spitalul Jilava.) Și totuși eu visam la demonstrații intelectuale. Doream să fac o *teorie a disidenței* (două dintre studii au apărut, după ce porțiuni din text au fost schimbate, la sfatul profesorului Solomon Marcus, prin eufemism; chiar în *Revue Roumaine de Linguistique*). Paginile, dactilografiate noaptea, plecau printr-o bibliotecă.

În discuțiile cu occidentalii interesați se poate observa perceperea lor foarte maniheistă asupra vieții în comunism; dificultatea de a înțelege cum individul putea să trăiască fără conștiința zilnică a opresiunii. Pentru cititorul obișnuit al romanelor, eseurilor, analizelor despre gulag-ul specializat ori generalizat, existența indivizilor pare tot timpul aflată sub marile întrebări (și încercări) ale terorii, solidarității, dilemei morale. Noi, care am supraviețuit acestei gropi a istoriei știm bine că strategia realului este alta decât strategia livrescului. Știm bine că temele mai înainte enunțate sînt invadate, de cele mai multe ori, de viața curentă: de sentimentele iubitului sau iubitei, de restul de salariu la sfîrșit de lună, de notele copiilor la școală, de prețul căpșunilor primăvara, de instalația sanitară din apartament. Amuzamentul cu care românii tratau și evenimentele mai dramatice (spre exemplu, excluderea unui coleg din partid) a întărit și el acest gard de stîngă (mai înguste sau mai late) care îi separa de sentimentul existenței. Trebuia să ai disciplina continuă a întrebărilor și observației pentru ca esența lumii înconjurătoare (cruzimea, caracterul ei sufocant și intolerabil) să devină tema conștiinței. Pînă și în această privință apare o *specializare a ființei*. Lungul drum spre radicalitate m-a făcut să fiu mai tolerant. Dacă lectura lumii în care

trăiam fusese, într-o vreme, și în cazul meu, superficială, dacă reacția la injustiție se dovedise doar sporadică, atunci trebuiau coborâte exigențele puse în fața celorlalți.

Cu trecerea timpului cercul se strângea. Contactele tot mai multe cu oameni care dădeau bătaie de cap Securității, cu alții care emigrau, nu puteau să nu fie cândva penalizate. Oare se bănuia și restul? Chiar dacă nu ar fi fost toate astea, purtarea mea la institut, cu inflexibilitățile ei, cu opoziționismul afișat era suficientă pentru a scandaliza pe meseriașii disciplinei de partid. Se înmulțeau semnele că undeva mi se hotăra soarta. Dar eu aveam sentimentul unui gospodar care mai are de pus doar câteva ferestre și câteva uși la casă. Trecuse de mult timpul când mi se părea, disperat, că nu există nici o cale. Când între o chilie în vârful muntelui și emigrare viața nu părea să permită altceva decât refuzuri mediocre. La 3-4 săptămâni trimiteam câte un plic: texte despre comunism, structuri, numărul critic de informatori la mia de locuitori, semiotica cultului personalității etc. Aflasem că măcar în parte ceea ce trimiseseam ajunsese la destinatar. (Primisem, prin mâini oculte, o scrisoare de confirmare de la Vlad Georgescu.) Mai multe cunoștințe care știau ce fac erau plecate în Occident. Teodor Vulcan urma să plece și el. Deci un oarecare ajutor pentru publicarea materialelor și o oarecare protecție îmi erau asigurate. Existau nenumărate articole de lege prin care puteam fi trimis la închisoare. Dar copiii erau destul de mari ca să înțeleagă. Aveam (și erau motive să am) încredere în tăria celor din imediata apropiere. Închisoarea mă obseda. Un test adevărat, nu fantasmă. Copiasem cu emoție: „libertatea se cucerește în închisoare“. Erau fie viziuni eroice, fie viziuni exaltate. Dar era și raționalitate în ceea ce făceam. Uneori mi se părea a fi chiar prea multă raționalitate: pregătisem oare ani de zile un scenariu convenabil, scenariul disidenței (pseudo)savante? Nu semăna nici cu lecturile mele din existențialism, nici cu lecturile mele din filozofia asiatică. În definitiv, ce făcusem, ce scrisesem? Nu failibilitățile comunismului, nu insuccesul regimului erau subiectul care îi speria pe dictatori. Dacă era invocat, cu orgoliu, ADEVĂRUL, atunci el trebuia invocat pînă la capăt. Trebuia sfidată orice urmă de autocenzură. Adevărul absolut presupune sinceritatea absolută. Dar cum să verifici? Cum să distingi între atâtea scenarii pe care ți

le propune instinctul vieții, ceea ce este reverie de ceea ce este trăire autentică? Pentru un disident – și aveam deja vanitatea cuvântului – stadiul maxim al adevărului este stadiul maxim al acuzării. Și deci al pericolului, am gândit la un moment dat. Trebuia să scriu despre paranoia lui Ceaușescu și despre senilitatea lui. Despre caracterul criminal al regimului, într-un fel în care îl puneam la zid. Dacă nu mă jucasem vorbind despre „conștiință” și despre „responsabilitatea existențială”, dacă făceam altceva decât să mînuiesc cuvintele referindu-mă la „asumare morală” și la „demnitate umană” atunci aveam datoria să scriu ceea ce nu mai putea fi iertat.

Cea mai mare parte din viață noi o trăim între iluzii. Atunci cînd am știut că pentru ceea ce urma să afirm trebuia să accept să mor, atunci am realizat cît de net se desparte fantezia gîndurilor de vocea instinctelor. (Peste patru ani, citind Jurnalul pentru care a fost ucis Gheorghe Ursu, am recunoscut că anumite cuvinte erau, într-adevăr, intolerabile pentru ucigași.) Era în 1987. Am stat așa, în fața unei emoții neobișnuite, cîteva zile.

Am scris: „Evidența: realitatea strivitoare a totalitarismului. Iar alături, în rînd sau înaintea ei, psihologia paranoică a conducătorului României, dublată, în ultima vreme, de inconfundabile semne de senilitate.” (*Paranoia și prestație socială*): „Deci Nicolae Ceaușescu și unii membri ai familiei, Partidul comunist român, membrii guvernului, personajele cheie ale Securității sînt criminalii de pace ai acestei epoci” era una din tezele în jurul cărora se dezvoltă, în *Spectrul culpei*, comparația cu criminalii de război naziști și analiza lui Karl Jaspers. Renunșasem deja la modelele abstracte. Doar suplețea discursului poate da conștiința violării morale. Ca și altădată îmi terminam textele dactilografiindu-le grăbit, la mașina de scris, în noaptea de dinaintea întîlnirii anuțate prin telefon. Mă duceam cu o oră întîrziere față de momentul fixat, în Parcul Aviatorilor. În dimineața cînd am adus primul text „fierbinte” am dat, pe latura stîngă a parcului de o Dacie gri, trasă incomod lîngă copaci, cu patru bărbați ocupînd, în tăcere, cele patru locuri ale mașinii. (Patru bărbați stînd singuri, fără să-și vorbească, la marginea unui parc! „Ei trebuie să fie”, dar am simțit că de această dată nu se va întîmpla nimic.) Am mers mai departe, am așteptat pe bancă, peste cîteva minute am dat plicul.

Data următoare, cu al doilea text „intolerabil“, liniștea din parc asista la fel de ciudată. Mesagerul meu a dispărut în câteva minute. Și dintr-o dată agitația aventurii care amestecase lucruri vii cu calcule mărunte a dispărut. Ceea ce trebuia să se facă se făcuse!

Și mai departe? De atunci viitorul a fost despărțit de un zid. Un zid opac. Evident, era o chestiune de timp pînă se vor hotărî să mă oprească. Dacă aș trage la capătul vieții o linie – în termenii aceștia gîndeam, suspectînd totuși cuvintele de eventuale cochetării, – ce adevăruri sigure găsisem? Cele care să îmi traducă experiența? Poate faptul că o ordine socială capabilă să reziste la devierea aceasta orwelliană, care este *totalitarismul*, se dovedește infinit mai bună decît el. Apoi o experiență etică, sensibilă, pe care, în mitologia mea personală, de o competență limitată, o asociază cu budismul.

Am mai trimis un manuscris.

În ultimul plic pusesem câteva corecturi, unul sau două sumare, o colecție de scurte notații, aforisme; o scrisoare în care exprimasem dorința publicării materialelor în bloc, așa cum se oferise mesagerul meu să obțină. Veneau sărbătorile. Poate după o perioadă atît de obositoare era nevoie de o pauză. A doua zi, cînd amînasem întîlnirea, era chiar în ajunul Crăciunului : 24 decembrie 1987. Am ieșit, ca și altădată, din gura metroului, la Piața Victoriei. La 30 de metri, în față, un individ cu cisme largi, înalte pînă la genunchi, privea în direcția mea. A tresărit. Și-a aruncat ochii peste mine și s-a întors, încet, în sensul în care urma să merg. Se deplasa foarte încet, ca să îl depășesc. Am încetinit și eu. În colțul parcului, văzînd că nu îl ajung, a luat-o pe sînga, pe vechiul meu drum. L-am lăsat. (Îi recunoșteam așa de ușor încît îmi păreau niște ageamii. I-am descoperit imediat cînd au reînceput să mă urmărească după Revoluție.) Am luat-o pe cealaltă latură a parcului. Am ajuns la bancă, m-am așezat punîndu-mi geanta alături. În parc apăruse un obiect nou: nu departe, spre colțul unui mic restaurant, se afla o dubă. O ferestruică îngustă, în partea de sus a dubei, era acoperită numai pe jumătate de o perdea neagră. În parc nu se mai vedea nimeni. Pe o margine a lui patrula pentru prima oară un milițan. Era ora două iar mesagerul meu întîrzia. Nu simțeam nici o grabă. În jur pace, pentru câteva luni era poate ultima întîlnire. Pentru că mă obișnuisem ca lucrurile să curgă fără

incidente, sau din alte motive necunoscute nici mie, mașina din față, cu destinație evidentă, nu îmi inspira nici un fel de neliniște. Două și jumătate, când figura cunoscută (*diplomatul*, îmi cereau să declar la anchetă) a apărut la orizont. Mi-am aplecat încet capul spre stînga, am deschis fermoarul de la geanta în care țineam plicul, m-am ridicat în picioare și, făcînd primii pași, mi-am îndreptat privirea înainte. La 3-4 metri în fața mea ajunseseră, aproape alergînd, patru bărbați. „Ei, dumneata vii cu noi!“ strigă cel din centru, uriaș, și în timp ce altul îmi pescuia din aer geanta purtătorul de cătușe îmi prinse mîna la spate.

Mi-am aplecat ochii pe pietrișul alb al aleii și mi-am spus în gînd, tulburat: a început.

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry should be supported by a valid receipt or invoice. This ensures transparency and allows for easy verification of the data.

Furthermore, it is noted that regular audits are essential to identify any discrepancies or errors early on. This proactive approach helps in maintaining the integrity of the financial statements and prevents any potential issues from escalating.

In conclusion, the document stresses that a robust system of record-keeping is fundamental for the success of any business. By adhering to these guidelines, organizations can ensure that their financial data is reliable and accurate.

The second section of the document focuses on the role of technology in modern accounting. It highlights how software solutions have revolutionized the way financial data is processed and analyzed. These tools not only speed up calculations but also reduce the risk of human error.

Additionally, the document mentions that cloud-based accounting systems offer the advantage of real-time data access. This allows managers to make informed decisions quickly based on the most current financial information available.

However, it also points out that while technology is beneficial, it is not a substitute for human oversight. Professionals must still exercise judgment and ensure that the software is configured correctly and that data is entered accurately.

The third part of the document addresses the challenges of budgeting and cost control. It explains that a well-defined budget is crucial for setting financial goals and measuring performance. Regularly comparing actual results against the budget helps in identifying areas where costs are being exceeded.

The document also discusses various cost control techniques, such as standard costing and variance analysis. These methods help in understanding the reasons behind cost overruns and implementing measures to prevent them in the future.

Finally, it suggests that continuous monitoring and reporting are key to successful budget management. By keeping a close eye on financial trends, organizations can stay on track and achieve their desired financial outcomes.

In summary, this document provides a comprehensive overview of key financial management concepts. It covers the importance of accurate record-keeping, the integration of technology, and effective budgeting and cost control strategies. By following these principles, businesses can enhance their financial health and ensure long-term success.

Lector: RUXANDRA NIȚU

Coli de tipar: 12,5.

Bun de tipar: 28. 07. 1992

Apărut 1992

Preț: 158+2 TL = 160 lei

**Tiparul executat sub cda. 136,
la Imprimeria de Vest, Oradea,
str. Mareșal Ion Antonescu nr. 105**

UNIVERSITY OF CALIFORNIA

LIBRARY

PHYSICS

1951

